



Руденко Сергій Борисович

Народився 1985 року в м. Києві. У 2007 р. закінчив Київський національний університет культури і мистецтв за спеціальністю "Музейна справа і охорона пам'яток історії та культури".

З 2003 року працює у сфері збереження, дослідження й використання історико-культурних пам'яток.

З 2004 року займається науковими дослідженнями в галузі музеєзнавства, пам'ятокознавства та культурології.

Сфера наукових інтересів: проблеми музеєзнавчої й пам'ятокознавчої термінології, загальнотеоретичні питання, пов'язані з предметненням та розпредметненням історичної пам'яті, проблема становлення музеєзнавства, пам'ятокознавства нерухомих пам'яток, архівного та бібліотечного пам'ятокознавства, вивчення різноманітних аспектів методології та методики зазначених наукових дисциплін.

У 2011 р. захистив дисертацію на тему: "Музейна пам'ятка: соціокультурна сутність та місце в системі історико-культурних цінностей", спеціальність 26.00.01 "Теорія та історія культури", кандидат культурології.

З 2011 р - викладає у Київському національному університеті культури і мистецтв.

ISBN 966452096-9



9 789664 152096 3

Сергій РУДЕНКО МУЗЕЙНА ПАМ'ЯТКА: СОЦІОКУЛЬТУРНА СУТНІСТЬ ТА МІСЦЕ В СИСТЕМІ ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНИХ ЦІННОСТЕЙ

Сергій РУДЕНКО

МУЗЕЙНА ПАМ'ЯТКА:

**СОЦІОКУЛЬТУРНА СУТНІСТЬ
ТА МІСЦЕ В СИСТЕМІ
ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНИХ ЦІННОСТЕЙ**



**ЦЕНТР ПАМ'ЯТКОЗНАВСТВА
НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ НАУК УКРАЇНИ
ТА УКРАЇНСЬКОГО ТОВАРИСТВА ОХОРОНИ ПАМ'ЯТОК
ІСТОРІЇ ТА КУЛЬТУРИ**

Сергій Руденко

МУЗЕЙНА ПАМ'ЯТКА:

*СОЦІОКУЛЬТУРНА СУТНІСТЬ ТА МІСЦЕ В СИСТЕМІ
ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНИХ ЦІННОСТЕЙ*

Монографія

Київ – 2012

УДК 008.001+008(091)+069+069.4
ББК 79.1
Р83

Рецензенти:

Безклубенко Сергій Данилович, доктор філософських наук, професор;

Гріффен Леонід Олександрович, доктор технічних наук, професор;

Ковальчук Галина Іванівна, доктор історичних наук, професор;

Матвієнко Оксана Володимирівна, доктор педагогічних наук, професор

Рекомендовано до друку

*Вченою радою Центру пам'яткознавства НАН УКРАЇНИ та УТОPIK
(Протокол № 4 від 26.04.2012 року)*

Руденко, С. Б.

Р83 Музейна пам'ятка : соціокультурна сутність та місце в системі історико-культурних цінностей : монографія / С. Б. Руденко. – К.: НАКККіМ, 2012. – 120 с.

ISBN 978-966-452-096-3

Основна мета цієї книги – озброїти фахівців у різних галузях гуманітарного знання надійною теоретичною базою, завдяки якій можна досягнути різноманітний світ музейних пам'яток. Задля цього автором розроблено класифікацію матеріальних історико-культурних цінностей, з'ясовано специфіку музейних пам'яток порівняно з іншими цінностями. Запропоновано чіткі визначення понять «пам'ятка» та «музейна пам'ятка». На широкому історичному тлі, розкрито перебіг історичної еволюції того явища, яке набуло, зрештою, статусу «музейної пам'ятки», окреслено основні напрями соціокультурного використання музейних історико-культурних цінностей.

Для всіх, хто цікавиться культурологією, історією, пам'яткознавством та музеєзнавством.

Ключові слова: культура, соціокультурний, музейна пам'ятка, музей, історико-культурна пам'ятка, історико-культурна цінність.

УДК 008.001+008(091)+069+069.4
ББК 79.1

ISBN 978-966-452-096-3

© Руденко, С. Б., 2012

ЗМІСТ

ВСТУП	5
1. Історіографія проблеми.....	8
1.1. Перші дослідження музейної пам'ятки	8
1.2. Музейна пам'ятка як предмет наукових досліджень.....	14
Висновки до першого розділу	28
2. Науково-теоретичні та методологічні засади дослідження	29
2.1. Загальнотеоретичні засади дослідження.....	29
2.2. Уточнення понять «пам'ятка», «музейна пам'ятка» та інших ключових понять дослідження.....	41
Висновки до другого розділу	54
3. Музейна пам'ятка як засіб фіксації суспільної пам'яті: історія та сучасність	55
3.1. Еволюція змістового наповнення понять «пам'ятка» та «музейна пам'ятка».....	55
3.2. Місце музейної пам'ятки в системі історико-культурних цінностей.....	77
3.3. Музейні пам'ятки як предмет діяльності в рамках музейної справи.....	85
Висновки до третього розділу	94
ВИСНОВКИ.....	96
ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА	98

Присвячую цю книгу світлій пам'яті мого
діда Матвієнка Володимира Михайловича
(1926 - 2005 рр.), учасника бойових дій
Великої Вітчизняної війни, ліквідатора аварії на
Чорнобильській АЕС

ВСТУП

На сучасному етапі у вітчизняній гуманітаристиці, в контексті перебігу державотворчих процесів, гостро постає проблема історичної пам'яті. Під дією внутрішніх та зовнішніх чинників відбувається маніпулювання історичними фактами, необ'єктивне висвітлення подій минулого та його відверті фальсифікації, що завдає шкоди суспільній свідомості українського народу, призводить до інформаційної дезорієнтації громадян, ускладнює культурну самоідентифікацію. Надійне та дбайливе збереження історичної пам'яті є запорукою конкурентноздатності українського соціуму в умовах культурної глобалізації, дозволить консолідувати суспільство навколо спільних історико-культурних цінностей із одночасним збереженням регіональної та етнокультурної різноманітності нашої держави. Загрозливе становище в сфері збереження пам'яток, байдуже ставлення до розвитку музейної справи, що, зокрема, проявляється в її недостатньому фінансуванні, свідчать про неусвідомлення значення музейних історико-культурних цінностей в суспільному житті. Зрештою, наукове осмислення соціокультурної ролі музейних пам'яток – однієї із форм втілення історичної пам'яті, має важливе значення для розвитку України.

В фондах українських музеїв зберігаються мільйони пам'яток. Природно, що до питань, пов'язаних з проблемами функціонування музеїв, збереження та належного використання музейних пам'яток прикута увага не тільки практиків музейної сфери, але й значного корпусу вчених. Істотний внесок в дослідження музейних пам'яток зроблено Ю.А.Омельченком (автор концепції музейництва), А.М.Разгоном (дослідження сутнісно-специфічних характеристик музейного предмету та ін.), В.Ю.Дукельським (аналіз термінології, пов'язаної з поняттям музейного предмета, концепція його знакового характеру), З.Странським (концепція музеальності), Ф.Вайдахером (поняття музеалії) та ін. Беручи до уваги важливість зазначених напрацювань, відзначимо, що вони торкаються лише окремих аспектів проблеми соціокультурної сутності музейної пам'ятки та її місця в системі історико-культурних цінностей. Таким чином, суспільно-практична необхідність в спеціальних системних дослідженнях зазначеної проблеми з одного боку, та їх відсутність – з іншого зумовлюють вибір теми монографії.

Мета дослідження: з'ясувати соціокультурну сутність музейних пам'яток, визначити їх місце в системі історико-культурних цінностей.

Завдання дослідження:

- 1) проаналізувати наукову літературу з теми дослідження;

- 2) узагальнити науково-теоретичні та методологічні підходи до дослідження історико-культурних пам'яток;
- 3) уточнити зміст ключових понять досліджуваної теми;
- 4) висвітлити еволюцію змістового наповнення понять «пам'ятка» та «музейна пам'ятка»;
- 5) з'ясувати соціокультурну сутність музейних пам'яток;
- 6) виявити місце музейних пам'яток в системі історико-культурних цінностей.

Об'єкт дослідження: історична пам'ять як соціокультурне явище.

Предмет дослідження: музейні пам'ятки як джерела історичної пам'яті.

Методи дослідження зумовлені специфікою його предмета, метою та завданнями дослідження. При систематизації праць про музейну пам'ятку застосовано методи аналізу та синтезу. З'ясування змісту понять пам'ятки та музейної пам'ятки здійснювалося за принципом історизму із застосуванням методу абстрагування. При визначенні місця музейних пам'яток в системі історико-культурних цінностей використано системний метод. Порівняльний метод застосовано при визначенні специфіки музейних пам'яток. В монографії деякі положення представлені у вигляді схем, що були розроблені на основі методів формалізації, моделювання й абстрагування.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у тому, що:

1. Вперше розроблено періодизацію розвитку наукової думки про різні аспекти соціокультурної сутності музейних пам'яток та їх місця в системі історико-культурних цінностей.

2. Вперше музейну пам'ятку як соціокультурне явище досліджено комплексно: в контексті відношень в системі історико-культурних цінностей в цілому та матеріальних пам'яток зокрема.

3. Запропоновано нові підходи до природних класифікацій матеріальних історико-культурних пам'яток. В основі розподілу нерухомих пам'яток лежить територіально-топографічний принцип, а рухомих – інституційний. Суттєвими ознаками для розробки класифікацій музейних пам'яток є соціокультурні особливості їх допам'яткового побутування.

4. Уточнено поняття «пам'ятка» та «музейна пам'ятка». Запропоновані дефініції включають сутнісні характеристики об'єктів: особливості фіксації історичної пам'яті, автентичність, просторові зв'язки, інформаційно-комунікаційне використання. Встановлено, що поняття «рухома» та «нерухома» пам'ятка не залежать від розмірів об'єкта й можливості його переміщення у просторі. Основним критерієм поділу визначено просторові зв'язки пам'яток.

5. Вперше розроблено періодизацію еволюції змістового наповнення понять «пам'ятка» та «музейна пам'ятка», яка відображає історичний процес зміни ролі старожитностей та предметів природи в суспільному житті та поступове перетворення їх на пам'ятки.

6. З'ясовано соціокультурну сутність історико-культурних пам'яток в цілому та музейних зокрема, яка полягає у тому, що вони є об'єктом специфічної суспільної діяльності щодо регулювання процесу опредметнення та розпредметнення історичної пам'яті з метою забезпечення позитивного перебігу історико-культурного процесу.

7. Виявлено наступні соціокультурні функції музейних пам'яток: джерельно-наукова, освітньо-виховна, соціалізуюча, культурно-орієнтаційна, ідеологічна, естетична, рекреаційно-дозвіллева й розкрито їх зміст.

РОЗДІЛ 1

Історіографія проблеми

1.1. Перші дослідження музейної пам'ятки

Розглянемо праці, створені українськими музеєзнавцями в період із кінця 10-х рр. до поч. 30-х рр. ХХ ст. М.Ф. Біляшевський визначав пам'ятки як носії інформації про минуле, які набувають «національної вартості» [23], тобто акцентував увагу на їх загальносуспільній значимості. Науковець вважав, що одним із провідних напрямів використання пам'яток було «поширення культури серед широких мас» [23, с. 7]. Таким чином, відповідно до поглядів М.Ф.Біляшевського, сутність музейних пам'яток полягала у тому, що вони являють собою джерела соціально значимої інформації, а основною функцією їх є поширення інформації із просвітницькою та пропагандистською метою.

Проблема соціокультурних функцій музейних пам'яток була досліджена Ф.І. Шмітом, який виокремлював три види музеїв: «музеї наукові для спеціалістів, музеї навчальні для тих, хто навчається та музеї публічні для масового відвідувача» [270, с. 53-54]. Таким чином, дослідник диференціював науково-дослідну, дидактичну та просвітницьку функції музейних пам'яток. Щодо сутності та специфіки музейних пам'яток, Ф.І.Шміт зазначав, що «в музеях накопичуються речові залишки минулого (пам'ятки – С.Р.) – *автентичні* (виділено – С.Р.) документи історії мистецтва та побуту» [271, с. 34]. Ф.І.Шміт одним із перших звернув увагу на проблему автентичності музейних пам'яток. Він допускав можливість копіювання автентичних об'єктів, зазначаючи, що «...на всі існуючі навчальні музеї ... оригіналів не може вистачити, тому навчальні музеї мають бути музеями зліпків статуй та рельєфів, моделей споруд, копій чи фотографічних пам'яток живопису» [271, с. 42].

До кола наукових інтересів Ф.І. Шміта належало дослідження історичного розвитку змістового наповнення поняття музейної пам'ятки. Розглядаючи та порівнюючи різні періоди, починаючи від античності та закінчуючи першою третьою ХХ ст., дослідник виокремив наступні цикли розвитку поняття музейництва: 1) стихійне нагромадження культурних цінностей; 2) аматорське колекціонування; 3) перехід збиральництва на наукову основу; 4) суспільно-державний контроль в сфері історико-культурних пам'яток, поступове зникнення приватних колекцій; 5) пам'ятки набувають статусу загальнонародного надбання. Таким чином, Ф.І.Шміт висловив гіпотезу про існування музейної пам'ятки як соціокультурного феномену вже в античну добу.

І.С.Свенціцький розглядав музейні пам'ятки як джерела інформації про природу та людину, тобто про різноманітні аспекти освоєння людьми навколишнього світу. Серед соціальних функцій музейних пам'яток Свенціцький виокремлював естетичну («поглиблення і поширення естетичного смаку») та освітньо-виховну.

Історичний розвиток ідеї музейної пам'ятки у Свенціцького постає як послідовна зміна форми при відносній незмінності змісту: античні колекції та храмові зібрання змінюються феодальними збірками та церковними ризницями, потім кунсткамерами, які згодом трансформуються у музеї [231, 232].

В.В. Дубровський активно утверджував у науковому обігу термін «пам'ятка». Пам'ятки природи й культури вчений розглядає як залишки – «життєві цінності, що їх споживає й з них користується суспільство» [61, с. 3], які відображають «старовинний людський побут», тобто відбивають різні сторони історико-культурного процесу, і складають джерельну базу досліджень у різних галузях науки. З метою визначення місця музейної пам'ятки в системі опрідметнених історико-культурних цінностей, В.В. Дубровський одним із перших запропонував фундаментальну класифікацію історико-культурних пам'яток, відповідно до якої виокремлюються «музейні» та «позамузейні» пам'ятки, іншими словами рухомі та нерухомі. В.В. Дубровський розглядав музейні пам'ятки як засоби здійснення пропаганди наукових знань, політосвітньої та освітньо-виховної роботи [65].

Становлення музейної пам'ятки як соціокультурного явища в Україні, на думку В.В.Дубровського, охоплювало період починаючи із часів Київської Русі до ХІХ ст., для якого характерне «організоване музейництво». Зазначений період дослідник розглядав як первісне нагромадження культурних цінностей, в межах якого виокремлював церковно-монастирське збиральництво та колекціонування, характерне для представників козацької старшини часів гетьманщини. Вчений зазначав, що до ХІХ ст. не було музейництва «у справжньому розумінні, бо колекції служили для приватного використання, оздоблення мешкань або задоволення родової пихи й цікавості» [62, с. 1019]. Таким чином, на відміну від Ф.І. Шміта та С.І. Свенціцького, В.В. Дубровський чітко окреслював час, коли старожитності почали використовуватися в якості пам'яток як специфічних джерел інформації.

На увагу заслуговують погляди інших українських музейників, зокрема, В.С.Василька-Миляйва та П.І.Руліна, на соціокультурну роль, яку відіграють музейні пам'ятки. В.С.Василько-Миляйв наголошував на джерельно-науковій та просвітницькій функції музейних пам'яток. Його слова щодо цілей театрального музею можна перефразувати наступним чином: музей мусить стати не тільки місцем, де переховуватимуться експонати, він мусить стати дослідною лабораторією, де б кожен бажаючий міг ознайомитися з історією і останніми досягненнями тієї галузі, яка його цікавить [35, с. 4]. Щодо ролі музейних пам'яток в соціокультурному процесі на прикладі театрального музею П.І.Рулін зазначав, що музей мусить бути установою: 1) в якій зосереджуються пам'ятки, потрібні для досліджування минулого; 2) яка, йдучи врівень із сьогоденням, буде оперативно реагувати на соціокультурні трансформації, відбираючи пам'ятки для

перманентних виставок, ефективно впливаючи на суспільну думку та розвиток галузі, з якою пов'язаний профіль музею [227, с. 5].

Підсумовуючи погляди українських музеєзнавців 20-30-х рр. ХХ ст. на музейну пам'ятку в контексті соціальної культури, приходимо до наступних висновків:

- 1) Музейна пам'ятка виступає в якості специфічного джерела соціально значимої історико-культурної інформації;
- 2) Окреслено такі соціокультурні функції музейної пам'ятки як просвітницька, науково-дослідна, пропагандистська, естетична;
- 3) Музейна пам'ятка є складовою частиною опрідметнених історико-культурних цінностей як різновид рухомої пам'ятки;
- 4) Музейна пам'ятка розглядається як відносно давнє явище, його праобрази дослідники віднаходили в Античності, проте лише з ХІХ – ХХ ст. зазначене поняття набуває класичного змісту.

Невирішеними залишалися наступні наукові проблеми:

- 1) Соціокультурна специфіка музейної пам'ятки;
- 2) Нерозвиненість терміносистеми поняття музейної пам'ятки;
- 3) Відсутність детальної класифікації опрідметнених історико-культурних цінностей – пам'яток;
- 4) Класифікація музейних пам'яток.
- 5) Нез'ясованість причин та закономірностей розвитку й становлення змістового наповнення поняття музейної пам'ятки, нехтування впливом базисних соціально-економічних трансформацій, що призвели до відповідних перетворень у соціальній культурі в цілому та музейній справі зокрема.

Музейна справа в СРСР у 30-60-х рр. ХХ ст. була цілком підпорядкована державному регулюванню, що обумовило специфіку її розвитку й музеєзнавства зокрема. В 1930 р. відбувся Перший Всеросійський музейний з'їзд, на якому розглядалися основні проблеми музейної практики та музеєзнавства. На зазначеному з'їзді були розроблені рекомендації, які були обов'язковими до виконання всіма музейними установами СРСР. В контексті дослідження, на увагу заслуговують погляди, що віддзеркалюють розуміння соціокультурної ролі музейної пам'ятки того періоду. Музеї розглядалися в першу чергу як політико-просвітницькі установи, які мають демонструвати не музейні пам'ятки як такі, а за їх допомогою розкривати для відвідувачів певні ідеї. Науковий підхід до інтерпретації пам'яток полягає у тому, що інформація виробляється на основі накопиченого джерельного матеріалу, тобто самі пам'ятки є «свідченнями» певної ідеї. Натомість ідеологічний підхід передбачає «підгін» пам'яткового матеріалу під певну теорію, або й заміну автентичних об'єктів спеціально створеними «ідеологічно витриманими» предметами.

Дискусії на з'їзді точилися навколо боротьба із «речовізмом». В доповідях наголошувалося, що музей покликаний демонструвати не речі, а процеси. В доповіді Полянського (ініціали музейника не вказані) зазначалося, що необхідно правильно розуміти «речовізм», відрізняючи науковий фетишизм від тонкого знання музейних пам'яток [248, с. 146-147]. У сер. 50-х рр. радянські музеє-

знавці визнали наслідки Першого Всеросійського музейного з'їзду вкрай негативними. «Неправильне розуміння специфіки музеїв призводить нерідко до серйозних помилок теоретичного й практичного характеру, зокрема до втрати чіткого розуміння відмінностей між, власне, музейними предметами й допоміжними експозиційними матеріалами. В зв'язку із цим науково-допоміжні матеріали іноді включаються в експозиції не як доповнення до автентичних музейних предметів, а в якості самостійних компонентів експозиції, підміняючи таким чином автентичні об'єкти, що є основою будь-якої музейної експозиції... Зазначена неправильна тенденція ... знайшла яскравий вияв у роботі Першого музейного з'їзду» [170, с. 22-23]. Таким чином, практика поставила перед радянським музеєзнавством проблему співвідношення носія інформації та інформації, що, виходячи із того, що музейна пам'ятка є джерелом інформації, безпосередньо визначало дослідження соціокультурної сутності та специфіки музейних пам'яток.

Інший погляд на автентичність як ознаку музейної пам'ятки мав Н.М. Дружинін. Вчений розрізняє дві категорії «експонатів»: 1) автентичні залишки минулого; 2) допоміжні матеріали. «Перші – зазначав Н.М. Дружинін складають головне і найбільш цінне ядро музею, другі – доповнюють і роз'яснюють зміст перших. Автентичні предмети дослідник розподілив на речові об'єкти, фотографії, літературний матеріал [59, с. 242]. Таким чином, Н.М. Дружинін одним із перших запропонував поширену на сьогодні класифікацію музейних пам'яток, яка багато в чому дублює класифікацію історичних джерел. Дослідник також виступив у якості основоположника знакового підходу до розуміння музейної пам'ятки, зазначаючи що «музей спілкується зі своїми глядачами конкретно та захоплюючою мовою речей – автентичних залишків реального життя» [59, с. 266].

В 30-х рр. ХХ ст. продовжується активний розвиток терміносистеми поняття «музейна пам'ятка». В Російській музейній енциклопедії зазначається, що у працях Н.М. Дружиніна початку 30-х рр. ХХ ст. «з'являється» термін «музейний предмет», що на даний час є одним із центральних термінів музеєзнавства. Аналіз праць Н.М. Дружиніна не дозволяє стверджувати це однозначно. Для вченого, як і для інших музеєзнавців 20-30-х рр., характерною була термінологічна різноманітність при позначенні поняття «музейна пам'ятка», відсутність чіткої дефініції терміну «музейний предмет».

В 30-х рр. ХХ ст. досить активно розвиваються прикладні музеєзнавчі дослідження в рамках яких уточнюється термінологія. Саме в цей час розмежовуються поняття експонату та музейного предмету. Для позначення музейної пам'ятки як об'єкту науково-фондової роботи, найчастіше використовувався терміни «річ» [див. наприклад, 40] (музейна, в музеї), «музейні матеріали», «музейний предмет».

Заслуговує на увагу праця Г.Н. Серебреннікова «Організація та зміст науково-дослідної роботи музеїв» (1945 р.) [233], яка мала на меті систематизувати накопичений теоретичний та практичний матеріал.

Вчений чітко розмежовував поняття «музейний предмет» та «експонат», в контексті його поглядів нового значення набув термін «музейна річ», який

Г.Н. Серебренніков не ототожнював із музейною пам'яткою. Під річчю дослідник розумів знаряддя праці та предмети побуту та протиставляв їх документальним пам'яткам. «Матеріали», тобто музейні пам'ятки, Г.Н. Серебренніков розподіляє на речові, документальні, ілюстративні [233]. Терміном «експонат» Г.Н. Серебренніков позначає як автентичні об'єкти, так і науково-допоміжний фонд (діорами, макети, панорами тощо). Таким чином, дослідник поглибив термінологічні дослідження поняття музейної пам'ятки, класифікував музейні предмети.

Підсумовуючи зазначимо, що дослідження радянських музеєзнавців 30-40-х рр. підготували основу для подальшого вивчення сутнісно-специфічних характеристик музейної пам'ятки, розробки терміносистеми відповідного поняття. Недостатньо уваги з боку дослідників зазначеного періоду було приділено місцю музейної пам'ятки в системі історико-культурних цінностей, поза увагою залишилися проблеми історії змістового наповнення поняття музейної пам'ятки.

Спроба критичного аналізу досліджень 30-40-х рр. та упорядкування музеєзнавчої теорії була здійснена в колективній монографії «Основи радянського музеєзнавства» (1955 р.) [170], над якою працювали такі радянські науковці як К.Г. Мітяєв, Г.А. Новицький, П.І. Галкіна, І.П. Іваницький, А.М. Разгон, А.І. Михайловська, А.Б. Закс, Д.А. Равікович та ін.

У даній праці поглиблюється уточнення терміносистеми поняття музейної пам'ятки, для позначення якого використовується одразу кілька термінів: власне «пам'ятка» (в складі різних словосполучень, напр. «природничо-історичні пам'ятки»), «музейний предмет», «музейні матеріали». Перший термін використовувався виключно щодо автентичних об'єктів, а два останніх терміни, залежно від контексту – як щодо автентичних, так і неавтентичних об'єктів.

П.І.Галкіна та І.П.Іваницький на сторінках монографії зазначали, що «музей перш за все має справу із автентичними (рос. – «подлинными» – С.Р.) пам'ятками матеріальної та духовної культури, а також із оригінальними предметами оточуючої природи. Зазначені матеріали являють собою своєрідні першоджерела, що використовуються при вивченні найрізноманітніших проблем в галузі історичної науки, природознавства, техніки, літератури, мистецтва» [170, с. 4]. Таким чином, на думку П.І.Галкіної та І.П.Іваницького сутність музейних пам'яток полягає у тому, що вони є першоджерелами знань. Специфіку музейних пам'яток визначає автентичність, оскільки музейний предмет «... є безсумнівним предметним (речовим) доказом існування як даного предмету, так і йому подібних» [170, с. 20].

П.І.Галкіна та І.П.Іваницький запропонували детальну класифікацію музейних пам'яток, в основі якої лежала класифікація Н.М.Дружиніна. Відповідно до критерію автентичності музейні предмети розподілено на: 1) музейні предмети-автентичні об'єкти – першоджерела знань; 2) науково-допоміжні матеріали – неоригінальні предмети – провідники знань, що компенсують відсутність оригінальних предметів і разом із музейними пам'ятками розкривають певну

наукову концепцію, що лежить в основі експозиції, виставки тощо [170, с. 26]. Згідно із роллю та функціями в експозиції музейні матеріали поділяються на:

- 1) автентичні предмети (пам'ятки культури та природничо-історичні пам'ятки);
- 2) точні відтворення автентичних об'єктів та їх наукові реконструкції;
- 3) художні твори – пам'ятки, що використовуються в експозиції в якості допоміжного матеріалу;
- 4) науково-допоміжні матеріали (наприклад, діорами, діаграми, малюнки, креслення, таблиці та ін.);
- 5) тексти.

В монографії викладене своєрідне бачення історичного розвитку ідеї музейної пам'ятки. Відлік історії музеїв пов'язується із часами античності, із застереженням, що музеями в той історичний період називалися храми муз. Другим етапом історії музеїв, на думку авторів «Основ...», є епоха Відродження. Цей етап був пов'язаний із соціально-економічними змінами, пов'язаними із становленням нового суспільного класу буржуазії. Розвиток науки був необхідною передумовою розвитку промисловості, а музеї та музейні зібрання мали створити необхідну джерельно-наукову базу. Музейні пам'ятки у їх сучасному розумінні оформлювалися в капіталістичну добу, а при соціалізмі розкривають свій соціокультурний потенціал в рамках прогресивних форм організації музейної справи. Звернемо увагу на те, що при дослідженні історії музейної пам'ятки як ідеї вперше було застосовано методологію історичного матеріалізму (наприклад, Ф.І.Шміт користувався іншою методологією, виходячи із циклічного розуміння історичного розвитку музейництва).

Серед функцій музейних пам'яток П.І.Галкіна та І.П.Іваницький в «Основах радянського музеєзнавства» виокремлюють передусім джерельно-наукову, освітню та політично-пропагандистську. Зверталася увага на взаємопов'язаність та рівнозначність функцій.

Внесок у дослідження історії змістового наповнення поняття музейної пам'ятки в Україні був зроблений Г.Г.Мезенцевою. Зародження поняття, яке сьогодні позначається терміном «музейна пам'ятка», дослідник пов'язує із колекціонуванням, яке «найбільш виразного вигляду ... набирає за часів Київської Русі» [27, с. 6]. Вже в той час предметом збиральництва та колекціонування були, зокрема, «пам'ятні речі, стародавні пам'ятки, твори мистецтва» [там само], як підкреслювали «силу та вельможність» їх володарів, що в умовах Середньовіччя відіграло важливу роль в підтвердженні соціального статусу. Таким чином, можна зробити висновок, що старожитності та твори мистецтва використовувалося в якості знаку в системі соціокультурних відносин. Г.Г.Мезенцева, беручи за основу методологію історичного матеріалізму, зазначає, що в середині ХІХ ст., в зв'язку із зміною соціально-економічної ситуації, пов'язаної із переходом від феодальних до капіталістичних відносин, в соціокультурному середовищі відбувається «піднесення та пожвавлення громадсько-наукової думки, національної самосвідомості», що сприяло зміні змістового наповнення поняття музейної пам'ятки й наближення його до сучасного, яке оста-

точно сформувався за соціалістичної доби [там само, с.8-12]. На жаль, Г.Г.Мезенцева не роз'яснила конкретних причин зміни суспільного ставлення до історико-культурних цінностей зі зміною соціально-економічного базису.

Підсумовуючи аналіз основних праць радянських музеєзнавців 30 – кін.70-х рр. ХХ ст., присвячених теорії музейної пам'ятки, слід зазначити, що:

1) Сутність музейних пам'яток полягає у виконанні ними насамперед джерельно-наукової та політико-просвітницької (політико-пропагандистської) функцій.

2) Автентичність була сутнісною рисою музейної пам'ятки; в результаті аналізу тогочасної музейної практики, визнано нерозривність інформації, джерелом якої є пам'ятка та носія, який виступає підтвердженням об'єктивності інформації.

3) В науковому обігу утверджується термін «музейний предмет», який визначається через термін пам'ятка (щодо автентичних об'єктів).

4) Запропоновано дві класифікації музейних пам'яток: в основі першої лежить критерій автентичності, а в основі другої – класифікація історичних джерел.

5) Використано методологію історичного матеріалізму при дослідженні історичного розвитку змістового наповнення поняття музейної пам'ятки.

Разом з тим, до недоліків досліджень того часу належать:

1) Надмірне абстрагування музейної пам'ятки від зв'язків в системі матеріальної історико-культурної спадщини;

2) Відсутність терміносистеми поняття музейної пам'ятки;

3) Дослідження соціокультурної сутності та специфіки музейної пам'ятки, її функцій не було достатньо глибоким.

1.2. Музейна пам'ятка як предмет наукових досліджень

Третій етап в дослідженні соціокультурної сутності та специфіки музейної пам'ятки, її місця в системі історико-культурних цінностей як вже зазначалося, охоплює період 80-х рр. ХХ ст. – 10-х рр. ХХІ ст. В цей час значно зросла кількість праць, присвячених, власне, музейній пам'ятці. Для цього були сприятливі умови, оскільки приблизно за 60 років було накопичено значний практичний та теоретичний музейницький досвід. В працях цього періоду розглядаються різні аспекти поняття музейної пам'ятки: наприклад, З.С.Странський та А.М.Разгон більшою мірою займалися соціокультурною сутністю музейних предметів, історією розвитку змістового наповнення цього поняття, термінологічною проблематикою, В.Ю.Дукельський, Н.А.Нікішин, В.М.Сурінов – специфікою музейних історико-культурних цінностей.

Оскільки в окреслений період проблема соціокультурної сутності, специфіки та місця музейних пам'яток в системі історико-культурних цінностей так і не була поставлена, систематизуємо дослідження музейної пам'ятки за наступними напрямками:

1. Соціокультурна сутність музейної пам'ятки, її функції в соціальній культурі.
2. Соціокультурна специфіка музейної пам'ятки, класифікація музейних історико-культурних цінностей.
3. Місце музейної пам'ятки в системі історико-культурних цінностей.
4. Дослідження історії розвитку змістового наповнення поняття музейної пам'ятки.
5. Терміносистема поняття музейної пам'ятки.

Систематизувавши погляди науковців згідно із вказаними на початку цього розділу напрямками, можна з'ясувати рівень дослідженості предмету дослідження на сучасному етапі.

Проблема *соціокультурної сутності* музейної пам'ятки розглядалася А.М.Разгоном. На його думку історико-культурні цінності в музеї виступають як «носії соціальної або природничонаукової інформації – автентичні джерела знань та емоцій» [148, с.15]. Разом з тим дослідник зазначає, що «в музейному предметі відображається особливе ставлення людини до дійсності, яке характеризується музейною потребою, тобто потребою збереження й суспільного використання предметів, яким притаманна властивість відображення дійсності, які є джерелами цінної семантичної та естетичної інформації, мають етичну цінність» [148, с.14]. Поняття музейної потреби запроваджене З.С.Странським [194]) і є синонімічним поняттю музеальності [242, 243], яке чеський дослідник розробляв із 1963 р. [33, с.123]. «Музеальність» – це специфічне ставлення людини до дійсності, сутність якого полягає у збереженні матеріальних об'єктів – історико-культурних цінностей, як джерел знань про минуле, засобів культурної самоідентифікації. Музеальність виступає як складова частина системи соціальної пам'яті. З. Странський не пов'язував музеальність із музеєм, вбачаючи в ньому лише один із історичних проявів зазначеного ставлення людини до дійсності, який, можливо, трансформується у майбутньому. Таким чином, відповідно саме в музеальності полягає сутність музейної пам'ятки.

З точки зору процесів опредметнення та розпредметнення культури розглядав соціокультурну сутність К.Шрайнер: музейні пам'ятки «у якості рухомої культурної спадщини є результатами матеріальної та духовної діяльності, які проявляються в них у формі уречевленої людської суті та роблять їх здатними до сприйняття в рамках духовно-культурної діяльності. Пізнавальний, емоційний та аксіологічний зміст музейних предметів використовується цілеспрямовано» [275, с.40].

В контексті соціокультурної сутності музейних пам'яток проводилися дослідження її соціокультурних функцій. А.М.Разгон зазначав, що всім музейним предметам притаманна функція «історичної пам'яті» [148, с.14]. Функціями музейних пам'яток, за словами К.Шрайнера, є «світоглядна, політична, наукова,

культурна та естетична освіта й виховання»; музейні пам'ятки використовуються в якості джерела в наукових дослідженнях [275, с. 39, 41]. М.Є.Кучеренко, розкриваючи поліфункціональність музейної пам'ятки виокремлює генетичну (цільове призначення предмета), утилітарно-ужиткову (конкретне застосування предмета в процесі його побутування), науково-пізнавальну (музейні пам'ятки як джерела наукової інформації), інформативну, культурну (музейний предмет як культурна цінність) та історичну функції. Кондратьєв В.В. зазначав, що реалізація музейними закладами власних завдань базується на трьох основних функціях музейного предмету: 1) «моделювання історичного процесу» (за допомогою елементів історичної дійсності створюються моделі, що фрагментарно відображають суттєві сторони історико-культурного процесу відповідно до профілю музею; проявляється в експозиційній діяльності); 2) комунікативній (здатність, залежно від набору музейних засобів та інтерпретації, здійснювати ідеологічний, освітній вплив); 3) науково-інформаційній (здатність музейних предметів виступати в якості джерельної бази різних наукових дисциплін). Необхідно констатувати, що серед дослідників немає однаковості в окресленні кола соціокультурних функцій музейної пам'ятки та розкриття їх змісту.

Як бачимо, розуміння соціокультурної сутності музейної пам'ятки із 20-х рр. ХХ ст. не зазнало змін, оскільки музейні історико-культурні цінності дійсно використовуються з інформаційною метою. Проте окреслена джерельна сутність музейної пам'ятки, пов'язана із специфічним ставленням людини до дійсності та опредметненням і розпредметненням культури є занадто загальною і потребує деталізації із урахуванням відношень музейної пам'ятки в системі соціокультурних відносин.

Специфічними ознаками музейних пам'яток на думку К.Шрайнера є те, що: 1) музейні пам'ятки є «свідченнями» історико-культурного процесу; 2) завдяки консервації музейні пам'ятки набувають фіксованого стану; 3) музейні пам'ятки є результатом цілеспрямованого відбору, є об'єктом постійного збереження та вивчення; 4) музейні пам'ятки цілеспрямовано й відкрито для всіх використовуються для суспільної духовно-культурної та суспільної діяльності [274, с.4].

Розглядаючи музейну пам'ятку як джерело інформації деякі дослідники вбачають її соціокультурну специфіку у тому, що вона є знаком. Погляди прихильників знакового підходу до специфіки музейних пам'яток можна розподілити на два напрями. Сутність першого полягає у тому, що музейна пам'ятка є однією із форм знакового використання речі в культурі (В.Ю.Дукельський, Л.Т.Сафразьян, Ю.А.Омельченко), другий – знаковий характер музейної пам'ятки викликаний специфікою музейної комунікації (Н.А.Нікішин).

Перший напрям переплітається із дослідженням в рамках реалогії – науки про речі та їх місце в соціальній культурі (М.Епштейн [279, 278], М.Воронов [39], Л.Анненкова [6], Г.С.Кнабе [104] та ін.). В.Ю. Дукельський, який запропонував концепцію «полісемантичності та поліфункціональності речі в культурі» зазначав, що певна культурна інформація закладається у свідомості людей у будь-які оточуючі предмети, внаслідок чого «...для предметного світу в цілому,

як і для окремих речей, характерною є двоїста природа, що поєднує матеріальну данність предмета та значну кількість його соціокультурних значень» [69, с. 72]. На думку дослідника, «предметний світ розкриває свій зміст далеко не в усіх ситуаціях, а лише в процесі цілеспрямованого культурного осмислення. Воно включає цілий спектр підходів до предмета, що передбачають виявлення його знаковості, наділення культурним смислом, одним словом, усвідомлення як культурної цінності» [66, с. 41]. В.Ю.Дукельський звертає увагу на те, що предмети, залежно від контексту, умов функціонування здатні розкривати закладені у них культурні значення. Поле цих значень визначається особливостями самого предмета (функція, морфологія, семантика [69, с. 72]), а також його «рухом в культурі» [там само]. В результаті, можна зробити висновок, що музейна справа виступає як специфічна сфера, покликана розкрити смисл речі найбільш повно, із урахуванням якомога ширшого кола її контекстних зв'язків: «музей створює нове ставлення до предметів, активізуючи їх культурний значення, їх символічну сторону, але формуватися це ставлення починає ще поза музеєм» [69, с. 68].

З точки зору історичного розвитку ставлення до речі в рамках психічних процесів розглядав знакову природу музейної пам'ятки Л.Т.Сафразьян. Предметом дослідження в його праці виступає річ як «знак, символ соціальних відносин, денотат певних суспільних цінностей, інструмент історичного пізнання» [230, с. 32]. Знакову природу речі Л.Т.Сафразьян пов'язує із властивостями архаїчного мислення за первіснообщинного ладу. «Основна загроза для первісної людини, – зазначає дослідник, – полягала у залежності індивіда й колективу в цілому від океану несвідомого, що могло в будь-який момент підірвати впорядкованість архаїчного соціуму» [там само, с.34]. Таким чином, річ як фетиш, магічний предмет тощо відігравала важливу соціально-регулюючу, світоглядну роль. «Збереження й розвиток функції предмета (зокрема як історико-культурної цінності – С.Р.), що утвердилося за часів первіснообщинного ладу, говорить про те, що базові особливості людського мислення ... діють і сьогодні» [там само, с.36]. Під базовими особливостями людського мислення Л.Т.Сафразьян розуміє континуальність. Дослідник не дає чіткого визначення данному поняттю, проте, із контексту можна зрозуміти, що континуальність мислення – це безперервність відображення у безсвідомому матерії. Континуальному Л.Т.Сафразьян протиставляє логічне мислення. В первісному суспільстві річ була предметом як континуального, так і логічного мислення. Проте, із розвитком писемності, логічна складова людського мислення, спрямованого на оточуючі предмети, на думку Л.Т.Сафразьяна, відійшла на другий план. «Предмет впливає на архетипи індивіда і допомагає здійснити безпосередній, через несвідоме, «прорив» до того «зрізу» історичного процесу, з якого вилучено предмет, який «сповільнився» в предметі» [там само, с.37]. В архетипах інформація про історичний процес фіксується завдяки ревіфікації, тобто повторному переживанню минулого очевидцями при спогляданні пов'язаного із подіями минулого об'єкту, яка імовірно на рудиментарному рівні передається нащадкам. Звернемо увагу, що Л.Т.Сафразьян як метод дослідження музейних історико-культурних цінностей пропонує «медитації над музейними предмета-

ми» за умови, що «дослідник, який використовує медитацію в роботі над музейним предметом отримав спеціальну підготовку» [там само, с. 39]. Зазначимо, що теоретичні побудови Л.Т.Сафразьяна мають умоглядний характер, трансформації психічного освоєння світу речей не фіксуються ним хронологічно, а медитація над музейною пам'яткою навряд чи може бути визнана як науковий метод. Таким чином, психологічний підхід до визначення специфіки музейної пам'ятки, хоч, імовірно, й має певні перспективи, проте на даний момент не дав жодних наукових результатів.

Проблему передачі соціально значимої історико-культурної інформації за допомогою речей-знаків розробляв Ю.А.Омельченко. На його думку, знакова природа речей пов'язана із процесами опредметнення та розпредметнення культури: «В них (артефактах – С.Р.) об'єктивовані способи діяльності людей, їхні здібності, вміння, навички, знання, тобто все те, що набуває індивід у процесі своєї життєдіяльності, соціалізації, зокрема навчання, виховання, розвитку. У цьому проявляється тісний зв'язок між матеріальною та духовною культурою, основними формами її передачі від покоління до покоління: предметною (орудійною) і знаковою (мовною)» [161, с. 150, 159]. Ю.А.Омельченко не роз'яснює до якої форми передачі соціального досвіду належать пам'ятки, проте, з контексту можна зрозуміти, що вони посідають проміжне місце, поєднуючи в собі предметну і знакову сторони, оскільки пам'ятки є результатом «практично-духовного освоєння предметного середовища» [там само]. Остаточне закріплення функціонального призначення речі як джерела соціально значимої історико-культурної інформації відбувається в сфері музейництва, в контексті музею як соціальної інституції, музейної практики. Музейний предмет – це результат наукового вивчення, відповідної інтерпретації та інформаційного використання старожитності, яка в результаті набуває статусу пам'ятки [165].

Проблеми знакового використання речей в системі музейництва розроблялися Н.А. Нікішиним [157]. Вчений пов'язує роботу музейних закладів із «знаково-символічною діяльністю», сутність якої полягає у використанні в рамках експозиційної роботи ряду знакових систем, стрижневою із яких є «мова музейних предметів». В рамках знакової музейної системи («мови») автор метафорично виокремлює: «знаки» – музейні предмети; «словник» – фонди музею; «граматику мови» – «правила взаємного поєднання знаків в процесі об'єднання в тексти (експозиції)». Н.А. Нікішин зазначає, що «кожний музейний предмет як знак має не один, а значну кількість денотатів (предметів, які позначають знаки – С.Р.), тобто може бути розшифрований (більш точним і правильним є використання терміну «інтерпретований» – С.Р.) в різноманітних аспектах». Таким чином, відповідно до концепції Н.А.Нікішина, музейна практика зводиться до роботи зі знаками та їх значенням з метою донесення до відвідувачів певних повідомлень.

Знаковий підхід до визначення соціокультурної специфіки музейних пам'яток є дискусійним. Конкретному знаку має відповідати чіткий смисл, інакше його використання ускладнюється. Музейна пам'ятка не завжди може розглядатися як конкретний знак, значення її є мінливим. Навіть відповідний контекст (музейна експозиція) не створює необхідної однозначності при сприй-

нятті музейної пам'ятки. Теза про зв'язок соціокультурної специфіки музейної пам'ятки із знаковим використанням речі в культурі також не може бути прийнята беззастережно. До музейних пам'яток належать законсервовані відповідним чином природні об'єкти, які мають соціокультурне значення, оскільки є джерелом інформації, необхідної для освоєння людей у природному середовищі, проте відбивають відношення в природних системах.

Виходячи із сутності музейної пам'ятки – виступати в якості джерела інформації, розпочалися дослідження специфіки музейних історико-культурних цінностей з огляду на особливості їх інформаційного використання в музейній практиці. В.В.Кондратьєв ґрунтовно проаналізував інформаційні характеристики музейних предметів, розкривши зміст поняття «інформаційний потенціал» («суспільне значення предмета, зафіксоване в документах наукового описання» [117, с. 6]). Інформаційний потенціал В.В. Кондратьєв розподіляє на «внутрішнє інформаційне поле» (атрибутивні ознаки музейного предмета) та «зовнішнє інформаційне поле» (інформація про музейний предмет, яка не може бути вироблена в результаті його безпосереднього сприйняття). Звернемо увагу, що Л.Т.Сафразьян розглядав наведені поняття під іншим кутом зору: на його думку, інформаційний потенціал включає виявлену та невиявлену інформацію про музейний предмет, а інформаційне поле – виявлену інформацію про музейний предмет.

На думку деяких дослідників, серед яких В.В.Кондратьєв, Н.П.Фінягіна, В.Ю.Дукельський, М.Є.Каулен та ін., специфіка музейних пам'яток проявляється в їх загальних властивостях. Звернемо увагу на поняття властивостей музейних пам'яток, яке містить методологічну помилку. Вона полягає у тому, що музейна пам'ятка – певний матеріальний об'єкт – *не має інформативних властивостей*, тому що вони виникають в результаті психічної діяльності людини.

Розглянемо основні погляди на автентичність як властивість музейної пам'ятки. Зазначена проблема характерна для наукових досліджень всіх історико-культурних пам'яток, проте, в контексті музеєзнавства набуває особливого звучання, оскільки в музейній практиці активно використовуються науково-допоміжні матеріали (не автентичні об'єкти). Т.Шола зазначав, що «... відмінність між добре виконаною голограмою та предметом, який відділяє від відвідувача скло вітрини, чисто формальна» [273, с.51]. В.Ю.Дукельський та В.Є.Туманов вважають, що поняття музейного предмету включає крім автентичних об'єктів спеціально виготовлені для експонування макети та об'єкти, що є відтвореннями музейних пам'яток [194]. Більша частина дослідників, зокрема, А.М.Разгон [148, с.15], Л.Т.Сафразьян [229, 230], В.М.Суринов [246] та ін. розглядали автентичність як фундаментальну властивість музейної пам'ятки.

В.В.Кондратьєв [115, 116, 117] розглядав всі властивості музейного предмету як інформативні, оскільки музейна пам'ятка задовольняє саме інформаційні потреби. Виходячи із цього, вчений виокремлював наступні загальні (притаманні усім різновидам) властивості музейних пам'яток: 1) відображення (здатність відображати явища та процеси історичної дійсності); 2) репрезентативність (здатність достовірно і якомога повніше відображати історико-культурну інформацію); 3) експресивність (здатність предмета до емо-

ційного впливу на глядача, поєднує *атрактивність*, *асоціативність* та «*співпричетність*» [115, 116]). Н.П.Фінягіна, на відміну від В.В.Кондратьєва, розмежовувала експресивність та атрактивність, вважаючи, що перша властивість проявляється в їх змістовому навантаженні, друга – зовнішніх ознаках (напр. незвичайний розмір) [148, с.79]. В.Ю.Дукельський виокремлював наступні «загальні властивості» музейного предмету: інформативність (музейний предмет – знак, що відображає історико-культурний процес), атрактивність (зовнішня привабливість) та експресивність (емоційний вплив, що здійснюють перш за все меморіальні об'єкти) [67, с.36]. Зазначимо, що жодна із наведених властивостей не є специфічною для музейних пам'яток, і може бути притаманна всім пам'яткам.

Відповідно до поглядів М.Є.Каулен, яка зробила спробу систематизувати загальні властивості музейних пам'яток, експресивність, атрактивність та асоціативність характеризують здатність музейного предмета викликати емоції, а інформативність та репрезентативність – здатність до відображення дійсності. Сукупність цих властивостей утворює якість, яку позначають поняттям музейності, що на переконання М.Є.Каулен є синонімом поняття «музеальності» [168, с. 46] (зазначені поняття були ототоженні також А.М.Разгоном у праці 1988 р. [148, с. 11]).

Розглянемо поняття музейності та з'ясуємо, чи є воно синонімом поняття музеальності. В.М.Сурінов [246] розглядав «музейність», як особливу форму відображення, виділяючи наступні її елементи: «презентатизм (об'єкт «презентує» подію, явище, факт історико-культурного розвитку, є специфічним знаком), поліфункціональність (виконання об'єктом функцій, не пов'язаних із його первинним призначенням), диференційованість відображення дійсності (об'єкт виступає в якості автентичного джерела історичної дійсності)» [там само, с. 27].

Погляди В.М.Сурінова були уточнені Л.Т.Сафразьяном, який розглядав музейність як особливий спосіб кодування історичної інформації [230, с. 30]. Порівнюючи поняття музейного предмета й історичного джерела Л.Т.Сафразьян робить висновок: джерело, з одного боку, відображає дійсність, з іншого – є її втіленням. Для загальноісторичного джерелознавства на перший план виходить здатність джерела відобразити історичний процес, для музейного джерелознавства – здатність втілювати дійсність, що минула. Власне, це і є «музейність» [230, с.30]. Як бачимо, вказані специфічні риси музейних історико-культурних цінностей є характерними для всіх різновидів пам'яток, як рухомих, так і нерухомих.

В.М.Сурінов та Л.Т.Сафразьян вважали, що «речовий предмет є невід'ємною частиною дійсності. Тому вона відбивається в ньому синхронно, із максимальною диференційованістю» [246, с.21], «вектор загально історичного джерелознавства спрямований від писемного джерела до речового, вектор музейного джерелознавства, навпаки, від речового до писемного» [230, с.32]. Серед аргументів на користь цієї тези дослідники розглядали суб'єктивний характер будь-якого документа (писемного, аудіовізуального), оскільки він передбачає цілеспрямовану фіксацію інформації з певною метою, яка може бути продиктована свідомим або несвідомим викривленням історії. Зазначимо, що речі

мають не менш суб'єктивний характер, оскільки автентичність жодної речі не може бути доведена стовідсотково. Відбір музейних пам'яток пов'язаний із великою кількістю історичних випадковостей (колекціонерських вподобань, стихійного і цілеспрямованого нищення тощо), а його використання із науковою інтерпретацією, яка також містить суб'єктивний фактор. Таким чином, музейність як джерельна риса музейної пам'ятки, сформульована у працях Л.Т.Сафразьяна та В.М.Сурінова є надуманою й не розкриває соціокультурної специфіки музейної пам'ятки.

Порівнюючи історичні джерела та музейні предмети, В.Н.Цуканова визначила наступні особливості музейних пам'яток: 1) конкретність матеріального втілення; 2) експозиційний характер інформаційного використання. На думку дослідника, «музейність» є вторинною властивістю історичного джерела» [263, с. 17], тобто музейна пам'ятка, фактично, є історичним джерелом в музеї.

Іншої думки дотримувався А.М.Разгон. Науковець зазначав, що кожна музейна пам'ятка потенційно може бути історичним джерелом, проте не кожне історичне джерело може бути музейним предметом [193, с. 177]. Музейні пам'ятки є «засобом не лише практично-теоретичного, а й емоційного освоєння світу». На думку дослідника, музейні історико-культурні цінності є результатом «аксіологічного ставлення людини до дійсності», що є елементом художнього, релігійного, практично-духовного освоєння світу» [148, с. 15]. Знову бачимо, що наведені риси музейних пам'яток не є специфічними й можуть бути віднесені до всіх різновидів пам'яток.

Повертаючись до співвідношення понять музеальності та музейності зазначимо, що вони не є тотожними, оскільки характеризують різні сторони поняття музейної пам'ятки: перше розкриває причину його існування, призначення, тобто сутність, друге – те, що відрізняє музейні пам'ятки від інших джерел інформації, тобто специфіку. На жаль, дослідники, що розробляли поняття музеальності та властивостей музейного предмета так і не змогли визначити специфіку музейних пам'яток.

На дослідження *місця музейних пам'яток в системі історико-культурних цінностей* справляли вплив процеси в розвитку музейної справи у світі, починаючи приблизно із 70-х рр. ХХ ст. В цей час Ж.А.Рів'єром та Х. де Варіном розроблене поняття екомuzeю, сутність якого полягає у цілісному використанні історико-культурної спадщини певного регіону. Х. де Варін зазначав, що причиною виникнення зазначеного поняття було прагнення віднайти нову соціокультурну роль музеїв, «поставити глобальну спадщину на службу глобальному розвитку» [291, с. 185]. На думку Ж.А.Рів'єра, екомuzeй – інструмент, який функціонує на основі співпраці із місцевою владою та населенням певного регіону з метою дослідження процесу розвитку природи та освоєння людини в конкретному середовищі на протязі певного відрізка часу як з боку жителів цього регіону, так і інших людей. Екомuzeй виступає одночасно в якості лабораторії, консерваційного центру, школи [288]. Так були закладені передумови розширення гносеологічних меж музезнавства на всі різновиди історико-культурних цінностей, що *вплинуло на зміни змісту поняття музейної пам'ятки*. Підтвердженням цьому слугує класифікація музейних пам'яток, за-

пропонована Ж.А.Рів'єром, відповідно до якої «музейні документи» поділяються на «первинні», «вторинні» та «бібліотечні». В межах «первинних» науковець виокремлював рухомі та нерухомі «документи» [33, с. 136-137].

У 80-х рр. ідея розширення музейницької діяльності на всю історико-культурну спадщину набула нового розвитку в рамках «нової музеології». Відповідно до Квебекської декларації, в якій зафіксовані принципи «нової музеології», «в сучасному світі, в якому є намагання накопичити всі ресурси, які можуть сприяти розвитку, музеологія повинна шукати шляхи розширення її традиційної ролі та функцій, пов'язаних із ідентифікацією, збереженням і освітою, до розширення зазначеного об'єкту шляхом більш успішної інтеграції до людського та фізичного середовища» [285, с. 201]. У 1990 р. Т.Шола зазначав, що «абсурдною є ситуація, коли збереження рухомих та нерухомих цінностей належить до двох різних сфер діяльності» [273, с. 50]. Завдяки екомузеям з'явилася нагода розширити сферу музеології, включивши до неї всю спадщину [там само, с. 52].

Ідея розширення сфери музейної діяльності набула поширення в російському музеєзнавстві на поч. ХХІ ст. у працях М.Є.Каулен [98, 152, 168], А.А.Сундієвої [245]. Розглядаючи музеєзнавство як «науку про спадщину в її різних формах та про взаємодію з ним соціуму» [98, с. 11]. М.Є.Каулен вважає, що «в широкому розумінні музеєфікація означає перехід до музейного використання будь-якого об'єкту, рухомого чи нерухомого ... Важливу роль має відіграти доповнення термінологічного апарату музеєзнавства поняттями, що розкривають місце в музейному світі нерухомої, нематеріальної та середовищної спадщини» [там само, с. 12]. З точки зору А.А.Сундієвої, необхідно доповнити музейну лексику терміном «музейний об'єкт», що позначає об'єкти культурної та природної спадщини, які так само, як і музейні предмети є музеєфікованими джерелами знань та емоцій, проте не можуть називатися предметами, оскільки є нерухомими, середовищними чи нематеріальними об'єктами і не завжди є першоджерелами знань» [245, с. 8].

Поширення музейницької сфери на всю систему історико-культурних цінностей призвело до нечіткості визначення поняття музейної пам'ятки та її місця в зазначеній системі.

Існує група дослідників, зокрема К.Шрайнер, С.З.Заремба, В.І.Акуленко, П.В.Боярський, серед яких і автор книги, яку Ви зараз тримаєте в руках, які дотримуються класичного розуміння поняття музейної пам'ятки як матеріального історико-культурного об'єкта, що використовується в рамках музейної практики. Описуючи місце музейної пам'ятки в системі історико-культурних цінностей К.Шрайнера зазначав, що «об'єктивна суспільна потреба у збереженні та використанні автентичних історичних свідочств реалізується в різних спеціалізованих галузях, призначення яких полягає у збереженні та використанні культурної й природної спадщини. Музейні предмети – обмежена частина цієї спадщини. Це рухомі, вилучені зі звичайних умов існування (на відміну від нерухомих пам'яток) предмети неживої природи (на відміну від природної спадщини), які служать незаперечним свідченням розвитку природи й суспільства, знаходяться у зафіксованому стані та були відібрані з метою збереження, вивчен-

ня, експонування (на відміну від архівних та бібліотечних документів), що використовуються у навчальному процесі, для емоційних переживань та ін.» [274, с. 4]. Таким чином, К.Шрайнер відніс музейні пам'ятки до рухомих історико-культурних цінностей, до яких належать також бібліотечні та архівні документи, окресливши цим самим місце музейних пам'яток в системі матеріальної історико-культурної спадщини.

В.І. Акуленко [5], досліджуючи термінологію Закону Української РСР, звертав увагу на необхідність поділу пам'яток на нерухомі та музейні [5, с. 207-208]. Оскільки *поняття музейної пам'ятки є вузьчим за поняття рухомих пам'яток*, зазначена класифікація не в повній мірі відбиває багатогранність явища матеріальної історико-культурної спадщини. Необхідно звернути увагу на те, що термінологія, яка використовується для класифікації пам'яток В.І. Акуленка є «дзеркальним відображенням» класифікаційної моделі, запропонованої В.В. Дубровським ще у 20-х рр. ХХ ст. Ототожнення музейних пам'яток із рухомими пам'ятками характерне також і для П.В.Боярського [28, с. 38].

Відповідно до поглядів С.З. Заремби, «виправданим є поділ пам'яток на нерухомі та рухомі» [86, с. 9]. Рухомі пам'ятки науковець визначав як «музейні експонати, зокрема, твори мистецтва, документальні пам'ятки, книжкові видання», які зберігаються в «музеях, архівах, бібліотеках, приватних колекціях» [там само]. Таким чином, С.З.Заремба слідом за К.Шрайнером, окреслив класифікацію рухомих пам'яток на основі інституціонального підходу.

В результаті аналізу праць дослідників, які не поділяють розуміння музейництва як сфери що охоплює всю історико-культурну спадщину, можна зробити висновок, що в межах *матеріальних історико-культурних пам'яток виокремлюються два класи – рухомих та нерухомих пам'яток*. Рухомі історико-культурні цінності класифікуються на основі їх належності до таких соціокультурних інститутів як музей, архів, бібліотека. Зазначимо, що для визначення місця музейної пам'ятки в системі історико-культурних цінностей, необхідно взяти до уваги також нематеріальну історико-культурну спадщину, з'ясувати її особливості та зв'язки із матеріальними пам'ятками.

Спеціальні дослідження класифікації музейних пам'яток у період починаючи із 80-х рр. ХХ ст. до нашого часу не здійснювалися. Тому, джерелом інформації із зазначеної проблеми виступають музейницькі словники, енциклопедії тощо. Умовно можна виокремити три підходи до класифікації музейних історико-культурних цінностей – *джерелознавчий, практично-музейницький та профільний*. Сутність першого полягає у перенесенні класифікації історичних джерел на музейні пам'ятки. Думки дослідників розходяться лише у широті змістового наповнення поняття музейної пам'ятки. Музейні історико-культурні цінності за типами поділяються на: писемні, речові, образотворчі, кіно-фотофоноджерела – якщо музейна пам'ятка розглядається як матеріальна рухома історико-культурна цінність. У випадку широкого розуміння поняття музейної пам'ятки (будь-яка історико-культурна цінність) наведена класифікація доповнюється вербальним, етнологічним (поведінковим) типом [153, 194, 235]. Наведена класифікація зазнає деталізації, в результаті чого виокремлюються роди

(не мають універсального критерію для всієї сукупності музейних пам'яток, наприклад, образотворчо-художні, образотворчо-графічні) [там само]. Типи музейних пам'яток поділяються на види згідно із критеріями матеріального втілення та утилітарного призначення, наприклад, матеріал, техніка, функціональне призначення). [153, 194]. В рамках видів виокремлюються різновиди, що уточнюють видову класифікацію: наприклад, вид – метал, різновид – кольоровий метал). Різновиди поділяються на групи: наприклад, різновид – кольоровий метал, група – мідь. В межах груп можуть бути виокремлені підгрупи.

Сутність практично-музейницького підходу до класифікації музейних пам'яток полягає у диференціації музейного зібрання відповідно до напрямів практичної музейної роботи: насамперед збереження, обліку, експонування. Відповідно до даного підходу музейне зібрання поділяється на дві групи: 1) основний фонд; 2) науково-допоміжні матеріали. Виокремлюється також колекційний, дублетний, обмінний [148, с. 88], експозиційний, відкритий студійний, науково-дослідний та резервний фонди [33, с. 167].

Профільний підхід до класифікації музейних пам'яток передбачає розподіл музейних пам'яток «за змістом», тобто відповідно до профілю музею. Наприклад, згідно із законом України «Про музеї та музейну справу», за своїм профілем музеї поділяються на такі види: історичні, археологічні, краєзнавчі, природничі, літературні, мистецькі, етнографічні, технічні, галузеві тощо [79]. Ф.Вайдахер виокремлює за профілями природознавчі колекції, історичні та культурно-історичні колекції, художні, науково-технічні колекції, загальні колекції (поєднують два та більше профілів) [33, с. 169]. Існують також інші класифікації [194, 235, 228 та ін.].

Жоден із наведених підходів не розкриває зв'язків музейної пам'ятки в системі соціальної культури й насамперед в системі історико-культурних цінностей.

Історія розвитку музейної пам'ятки як ідеї досліджувалася А.Грегоровою, Ф.Вайдахером, Ю.А.Омельченком, А.А.Сундієвою. Особливість «музейного ставлення людини до дійсності» за А.Грегоровою, полягає у тривимірності (минуле – теперішнє – майбутнє) та структурності й диференційованості реальності [44, с. 29-30]. Дослідник зазначає, що музеальність походить від давнього прагнення людини збирати, накопичувати, зберігати, демонструвати предмети, що мають духовне значення для конкретного індивіда або певної соціальної групи. Наведена особливість індивідуальної та суспільної свідомості поступово перетворилася на музеальне ставлення до дійсності [там само, с. 28]. А.Грегорова не фіксує хронологічно етапи розвитку музеальності.

Ф.Вайдахер, спираючись на концепцію музеальності З.Странського, зазначав, що «історія музею як інституції не тотожна історії музеальності або її вияву – музеальному феномену. Історія музею – це, по суті, опис конкретної форми вияву інституції в межах відповідного відрізка часу. Історія музеальності, тобто історія музеального феномену навпаки описує музеальність на основі всіх форм, де вона конкретно виявляється. Отже, вона є історією ідей» [33, с. 59]. Ф.Вайдахер, знаходить певні ознаки музеальності у рабовласницькому часі,

середньовіччі, проте, як і А.Грегорова не встановлює чітких хронологічних реперів генезису музеальності.

Розв'язати проблему історії змістового наповнення поняття музейної пам'ятки в контексті української історії поставив за мету Ю.А.Омельченко [165]. Розглядаючи проблему формування першої підсистеми музейництва – предмету музейного значення – музейного предмету, тобто музейної пам'ятки, дослідник зауважує, що хронологічно зазначений процес охоплює «тривалий період історії вітчизняної культури, коли музей як соціальний інститут в Україні відсутній, а музейництво як специфічна система освоєння світу речей, успадкування культурних цінностей, засіб соціалізації існує у сфері побутової, традиційної культури, тогочасної науки, освіти» [там само, с. 290]. Поняттям «предмет музейного значення» Ю.А.Омельченко позначає всі історичні форми використання матеріальних об'єктів як джерел соціально значимої історико-культурної інформації. На думку дослідника, деякі передумови формування «музейної потреби» можна прослідкувати у нижньому палеоліті [161, с. 148]. Оскільки речі завжди освоювалися людиною не лише матеріально, а й духовно, вже із найбільш ранніх етапів соціоантропогенезу відбувається використання матеріальних об'єктів в якості знаків. В найдавніші часи використання речей-знаків пов'язане із міфологічним та сакральним-містичним світоглядом, кастовими відносинами, культом предків, а також першими спробами наукового пізнання. Із формуванням явища історичної пам'яті речі-знаки все більше починають використовуватися як джерела соціально значимої історико-культурної інформації. Пізніший розвиток ідеї музейної пам'ятки був пов'язаний із специфічним інформаційним використанням предметів старовини – старожитностей. Відповідно до визначення, запропонованого Ю.А. Омельченком, «старожитності – це матеріальні об'єкти, відокремлені розривом у традиції виготовлення та використання від живої культури, що функціонально посідають у ній певне місце. Їх слід виділяти з усієї сукупності предметного світу, який теж має свою історію розвитку, є її наслідком. Але саме усвідомлення цього розвитку стає підставою віднесення речі до сфери старожитностей, яка щільно пов'язана з музейництвом» [165, с. 311]. Збереження й актуалізація історико-культурної спадщини, представленої старожитностями, здійснювалося в рамках різних сфер суспільної діяльності [161]. Тобто, накопичення, збереження та використання інформації про певний різновид суспільної діяльності відбувалося в рамках самої діяльності. Зібрання кунсткамер, в яких зокрема містилися й старожитності та наукові колекції – це, з точки зору Ю.А.Омельченка, найбільш близькі до музейного предмету явища. Еволюцію змісту поняття музейної пам'ятки вчений пов'язує із розвитком людського пізнання та ускладненням соціальних систем. «Рух від незнання до знання, знання звичайного, на побутово-традиційному рівні, неповного та ілюзорного, до знання наукового, це – рух історичного становлення першої підсистеми музейництва. Це рух у процедурі переростання предмета музейного значення в музейний предмет, зміни статусів» [165, с. 298-299]. Структура еволюції поняття музейної пам'ятки, запропонована Ю.А.Омельченком є недостатньо обґрунтованою та хронологічно нечіт-

кою. Поза увагою дослідника залишилися соціально-економічні чинники, які є базисними щодо соціокультурних.

Дослідник А.А.Сундієва запропонувала розглядати історію музейництва крізь призму розуміння музею як культурної форми. Оскільки поняття музейної пам'ятки пов'язане із поняттям музею, концепція науковця може бути застосована при дослідженні еволюції змістового наповнення поняття музейної пам'ятки. Культурна форма розглядається як спосіб задоволення певної групової або індивідуальної культурної потреби людей, сформованої соціальною групою або людством в цілому на певному етапі свого розвитку [245]. Спочатку потреба усвідомлюється, потім виникають різноманітні форми її задоволення. «Саме життя» відбирає серед цих форм найкращу, яка закріплюється в суспільній практиці і може стати культурною нормою для певного суспільства [152]. «Потреба в спеціальній структурі, де б накопичувалися, зберігалися, систематизувалися, вивчалися предмети оточуючого світу, що потребували тлумачення, була усвідомлена в епоху Відродження. Перші музеї виникають в Італії в XV-XVI ст.» [245, с.6] а у XVI ст. утверджується відповідний термін. Наступний етап розвитку музею як культурної форми пов'язаний з епохою Просвітництва та Великої французької революції, «коли в повній мірі визначилися соціальні функції музею» [там само]. А.А.Сундієва зазначає, що «лише у XIX ст. термін «музей» стане узагальнюючим для всього різноманіття музейних закладів». Таким чином, можна зробити висновок, що розвиток змістового наповнення поняття музейної пам'ятки відбувався синхронно зі зміною змісту поняття музею.

Підсумовуючи аналіз праць з історії змістового наповнення поняття музейної пам'ятки, приходимо до висновку, що історія даного поняття або збігається з історією людства, або охоплює суспільно-економічні формації, починаючи із рабовласницької. Методологія історичного матеріалізму, що активно застосовувалася в працях дослідників до 80-х рр. XX ст. була фактично відкинута.

Дослідження поняття музейної пам'ятки були пов'язані із вирішенням певних *термінологічних* проблем. Поняття музейної пам'ятки позначається наступними термінами: власне, «музейна пам'ятка», «музейний предмет – предмет музейного значення», «музеалія».

Дослідник А.М.Разгон визначає музейний предмет як вилучений із реальної дійсності предмет музейного значення, включений до складу музейного зібрання, здатний зберігатися впродовж тривалого часу. Предмет музейного значення – потенційний музейний предмет, об'єкт, що має музейну цінність та властивості музейного предмета [235]. Музейна цінність предмета «залежить не лише від семантичної інформації, а й від експресивних та атрактивних властивостей об'єкта» [148, с.79]. Своєрідну інтерпретацію термінів «музейний предмет – предмет музейного значення» запропонував Ю.А.Омельченко [165]. На думку вченого перша підсистема музейництва в своєму розвитку пройшла шлях від періоду існування предметів музейного значення до музейних предметів. Таким чином, предмет музейного значення розглядається як первісна форма музейного предмету.

Важливою термінологічною проблемою є співвідношення термінів «музейний предмет – предмет музейного значення» та «пам'ятка». В.Ю.Дукельський звертає увагу на неповне співпадіння термінів «музейний предмет» та «пам'ятка» [68, с. 100]. Предмети музейного значення не є «пам'ятками в повному значенні цього слова», оскільки саме в рамках музейної практики вони використовуються як пам'ятки. [там само]. Більше того, відмінність між даними поняттями на думку В.Ю.Дукельського полягає у тому, що «багато речей в музеї, що використовуються для висвітленні сучасної епохи, ще не досягли свідомості суспільства ціннісного рівня пам'ятки» [там само]. Разом з тим В.Ю.Дукельський розглядає музейний предмет як вилучений із попереднього середовища побутування (в тому числі місця зберігання та місцезнаходження). Таким місцем зберігання може бути, наприклад, архів, що містить документи Національного архівного фонду, бібліотека, яка зберігає стародруки, або приватна колекція історико-культурних цінностей. Тобто, цінні з історико-культурної точки зору об'єкти можуть розглядатися в якості *рухомих пам'яток* не лише в контексті музейного зібрання. В підсумку зазначимо, що термін «музейний предмет» може розглядатися як синонім терміну «музейна пам'ятка», а терміном «предмет музейного значення» позначають рухомі пам'ятки, які мають бути включені до музейного зібрання.

Термін «музеалія» пов'язаний із концепцією музеальності З.Странського [242]. Відповідно до поглядів В.Енненбаха, музеалії – це «матеріальні предмети, що мають *потенційну або реалізовану* (виділено – С.Р.) засобами музеалізації музейну цінність» [165, с.289]. В зарубіжних країнах досить розповсюдженя набув термін «музеалія», який ґрунтовно розроблений Ф.Вайдахером [33]. Сутність зазначеного терміну полягає у тому, що він покликаний продемонструвати незалежність явища речей, що відображають історичну пам'ять від музею як інституції, оскільки вони є виявом специфічного ставлення людини до дійсності, що проявляється у збереженні матеріальних об'єктів як свідчень культурно-історичного розвитку.

Ф.Вайдахер зазначає, що «поняття з основою «музей» та у сполученнях із прикметником «музейний» ... стосуються суто конкретизації музеальності у формі музею. Тому сфера дії таких понять обмежена цією інституцією та періодом її існування... Із основою «музеальн-», «музео-» та у сполученням із прикметником «музеальний» утворюються терміни ширшого масштабу. Їхнє поняття виходить за межі конкретної інституції, охоплює також предмет філософського пізнання, що є в основі цих термінів, та його вияви відповідно до часу...» [33, с.50]. Відповідно до концепції Ф.Вайдахера необхідно розрізняти музеалії та музейні об'єкти. Музеалія є об'єктом, визнаним, вибраним та тезаврованим (тезаврування – це науково-обґрунтоване комплектування, зберігання та розширення фондів) з огляду музеальності – носій музеальності. Музейний об'єкт – це об'єкт у музейному зібранні, відібраний заради нього самого. Зазначимо, що досить складно розмежувати поняття музеального й музейного, оскільки обидва слова мають спільний корінь, який повертає дефініцію до музею як інституції. В той же час, відійшовши від музею при тлумаченні поняття музеа-

льності недоцільним є застосування терміну «музеальність» через спільнокореневий зв'язок із терміном «музей».

Термін «музейна пам'ятка» в науковому обігу застосовується досить рідко, проте, використання у визначенні музейного предмету через термін «пам'ятка» є досить розповсюдженим, про що свідчать визначення запропоновані В.В. Кондратьєвим [напр., 117], А.М.Разгоном [148], Т.Ю.Юрєнєвою [280], В.Ю.Дукельським [194] та ін. Термін «музейна пам'ятка» позбавлений недоліків, характерних для термінів «музейний предмет» та «музеалія», тому саме він використовується в цій книзі.

Висновки до першого розділу

Аналіз літератури з теми дослідження дозволяє зробити наступні висновки:

1. Роботи, які містять погляди науковців на предмет дослідження в монографії можна систематизувати хронологічно: 1) кін. 10-х – поч. 1930-х рр.; 2) поч. 1930-х – 1980-ті рр.; 3) 1980-ті – I дес. ХХІ ст. До 70 х рр. музейна пам'ятка не була предметом окремих наукових досліджень, погляди науковців на зазначену проблематику висловлювалися опосередковано, в контексті інших досліджень. Починаючи із 80-х рр. ХХ ст. ситуація дещо змінилася: створено праці (статті), що мали на меті дослідження різних аспектів музейної пам'ятки як соціокультурного явища.
2. Незважаючи на значну кількість досліджень, в яких розглядалися різні аспекти розвитку явища «музейна пам'ятка» та відповідного термінологічного його означення, проблема соціокультурної сутності музейних пам'яток та їх місця в системі історико-культурних цінностей не була системно й комплексно досліджена;
3. Причиною такого стану речей були методологічні недоліки: слабка науково-теоретична база досліджень, відсутність чіткої логічної дефініції понять «соціальна культура», «пам'ятка», «музейна пам'ятка». Підкреслюємо, що тільки розглядаючи опредметнені історико-культурні цінності як цілісне явище, проаналізувавши еволюцію змістового наповнення понять «пам'ятка» та «музейна пам'ятка» в історичній динаміці, із урахуванням конкретно-історичних соціально-економічних та соціально-культурних передумов, чітко фіксуючи хронологічно основні етапи розвитку самого явища музейних історико-культурних цінностей, можна досягти успіху у з'ясуванні соціокультурної ролі музейних пам'яток.

РОЗДІЛ 2

Науково-теоретичні та методологічні засади дослідження

2.1. Загальнотеоретичні засади дослідження

Слабкість науково-теоретичної та методологічної бази дослідження музейної пам'ятки як соціокультурного явища була зумовлена тим, що музеєзнавці (крім Ю.А.Омельченка, В.Ю.Дукельського) майже не залучали напрацювання в галузі теорії культури. В той же час, проблема, поставлена в монографії потребує досить глибокого занурення в культурологічну проблематику, пов'язану із уточненням змісту понять культури, соціальної культури.

На сьогоднішній день не існує загальновизнаної дефініції поняття «соціальна культура». Складність його тлумачення зумовлена багатозначністю понять «культура» та «соціум». Розглянемо наведені поняття детальніше.

Розглянемо дефініцію поняття «соціум» крізь призму розуміння предмету соціології. Е.Дюркгайм вбачав в соціології науку, що охоплює всі дисципліни, які досліджують суспільство [132, с. 7], тобто він розглядав поняття соціуму широко. В той же час, на думку інших дослідників, предметом соціології є закономірності структурної організації і функціонування соціальних спільнот та процеси всередині цих спільнот і в суспільстві в цілому [241, с. 11]. В цьому випадку поняття соціуму зводиться до суспільної стратифікації та взаємодії індивідів відповідно до цієї стратифікації.

В Конвенції «Про основні цілі та норми соціальної політики» зазначається, що будь-яка політика повинна перш за все спрямовуватися на досягнення добробуту й розвитку населення, а також на заохочення його прагнення до соціального прогресу ... Підвищення життєвого рівня розглядається як основна мета планування економічного розвитку [111]. Таким чином, сфера соціального пов'язана із турботою про людину, створенням умов для її достойного життя (як матеріального, так і духовного) та всебічного розвитку. В даному випадку поняття соціального збігається із поняттям гуманітарного.

На сьогодні не існує загальновизнаного визначення поняття культури. В результаті аналізу дефініцій поняття «культура» виокремлюються три аспекти його розуміння: 1) антропологічний (спосіб життя людей); 2) галузевий (певний аспект суспільного життя); 3) гуманітарний або аксиологічний (ступінь «цивілізованості») [19, с.5]. З іншого боку, культура розглядається як: 1) результат ма-

теріально-духовного освоєння довкілля; 2) процес матеріально-духовного освоєння світу разом із його результатами (як позитивними, так і негативними).

Незважаючи на різноманітність дефініцій поняття «культура», всі вони можуть бути поділені на дві групи: 1) пов'язується із духовною сферою життя людей; 2) охоплює всі сфери суспільного життя.

Було помічено, що духовну сферу досить важко абстрагувати від інших сфер життя соціуму. Це яскраво простежується у співвідношенні понять матеріальна та духовна культура.

Дослідник М.С. Каган зазначав, що «... розподіл [на матеріальну та духовну культуру – С.Р.] неодноразово викликав заперечення філософів, засновані на справедливому ствердженні нерозривності матеріального та духовного у всіх діях людини: проте їх дійсний зв'язок не дає змоги ігнорувати їх сутнісні, якісні відмінності» [92, с. 179]. Розподіл культури на матеріальну та духовну є абстрактним. Разом з тим взаємозв'язок матеріального і духовного в культурі аж ніяк не суперечить їх протилежності. Тому, необхідно з'ясувати зміст даних понять.

Виходячи із понять матерії (всезагальний субстрат світу [16], субстанція [237], об'єктивна реальність, дана людині у відчуттях, що існує незалежно від людської свідомості та відображена нею [254]) та духу (відображена у психіці об'єктивна реальність – інформація, яка також сприймається за допомогою відчуттів). Таким чином, матеріальною культурою є всі без винятку матеріальні об'єкти, а духовною – живі знання та вміння людей – їх реальний творчий потенціал [19, 61, 155, 238, 237, 236, 277]. Умовно такий підхід до трактування понять матеріальної та духовної культури можна назвати «формальним». Наприклад, С.Д.Безклубенко, описуючи міграційні процеси, що відбувалися на Русі в XI ст., зазначає, що «вони (русичі – С.Р.) з собою туди [територія навколо озера Ладога] занесли нарівні з предметами матеріальної культури Києва цієї доби (хрестики, іконки та ін., виготовлене на Київщині), також і твори культури духовної, зокрема, народні перекази, повісті, піснеспіви» [19, с. 55]. Виходячи із наведеного, до матеріальної культури належать твори мистецтва, культові речі тощо. Звернемо увагу, що не всі живі знання й вміння стосуються духовної сфери життя людей, наприклад, вміння захистити себе, виконувати певні виробничі функції та ін. Відповідно до положень діалектичного матеріалізму, дух поза матерією існувати не може, тому, живі знання й вміння також мають своїх матеріальних носіїв – людей. Таким чином, в контексті «формального» підходу мова йде про опрідметнену й неопрідметнену культуру.

До тлумачення матеріального й духовного аспектів культури можуть бути й інші підходи. Наприклад, розмежування творінь духу від творінь рук. Проте, це неможливо зробити, тому що в основі будь-якого артефакту лежить задум, а творіння рук дозволяють зафіксувати творіння духу.

В рамках аналізу визначень матеріальної та духовної культури виокремлюється ще один підхід, відповідно до якого матеріальний аспект культури включає сферу матеріального виробництва, його наукове забезпечення, побут й фізичну культуру, а духовний – форми суспільної свідомості (політичної, правової, естетичної, релігійної, наукової, філософської) та їх матеріальне втілення

(наприклад, твори мистецтва), духовні цінності, світоглядні уявлення, традиції, звичаї, обряди, мова та ін. [118, 123, 260, 287]. Таким чином, критерієм визначення відповідно до другого підходу є задоволення потреби – матеріальної або духовної.

Розглянемо детально другий підхід. Сутність матеріальних потреб пов'язана із буттям людини як біологічної істоти. Означене буття протікає в *природному середовищі*, в рамках якого людина піддається впливу багатьох природних факторів, напр. кліматичних умов, інших живих організмів тощо. Складний перебіг антропогенезу та соціоантропогенезу призвів до формування в межах природного середовища людського суспільства та антропогенного середовища. Через суспільство людина отримала можливість ефективно впливати на оточуюче природне довкілля, задовольняючи природні потреби свого матеріального існування (індивідуальні потреби задовольняються в рамках суспільних), а природний субстрат матеріального буття людини «розчинився» в складній системі соціальних відносин. Серед основних природних потреб слід виокремити прагнення до комфортних умов існування людського організму, задоволення фізіологічних потреб, інстинктів (харчовий, захисний, статевий та ін.). Оскільки матеріальні потреби знаходять своє відображення в свідомості, психічна діяльність людини приймає активну участь в задоволенні природних потреб. Так, до проявів матеріальної культури, крім власне матеріальних об'єктів, можна віднести знання, вміння, навички та ідеї, метою яких є задоволення потреб людини як біологічної істоти. Таким чином, *матеріальна культура – це доцільна діяльність людей (як духовна, так і матеріально-перетворююча) щодо задоволення потреб свого матеріального існування як біологічних істот.*

Духовні потреби людини пов'язані із психічною діяльністю (проявляється у відчуттях, сприйнятті, пам'яті, почуттях, волі, мисленні [237]) знайшли своє відображення в *духовній культурі – доцільній діяльності людей щодо задоволення означених потреб.* Духовні потреби умовно можна поділити на: 1) відчуття психічного комфорту (на колективному та індивідуальному рівнях); 2) самовираження, наприклад, через мистецтво 3) потреба у душевних переживаннях (наприклад, споглядання творів мистецтва).

В підсумку, приходимо до висновку, що у вужчому розумінні поняття «культура» фактично зводиться до поняття «духовна культура», а в ширшому – охоплює всі сфери суспільного життя.

В результаті порівняння понять соціуму та культури, приходимо до висновку, що вони тісно переплітаються. У вужчому значенні, на рівні побутової свідомості, поняття соціальної культури застосовується до сфери суспільного життя. Розглянемо поняття «соціальна культура» з цієї точки зору.

У XVIII ст. економістом А.Смітом розроблено поняття продуктивної та непродуктивної праці. Дослідник зазначав, що всі працівники, не задіяні безпосередньо у виробництві (чиновники, науковці, лікарі, митці, служителі культури тощо) утримуються із доходів, створюваних продуктивними класами населення.

К.Маркс уточнив поняття продуктивної та непродуктивної праці в умовах капіталізму: «продуктивною працею в контексті капіталістичного виробництва

є та наймана праця, яка при обміні на ... частину капіталу, витрачену на заробітну плату, не лише відтворює її, але й виробляє додану вартість для капіталіста. ... Продуктивною є лише наймана праця, що виробляє капітал» [141, с. 133]. Непродуктивною на думку Маркса є «праця, яка обмінюється не на капітал, а безпосередньо ... на заробітну плату чи прибуток...» [там само, с. 138]. Дослідник зазначав, що «за капіталізму письменник є продуктивним робітником не тому, що створює ідеї, а тому, що він збагачує книговидавця...». [там само, с. 139], в той же час «дрібний кравець, який приходить до капіталіста додому й лагодить йому брюки, створюючи споживчу вартість є непродуктивним працівником» [там само]. Наведені уточнення не суперечать тому, що представники непродуктивної сфери суспільного життя (служителі культу, солдати, чиновники), обмінюють свої послуги на матеріальні блага, тобто фактично існують за рахунок матеріального виробництва.

За радянських часів, для розмежування матеріального виробництва та сукупності галузей, що не виробляють матеріальні блага, розвитку набувають поняття виробничої та невиробничої сфери. До невиробничої сфери відносили житлово-комунальне й побутове обслуговування населення, пасажирський транспорт, зв'язок (обслуговування організацій та невиробничої діяльності населення), охорону здоров'я, фізичну культуру, соціальне забезпечення, *просвіту, культуру, мистецтво, науку й наукове обслуговування*, управління, громадські організації. Визначення поняття невиробничої сфери, на нашу думку, є дещо ширшим і включає крім наведеного вище також освіту (зазначене поняття ширше за поняття просвіти), релігію, засоби масової комунікації, рекреаційно-дозвіллєву діяльність, шоу-бізнес, армію, правоохоронні органи. Звернемо увагу, що оскільки розглядуване поняття є економічним, багато елементів невиробничої сфери не належать до культури як галузі суспільної діяльності.

Вульгарне розуміння марксистської тези про базову роль матеріального виробництва призвело до викривленого тлумачення суспільної корисності непродуктивної праці в невиробничій сфері. В результаті цього, фінансування відповідних галузей (наприклад, музейна справа), відбувалося за залишковим принципом. Незважаючи на те, що причиною такого стану речей було елементарне невігластво, виникає ідея науково обґрунтувати соціальну (в радянських умовах це означало виробничу) значущість невиробничої сфери. В зв'язку з цим, з 80-х рр. ХХ ст. відбувається розробка поняття «духовне виробництво».

Термін «духовне виробництво» зустрічається ще у працях К.Маркса та Ф.Енгельса, проте він не має чіткої дефініції. Розглянемо його детальніше, з'ясувавши зміст поняття «виробництво» та окресливши відмінності між поняттями матеріального та духовного виробництва.

Виробництво – це «форма взаємодії суспільства і природи, спрямована на перетворення предметів природи та створення матеріальних і духовних продуктів (благ, цінностей – С.Р.) відповідно до інтересів і потреб людей» [256, с. 70]. Матеріальне виробництво – це процес створення матеріальних благ [237]. З точки зору марксизму матеріальне виробництво включає власне виробництво, розподіл, обмін та споживання як окремі ланки процесу виробництва [138]. З економічної точки зору сфера матеріального виробництва являє собою сукуп-

ність галузей матеріального виробництва, що виготовляють та доводять до споживача матеріальні блага: промисловість, сільське, лісове та водне господарство, будівництво, вантажний транспорт, зв'язок (що забезпечує обслуговування виробництва), торгівля, громадське харчування, матеріально-технічне забезпечення та збут, заготівля [там само].

«Духовне виробництво – це вид трудової діяльності, сутністю якої є творення предметів духовних потреб людей. Розвивається на основі матеріального виробництва... Є складною системою духовної діяльності, що включає сферу *творчості* ..., сферу *розподілу* та *освоєння* (виділено – С.Р.) духовних цінностей» [256] (в наведеному визначенні відсутня ланка обміну, проте її виокремлюють в духовному виробництві інші дослідники [17]).

Відповідно до твердження про те, що матеріальне виробництво лежить в основі духовного та виходячи із моделі матеріального виробництва, розробленого К.Марксом, обидві сторони виробництва отримали ідентичну структуру. Таким чином, можна зробити висновок, що «духовне» й матеріальне виробництво (незважаючи на формальне визнання фундаментальної ролі матеріального виробництва) є окремими процесами, спрямованими на створення суспільних благ. В концепції «духовного виробництва» є два недоліки: 1) вона не відображає специфіки «духовного виробництва»; 2) необґрунтованим є процес духовного виробництва. Щодо першого недоліку С.Д.Безклубенко зазначає, що мистецтво як різновид духовного виробництва має, крім виробничого, також пізнавальний та ідеологічний моменти, проте в цілому є передусім виробництвом [17]. Подібна ситуація спостерігається й у «духовному виробництві» в цілому, а саме: духовна творчість зокрема та духовне життя людей в цілому не обмежуються певними особливими виробничими (відмінними від матеріального виробництва) характеристиками. Даний різновид виробництва «виробляє» суспільну свідомість, знання, всебічно розвинених, освічених людей [256]. Крім того «духовне виробництво» об'єднує два окремі поняття: духовну творчість й освоєння її результатів та участь представників «духовного виробництва» у матеріальному виробництві. Духовна творчість індивіда може жодним чином не відображатися на його участі у ланках матеріального виробництва. Щодо специфіки «духовного виробництва», що проявляється в його багатоаспектності необхідно зазначити, що виробництво є передусім виробництвом і не може бути одночасно й пізнанням, ідеологією й активною формою психічного відображення дійсності, тому що поняття виробництва не об'єднує наведені поняття. Труднощі, пов'язані із визначенням специфіки духовного виробництва, ставлять під сумнів існування такого явища, а отже й відповідного поняття.

При розробці поняття «духовного» виробництва помилково ототожнювалися поняття праці й поняття виробництва. З точки зору діалектичного матеріалізму поняття виробництва є ширшим за поняття праці. Праця, тобто безпосереднє виготовлення продукту, є однією із ланок процесу виробництва. К.Маркс та Ф.Енгельс, в контексті розподілу праці звертали увагу на її поділ на матеріальну й духовну (різновид духовного освоєння світу, що полягає у цілеспрямованій психічній діяльності пов'язаній із оперуванням інформацією з метою створення нових смислів – визначення наше).

Оскільки духовна праця існує або безпосередньо в контексті матеріального виробництва, або опосередкована ним, чи існує заради самої себе, вона не є частиною специфічного виробничого процесу, поняття духовного виробництва є абстракцією, яка не відображає об'єктивної реальності. Перенесення структури матеріального виробництва на духовну сферу є необґрунтованою вульгаризацією, обмеженням явищ об'єктивної реальності абстрактним трафаретом, який не враховує специфіки духовного освоєння світу.

Метою духовної творчості може бути сама творчість заради творчості або заради отримання частини суспільного продукту, виробленого в рамках матеріального виробництва. Результати духовної творчості можуть бути суб'єктивно оцінені учасниками матеріального виробництва, в результаті чого суб'єкти духовної праці можуть прийняти участь в усіх ланках матеріального виробництва: як правило в обміні та споживанні, рідше – в розподілі та, власне, матеріальному виробництві. Так, оплачена духовна праця, наприклад, митця дозволяє останньому прийняти участь у таких ланках матеріального виробництва як обмін та споживання, тобто обміняти духовні блага на матеріальні. В умовах капіталістичного способу виробництва духовні блага можуть виступати в якості товару. Проте, проникнення бізнесу в сферу духовної праці не є підставою до запровадження поняття духовного виробництва. Середньовічна церква, призначення якої полягало у виконанні специфічної ідеологічної функції, пов'язаної із духовною працею, виступала як суб'єкт не лише обміну та споживання, а й розподілу та матеріального виробництва (церква виступала в якості феодала). Шаман або жрець, виконуючи духовну роботу також отримував доступ до всіх ланок матеріального виробництва, в деяких випадках навіть здійснюючи управління останнім. В той же час, участь давньогрецьких рабовласників у матеріальному виробництві (в якості експлуататорів) забезпечувала їм необхідну базу для духовної творчості (наприклад, філософії); таким чином, в даному випадку духовна творчість жодним чином не визначала роль філософа в матеріальному виробництві. На даному етапі ситуація, незважаючи на розширення невиробничої сфери, подальшого поділу духовної праці, залишається незмінною: духовна праця фінансується з боку держави, бюджет якої наповнюється за рахунок матеріального виробництва (безпосередньо або опосередковано), представників великого капіталу тощо.

Матеріальне виробництво є життєвою необхідністю. Духовне виробництво без участі його суб'єктів у матеріальному виробництві або залучення вироблених ним благ не має сенсу і не спроможне існувати. Острах представників духовної праці – творців поняття «духовне виробництво» – перед обмеженням фінансування своєї сфери якнайкраще підтверджує відсутність явища духовного виробництва. Таким чином, моделювання «духовного виробництва» є безплідним, призводить до викривленого розуміння об'єктивної реальності.

Вищесказане не применшує ролі духовної праці, яка насправді й робить людину людиною, оскільки без неї, без усвідомлення людиною об'єктивної реальності не може бути матеріальної праці, матеріального виробництва, матеріально-перетворюючої діяльності людей. Усвідомлення трудової діяльності є основною властивістю людської праці. Духовна праця є необхідною передумовою

не лише економічного, а й історико-культурного розвитку в цілому. Розподіл праці на матеріальну й духовну був однією із найголовніших передумов розвитку людства, оскільки досягнення в науці, мистецтві в усі часи були результатом духовної праці людей не зайнятих безпосередньо у матеріальному виробництві, або тих, які професійно займалися духовною працею. В умовах науково-технічного прогресу зростає роль науки, яку можна розглядати як окрему виробничу силу [237], яка безпосередньо впливає на розвиток матеріального виробництва. Комфортне буття людини не може бути забезпечене виключно матеріальним виробництвом, оскільки наявність у людини свідомості породжує духовні потреби, які задовольняються як участю в духовній праці, так і використанням її результатів. Таким чином, матеріальне виробництво є фундаментальним, визначальним в людському бутті, проте освоєння людини у світі, діяльність людини в оточуючому середовищі являє собою діалектичну єдність матеріальної й духовної праці.

Таким чином, незважаючи на досить давнє й активне використання терміну «духовне виробництво», його наукову розробку, доцільніше використовувати термін «духовна праця» (творчість).

Для того, щоб виокремити в рамках невиробничої сфери духовну, гуманістичну складову наприкінці ХХ ст. поширення набуло поняття «соціокультурної сфери». Американський дослідник Ф.Фукуяма трактує соціокультурну сферу наступним чином: «в культурній антропології та соціології прийнято розрізняти культуру та соціальну структуру... [проте] розмежувати одне від іншого досить складно: [духовні] цінності... з одного боку та конкретні суспільні відносини – з іншого, знаходяться в перманентному процесі взаємовпливу» [257, с.65-66]. Таким чином, соціальна культура за Фукуямою – це успадкована етнічна навичка чи звичка [там само].

Зрештою, сукупність інститутів (музей, архів, бібліотека, навчальні заклади та ін.), що займаються збереженням, удосконаленням та поширенням опрідметнених та неопрідметнених культурних цінностей умовно називають соціокультурною сферою. Соціокультурна сфера є частиною невиробничої сфери та базується на духовній праці, яка може мати як продуктивний, так і непродуктивний характер.

Хибним є погляд на соціокультурну сферу як ізольовану галузь суспільної діяльності людей, яка існує заради самої себе, тому що її вплив поширюється на все суспільство. В зв'язку з цим розглянемо поняття соціальної культури у широкому значенні.

«Культура в найширшому розумінні постає як усе те, що є не лише очікуваним результатом, а й несподіваним наслідком доцільної діяльності людей ... В такому трактуванні поняття культури співпадає із поняттям суспільного життя людей, і вся людська історія постає як історія культури» [19, с.6]. Поєднання понять «соціум» та «культура» є доцільним з огляду на взаємопідсилення їх всеохоплюючого значення. Поняття соціального вказує на зовнішню, а культури – на внутрішню сторони цілісного явища освоєння довкілля людьми.

Таким чином, *соціокультурна сутність музейної пам'ятки не може бути зведена до її ролі в рамках соціокультурної сфери. Під соціокультурною сутні-*

стю в монографії розуміється значення музейної пам'ятки для суспільства в цілому.

Розглядаючи культуру як процес, С.Д.Безклубенко виокремлює соціокультурний та етнокультурний процеси. «Етнокультурний (національно-культурний) процес – це процес освоєння людей у довкіллі, результати якого мають суб'єктивний характер і лише за певних обставин можуть набути (а можуть і не набути, що є правилом) загальнолюдського значення. Сюди належать філософія, релігія, мистецтво, морально-правові, політичні уявлення (цінності) і т.д.... Соціально-культурний процес – це процес освоєння людьми довкілля, результати якого мають об'єктивний характер і безпосередньо загальнолюдське значення. Результатом (позитивним) цього процесу є те, що іменується цивілізацією. Сюди належать позитивні знання та вміння – насамперед природничі науки, засновані на їхніх досягненнях технології та технічні споруди, а також набутки практичного досвіду у всіх сферах життєдіяльності людей – від повсякденного побуту до суспільного врядування» [19, с.8]. Таким чином, *соціокультурна сутність музейної пам'ятки – це її об'єктивне значення для розвитку будь-якого суспільства, незалежно від етнічних особливостей*.

На думку Б.І.Олійника (виступ на конференції «Динаміка культуротворчих процесів в Україні», м.Київ, 12 червня 2009 р.), структурно суспільство включає в себе три складові: виробництво, управління та пам'ять. Суспільний прогрес безпосередньо залежить від збереження динамічної рівноваги між збереженням історичної пам'яті, втіленої в історико-культурних цінностях та її актуальним використанням.

Історична пам'ять – це вироблена минулими поколіннями історико-культурна інформація, апробована історичним розвитком, що забезпечує позитивний перебіг історико-культурного процесу. Це сукупна інформація про явища, факти, події, процеси, світоглядні уявлення, які були важливими, типовими або унікальними для певного відрізка історико-культурного процесу, і стосувалися будь-якої сфери суспільного життя (наука, мистецтво, релігія, побут та ін.). Зазначена інформація включає: 1) інформацію про *надбання людства* в ході історико-культурного процесу, тобто *позитивна інформація*; 2) *негативну інформацію*, збереження якої необхідне з огляду на уникнення повторення негативних аспектів історико-культурного процесу в майбутньому.

Історична пам'ять має дві форми втілення: внутрішню (суб'єктивну, індивідуальну) – в свідомості окремих членів соціуму та зовнішню (об'єктивну, колективну) – в різного роду групових діях та матеріальних предметах. Розглянемо наведені форми історичної пам'яті детальніше.

Відповідно до Міжнародної Конвенції ЮНЕСКО «Про охорону нематеріальної культурної спадщини», нематеріальна культурна спадщина визначається як «ті звичаї, форми показу та вираження, знання та навички, а також пов'язані з ними *інструменти, предмети, артефакти й культурні простори* (виділено – С.Р.), які визнані спільнотами, групами й у деяких випадках окремими особами як частина їхньої культурної спадщини. Ця нематеріальна культурна спадщина, що передається від покоління до покоління, постійно відтворюється спільнотами та групами під впливом їхнього оточення, їхньої взаємодії з природою та їх-

ньої історії, формує у них почуття самотності й наступності, сприяючи таким чином повазі до культурного різноманіття й творчості людини». Нематеріальна культурна спадщина, знаходить свій прояв у:

- 1) усних традиціях та формах вираження, зокрема в мові як носії нематеріальної культурної спадщини;
- 2) виконавському мистецтві;
- 3) звичаях, обрядах, святкуваннях;
- 4) знаннях та практиці, що стосуються природи та всесвіту;
- 5) традиційних ремеслах [113].

Недоцільним є включення до визначення нематеріальної історико-культурної спадщини, на нашу думку, інструментів, предметів, артефактів та культурних просторів, оскільки вони належать до матеріальних історико-культурних цінностей. Звичайно, відбувається взаємодія матеріальних та нематеріальних історико-культурних цінностей при їх використанні. Прикладом може служити церемонія інавгурації Президента України в рамках якої, зокрема, використовується матеріальна пам'ятка – Пересопницьке Євангеліє.

Звернемо увагу на умовність застосування терміну «нематеріальна» в аналізованому понятті. Доцільнішим в даному випадку є терміни «духовна» або «неопредметнена» історико-культурна спадщина, оскільки окреслені різновиди «нематеріальної» історико-культурної спадщини мають конкретне матеріальне втілення (наприклад, люди, що є носіями певного знання тощо). Нематеріальна культурна спадщина може бути зафіксована за допомогою джерел інформації, набуваючи таким чином матеріальної форми. Беручи до уваги усталеність терміну «нематеріальна історико-культурна спадщина», необхідно зауважити, що по суті, в даному випадку мова йде про *неопредметнену історико-культурну спадщину*, яку уособлюють традиції в широкому розумінні даного поняття.

Традиції – це «сукупність усталених, успадкованих від попередніх поколінь уявлень про навколишній світ і про місце й роль у ньому людей, про їхні права й обов'язки стосовно один одного, ставлення до природи і т.д., уявлень, які мають оціночний (аксіологічний) та нормативний (регулятивний характер)» [19, с.16]. Характерною особливістю традицій є їх «наочно-дієвий», «конкретно-ситуаційний» спосіб передавання. Обряди і звичаї є проявами традицій. *Обряди*, на думку вченого, є унікальним соціокультурним феноменом, що являють собою історично (хронологічно) перший засіб фіксації суспільної свідомості, придатний для закріплення її здобутків та поширення їх у часі і просторі. Специфіка обряду полягає у його діяльнісному характері. *Звичай* як різновид традиції є стереотипною моделлю аксіологічного ставлення до світу, що виступає як історично обумовлений фундамент формування актуального світобачення суспільства в цілому та його окремих представників.

Таким чином, традиції – це неопредметнена історично обумовлена усталена соціально значима інформація, необхідна для позитивного ходу історико-культурного процесу, що передається від покоління до покоління шляхом наслідування в наочно-дієвий, конкретно-ситуаційний спосіб та зберігається певними суспільствами, класами та соціальними групами впродовж часу, протягом якого означена інформація визнається соціально значимою [19, 237]. Традиції

знаходять своє вираження, зокрема, в обрядах та звичаях, лежать в основі процесу освіти, виховання, соціалізації в цілому.

Фіксація інформації пов'язана із процесами опредметнення та розпредметнення культури. Сутність «опредметнення» полягає у тому, що результати олюднення світу так чи інакше набувають матеріальної форми. Будучи результатом діяльності людей, артефакти можуть відображати різноманітні аспекти людської діяльності. Таким чином, «розпредметнення» – процес, зворотній «опредметненню», сутність якого полягає у «переведенні застиглої предметності в органічні моменти живої діяльності» [256], тобто відповідної інтерпретації матеріальних об'єктів з метою освоєння історико-культурної спадщини. «Розпредметнення матеріальної та духовної культури є неодмінною умовою соціалізації особи (інтеграції індивіда в систему соціальних відносин – С.Р.), вироблення у неї соціальних якостей та творчих здібностей. З соціокультурним смислом предмета зв'язаний і соціальний спосіб діяльності з ним. Тому, формування особистості через розпредметнення нагромадженого культурного багатства передбачає залучення індивіда до історично вироблених форм суспільної діяльності» [там само]. Об'єктивне розпредметнення культури може відбуватися виключно на основі автентичних об'єктів.

Розпредметнення і опредметнення культури відбувається від створення перших знарядь (2,5 млн. р.т. [10]) праці до сьогоденного часу. Цей процес має як *організований*, так і *хаотичний* характер. Опредметнення та розпредметнення культури відбувається на свідомому та підсвідомому рівнях.

Історична пам'ять опредметнюється в доцільно створених конкретно-змістових (зафіксовані в знаковій, системно-знаковій, аудіо, візуальній, аудіовізуальній та мультимедійній формі) та герменевтичних джерелах. До перших належать, наприклад, щоденники, замальовки, фото-фонофіксація, відео зйомка тощо певних суспільно важливих подій. До других віднесемо, зокрема, твори образотворчого мистецтва, присвячені увіковіченню подій, явищ, фактів. Деякі з таких об'єктів, які онтологічно пов'язані із подіями (автентичні об'єкти), які вони відображають з часом можуть набути статусу пам'яток. Інші об'єкти, наприклад, пам'ятні знаки, встановлені на честь ювілейних дат, пам'ятками не є. Це саме стосується реконструкцій автентичних об'єктів.

З одного боку, пам'ятки є наслідком культуротворчих процесів, а з іншого, за своїм призначенням, вони є предметом духовної праці, спрямованої на творення культури. Деталізуючи зазначимо, що матеріальні історико-культурні пам'ятки є об'єктом спеціальних галузей суспільної діяльності (музейна, архівна, бібліотечна справа, діяльність в сфері нерухомих пам'яток) щодо регулювання процесу опредметнення та розпредметнення культури з метою забезпечення позитивного перебігу історико-культурного процесу. Зазначена суспільна діяльність пов'язана із відбором та вилученням автентичних об'єктів із звичних зв'язків в рамках об'єктивної реальності або їх означенні в природно-антропогенному середовищі, забезпеченні їх збереження та інформаційного використання (передбачає процес наукового обґрунтованої інтерпретації).

Пам'ятки розподіляються на рухомі та нерухомі. Обґрунтуємо цей розподіл. Життєдіяльність людини пов'язана із задоволенням матеріальних та духов-

них потреб. Зазначені потреби реалізуються в освоєному людиною просторі. Його матеріально-перетворююче «олюднення» має кілька вимірів: 1) людина використовує простір для оптимізації задоволення своїх потреб; 2) простір «диктує» людині умови, під які необхідно пристосовуватися при задоволенні потреб, в результаті чого докільля зазнає антропогенних змін; 3) нівелювання просторових умов за допомогою транспортування предметів, необхідних для задоволення потреб. Зрештою, людина використовує стаціонарні та мобільні об'єкти (як артефакти, так і природного походження). Таким чином, *фундаментальний розподіл пам'яток на рухомі та нерухомі зумовлений особливостями матеріально-перетворюючої діяльності людини.*

Мобільні об'єкти в процесі свого використання набувають різних зв'язків в об'єктивній реальності, які є досить гнучкими і можуть змінюватися. Їх практичне призначення передбачає переміщення у просторі. Тому вилучення мобільного предмету із середовища побутування, за умови фіксації інформації про історію його побутування, не позначається на автентичності самого предмета. Стаціонарні об'єкти пов'язані із конкретним природно-антропогенним середовищем, тому, специфіка нерухомих пам'яток полягає в їх зв'язку із оточуючим середовищем [88, 184, 221].

Дослідник Л.В.Прибега розглядав історичне середовище як «систему взаємозв'язків об'єкта історико-культурної спадщини з докільлям, узятих у комплексі явищ життєдіяльності людини» [1, с. 23]. На нашу думку, доцільним є впроваджене поняття генетичного історично-обумовленого середовища – обмеженої частини простору навколо пам'ятки (групи пам'яток), яке вже було сформоване до створення пам'ятки (наприклад, історична забудова), або утворює із нею певну ідейну єдність (наприклад, ансамбль). Подальші зміни генетичного середовища впливають на автентичність пам'ятки. Проте, більшою мірою на нерухому пам'ятку впливає вилучення її із власного середовища.

Із вилученням нерухомої пам'ятки із топографічно визначеного середовища, вона перестає бути нерухомою (виняток можуть становити пам'ятки типу Абу-Сімбел (при будівництві Асуанської греблі в Єгипті комплекс пам'яток Абу-Сімбел був в період із 1964 до 1968 рр. повністю перенесений на нове місце, подібне до генетичного і продовжує функціонувати як нерухома пам'ятка). Матеріальні об'єкти, що є мобільними за своєю сутністю (наприклад, військова техніка), можуть використовуватися як нерухомі пам'ятки (пам'ятники на честь історичних подій). Рухомі пам'ятки, що складають внутрішнє середовище нерухомої пам'ятки (наприклад, меблі) є її складовими та не можуть бути віднесені до рухомих пам'яток, хоча потенційно, можуть стати частиною музейного зібрання.

Отже, розподіл пам'яток на рухомі та нерухомі безпосередньо пов'язаний із збереженням їх автентичності.

З'ясувати якими саме об'єктами представлені нерухомі пам'ятки дозволяють їх класифікації.

Виходячи із сутнісних характеристик, при класифікації нерухомих пам'яток необхідно брати до уваги їх *територіально-топографічний принцип.* Його покладено в основу класифікації об'єктів *архітектурно-містобудівної*

спадщини Л.В.Прибеги [184, с. 297], відповідно до якої виокремлюються наступні типи пам'яток:

- 1) осібні пам'ятки;
- 2) ансамблі та комплекси;
- 3) територіальні утворення.

Уточнивши та доповнивши законодавчу класифікацію та класифікаційну модель Л.В. Прибеги, виокремимо наступні класифікаційні одиниці *нерухомої історико-культурної спадщини* в цілому:

- 1) окремі пам'ятки та визначні місця;
- 2) комплекси (ансамблі) пам'яток;
- 3) історико-культурні ареали, ландшафти;
- 4) історико-культурні населені місця.

Окремі пам'ятки та визначні місця представлені топографічно визначеними окремими стаціонарними об'єктами та територіями (найменша структурна класифікаційна одиниця нерухомої історико-культурної спадщини). *Комплекси (ансамблі) пам'яток* – це топографічно визначені сукупності стаціонарних об'єктів, що утворюють єдине ціле з утилітарної, мистецької, виробничої, оборонної, побутової та ін. точки зору. *Історико-культурні ареали* – топографічно визначені сукупності комплексів (ансамблів) пам'яток, в основі яких лежить традиційний характер історико-культурного природно-антропогенного середовища (успадкована від попередніх поколінь історично сформована об'ємно-просторова структура певної території). *Історико-культурний ландшафт* являє собою топографічно визначене традиційне природне «тло», що «супроводжує» процес просторового освоєння людьми світу. *Історико-культурні населені місця* – це території, представлені кількома історико-культурними ареалами та ландшафтами, що утворюють населений пункт. Наведена класифікація поширюється також на руїни давніх міст, археологічні об'єкти різного характеру тощо. Дана класифікація може бути використана на практиці, сприяючи комплексному збереженню нерухомих історико-культурних пам'яток.

Відповідно до загальноновизнаної класифікації [174], за *видами* [82] нерухомі пам'ятки розподіляються на:

- 1) археологічні;
- 2) історичні;
- 3) об'єкти монументального мистецтва;
- 4) об'єкти архітектури та містобудування;
- 5) об'єкти садово-паркового мистецтва;
- 6) ландшафтні;
- 7) об'єкти науки і техніки

Деякі вчені пропонують окремо виділити в рамках наведеної класифікації некрополістичні об'єкти культурної спадщини [87].

До цього часу рухомі пам'ятки не були класифіковані. Складність полягала у значній різноманітності мобільних об'єктів. Специфіка рухомих пам'яток робить можливим їх акумулювання відповідними інституціями, а саме: музеями, архівами та бібліотеками. Тому, доцільно розподілити рухомі

пам'ятки на музейні, архівні та бібліотечні. Пам'ятки, що не належать до вказаних інституцій є просто рухомими пам'ятками.

В підсумку, запропонуємо наступні визначення досліджуваних понять. *Нерухомі пам'ятки* – це автентичні джерела соціально значимої історико-культурної інформації, представлені топографічно визначеними фрагментами актуального оточуючого простору, що відображають процес просторового матеріально-духовного освоєння людиною природного середовища. *Рухомі пам'ятки* – це автентичні джерела соціально значимої історико-культурної інформації, представлені мобільними об'єктами, що відображають процес матеріально-духовного освоєння людьми світу.

Виходячи із цього, специфіка музейних пам'яток має дуальний характер: пам'ятковий і, власне, музейний. Пам'ятки є не єдиним джерелом інформації, тому необхідно з'ясувати їх особливості порівняно із іншими джерелами інформації – документами та історичними джерелами. Специфіка музейних пам'яток може бути сформульована в результаті аналізу їх місця в соціальній комунікації та на основі порівняння з іншими різновидами пам'яток – архівними, бібліотечними й нерухомими пам'ятками. Функціонування музейної пам'ятки забезпечується в рамках музейної справи.

2.2. Уточнення понять «пам'ятка», «музейна пам'ятка» та інших ключових понять дослідження

З кін. ХХ ст. активно розробляються різні термінологічні аспекти поняття «пам'ятка». В науковому обігу активно використовується термін «пам'ятка історії та культури». Одна із проблем, пов'язаних із даним терміном полягає у різному розумінням понять «історія» та «культура». Вказана проблема була висвітлена у працях С.І.Кота [125, 126], В.І.Акуленка [5], С.З.Заремби [84, 85], Л.О.Гріффена та ін.

З точки зору В.І. Акуленка поняття «культура» є досить широким за змістом, в результаті чого недоцільним є його доповнення поняттям «історія», тому слід використовувати термін «пам'ятка культури». На думку Л.О.Гріффена, культурний та історичний процеси можна відобразити у вигляді схеми [47, с. 47], відповідно до якої матеріальний об'єкт можна розглядати як пам'ятку культури в тому випадку, коли він посідає певне місце в «...логічній і часовій послідовності, що відображає закономірності розвитку певного напрямку розвитку даного явища культури, втіленого в послідовний ряд матеріальних об'єктів, котрі знаходяться у певному причинно-наслідковому зв'язку» [там само]. Вчений зазначає, що явища культури, які відображають пам'ятки, можуть утворювати відношення «випадкового», «факультативного» характеру, що ускладнює ідентифікацію об'єкта як пам'ятки культури, тому, в даному випадку, мова йде про пам'ятку історії [там само, с. 48]. Разом з тим, науковець за-

уважає, що «той самий об'єкт може виступати пам'яткою як історії, так і культури (хоча він може бути й в одній «іпостасі»)» [48, с. 42].

На думку С.І.Кота, терміни «історія» та «культура» позначають різні, проте пов'язані поняття. Обґрунтовуючи доцільність терміну «пам'ятка історії та культури», він вважав, що не кожен факт історії може бути втілений у матеріальному продукті культури, тому вважав, що слід розрізняти пам'ятки історії та пам'ятки культури, при тому, що пам'ятки можуть одночасно належати і до історії, і до культури. Погляди С.З.Заремби щодо зазначеної наукової проблеми збігалися з поглядами С.І. Кота. Тракткування поняття культури у С.І. Кота є розпливчатим і фактично зводиться до розуміння культури як «сукупності матеріальних та духовних цінностей» [126, с. 36], яка виступає у «предметно-речовій» формі та у «вигляді знакових систем», до яких дослідник відніс мистецтво, мову та науку [там само]. При цьому, незрозуміло, на чому ґрунтується вчений, зводячи культуру до сфери мистецтва, науки та знакового втілення інформації. Формально констатуючи єдність «культурно-історичного розвитку суспільства» [125, с. 27], С.І.Кот підміняє поняття історії та культури поняттями історичної науки та історії культури, доводячи несумісність їх предметів, а значить і відмінності відповідних понять.

Друга проблема, пов'язана із терміном «пам'ятки історії та культури», полягає у двоїстості його змісту [215]. Зазначений термін використовується для позначення матеріальної історико-культурної спадщини в цілому (рухомої та нерухомої), а з іншого – як синонім нерухомих пам'яток. Відповідно до Закону УРСР «Про охорону і використання пам'яток історії та культури» (1978 р.) термін «пам'ятками історії та культури» об'єднує рухому та нерухому історико-культурну спадщину. Разом з цим, на практиці означений термін досить часто пов'язувався лише із сферою нерухомої історико-культурної спадщини [215].

Автором монографії було опубліковано ряд статей, присвячених терміносистемі поняття пам'ятки [215, 221], в яких було обґрунтовано недоцільність застосування терміну «пам'ятка історії та культури» та похідних від нього. Натомість як найбільш влучний розглядається термін «історико-культурна пам'ятка» який охоплює всі різновиди матеріальних історико-культурних пам'яток. На нашу думку, зазначеному терміну можна дати наступну дефініцію: *зафіксоване у формі застиглої предметності герменевтичне (науково-інтерпретаційне) автентичне джерело соціально значимої інформації, істотної для перебігу історико-культурного процесу.*

Деякі дослідники розглядають пам'ятку як різновид документу. Так, наприклад, Т.Ю.Юрєнєва зазначає, що для музеїв характерна функція документування, яка передбачає «цілеспрямоване відображення в музейному зібранні за допомогою музейних предметів різноманітних фактів, подій, процесів, явищ, що відбувалися в суспільстві та природі» [280, с.327]. Порівняємо поняття документу та пам'ятки. Визначення обох понять здійснюється із застосуванням термінів «носії інформації» та «джерело інформації». Носій інформації – це матеріальна основа джерела. Тобто джерело складається з інформації, форми її фіксації та матеріальної основи, на якій фіксація виконана. Для одних об'єктів інформаційно-комунікаційна функція є провідною, для інших-другорядною.

Таким чином, щодо об'єктів першої групи доцільно застосовувати термін «джерело інформації», а для другої – «носії інформації». Зрештою, носієм інформації є матеріальний об'єкт, який зазнав доцільної фізико-хімічної переробки з метою фіксації певної інформації, або наділяється певним змістом без обробки. Тобто це будь-яка матерія незалежно від призначення і використання, яка несе певну інформацію. Джерело інформації – це носій інформації, який використовується для задоволення інформаційних потреб.

Дослідник С.Г.Кулешов ще у сер. 90-х рр. XX ст., визначив документ як «текст (логічна послідовність мовних чи мовних та немовних знаків), зафіксований на речовому виробі (носії – С.Р.), основною функцією якого є розповсюдження (передача) інформації у просторі та часі (носії, що є джерелом – С.Р.) [129, с. 26]. Наведене визначення ілюструє широке за змістом значення поняття документу.

Для того, щоб уникнути неточностей, викривлень та вульгаризації, які важко попередити при найбільш загальному трактуванні поняття «документ», деякі дослідники схильні до звуження дефініції зазначеного терміну. На сторінках праці «Информатика как наука об информации» [89, с. 61], зазначається, що найбільш актуальним є визначення документа запропоноване В.Далем: документ – будь-які важливі ділові папери, в тому числі диплом, свідоцтво та ін. [52]. Таким чином, документ є джерелом інформації, що виконує функцію свідчення, підтвердження офіційної, формальної сторони соціальних відносин. Зрештою, запропоноване С.Г.Кулешовим визначення можна модифікувати наступним чином: документ – це джерело інформації, що є свідченням, підтвердженням офіційної, формальної сторони соціальних відносин й призначений для збереження та передачі інформації у просторі та часі.

Основною рисою будь-якого документу є однозначність сприйняття інформації, зафіксованої в ньому, оскільки завдяки цьому забезпечується ефективність взаємодії та управління в рамках суспільної діяльності. Таким чином, документ належить до конкретно-змістових джерел інформації.

Поняття документ є одним із найбільш дискусійних та складних у гуманітаристиці. Нечіткість його змісту призводить до його активного застосування в багатьох сферах. Наприклад, в серед функцій музею як соціокультурного інституту виокремлюється функція документування, досить часто пам'ятки називають «документами епохи». Дійсно, з латинської мови «документ» перекладається як «свідчення» [52], а матеріальна історико-культурна спадщина є своєрідним «свідченням» того чи іншого етапу історико-культурного процесу. Проте, в даному випадку, термін «документування» вживається *метафорично*. *Ототожнення пам'яток і документів є неприпустимим, оскільки вони належать до джерел, сприйняття яких базується на різних принципах*. Музей комплектується не документами, а герменевтичними джерелами інформації – музейними пам'ятками, серед яких певне місце посідають і документи (за первинно-утилітарним призначенням).

В цілому, застосування терміну «документ» в широкому значенні, девальвує його зміст, оскільки в такому разі будь-яка матерія, яку люди наділяють певним значенням може розглядатися як документ.

Підсумовуючи зазначимо, що застосування пам'ятки не є різновидом документу, оскільки їх призначення не збігається із призначенням документів. Разом з тим, документи можуть перетворюватися на пам'ятки (музейні, архівні).

Поступове входження впродовж ХХ ст. до наукового обігу терміну «пам'ятка» спричинило його проникнення до терміносистеми історичного джерелознавства. Відповідно до поглядів М.Я.Варшавчика історичне джерело можна визначити як «...носії історичної інформації, що виник як продукт розвитку природи і суспільних відносин і відбиває той чи інший бік людської діяльності... Джерела спеціально як такі не створюються, вони з'являються в реальному житті в зв'язку з потребами людей, призначаються для виконання певних службових функцій (громадських чи особистих)... Таким чином, джерело переживає наче два життя, має дві функції, дві форми – доджерельну і власне джерельну...» [55].

Джерелознавцями висловлювалася думка про те що: «документальні пам'ятки, поряд з іншими пам'ятками історії та культури, є історичними джерелами» [56].

В «Радянському енциклопедичному словнику» подане наступне визначення історичного джерела – «писемні документи та речові предмети, що безпосередньо відображають історичний процес та дають можливість вивчати минуле людського суспільства (*пам'ятки* (виділено – С.Р.) матеріальної культури, мови, писемності, звичаї, обряди та ін.)» [237].

За визначенням, запропонованим у довіднику «Історична наука...» [90], історичні джерела – це комплекс *пам'яток* (виділено – С.Р.) минулого, носіїв історичної інформації, що становлять джерельну базу історичної науки.

В результаті аналізу наведених дефініцій, можна констатувати, що поняття історичного джерела та пам'ятки фактично ототожнюються. Причиною такого стану речей є те, що пам'ятки використовуються в якості історичних джерел. Разом з тим, дані поняття мають відмінності.

Поняття «історичне джерело» необхідно розглядати крізь призму особливостей історичного дослідження. Для встановлення закономірностей історичного розвитку досліджують факти, події та процеси на базі *історичних джерел* [237]. Тобто, наукова історична інформація ґрунтується на інформації, підтвердженій пам'ятками.

Важливою специфічною рисою, матеріальної історико-культурної пам'ятки, на чому неодноразово наголошували дослідники [246, 263,], є її *конкретне матеріальне втілення*. Пам'ятками називають реально існуючі об'єкти, в той час як денотат поняття «історичне джерело» досить часто є абстракцією. Наприклад, джерело з історії України «Повість временних літ», було створене на поч. XII ст. і охоплює період від біблійних часів до 1117 р., тобто події, очевидцями яких автори не були («переказ», рос. – «предание»). Цей твір не існує в первісному вигляді, а збережений у пізніших літописних збірках, які не пов'язані онтологічно із подіями, джерелом яких вони виступають. Таким чином, історичне джерело «Повість временних літ» являє собою сукупність всіх носіїв інформації, які відображають інформацію, отриману в результаті дослі-

дження наявних літописних списків, включаючи, власне, ці списки – історико-культурні пам'ятки.

Дослідник С.Ф.Павленко зазначає, що «у результаті цілковитої або значної руйнації пам'ятки перестають функціонувати в історичному минулому. Саме історикам досить часто вдається повернути їх до життя, але на новому етапі існування і функціонування – власне джерельному. Це стає можливим завдяки тому, що найбільш суспільно значимі джерела (тобто пам'ятки – С.Р.) навіть після знищення оригіналів продовжують існувати у вигляді копій (списків), описів, замальовок, споминів про них, уривків у інших джерелах тощо» [91, с. 76], тобто зберігається інформація про них. Таким чином, історичне джерело – це абстрактне позначення зібраної в результаті дослідження різного роду об'єктів матеріальної та нематеріальної історико-культурної спадщини інформації, представленої на різних носіях інформації та введеної до наукового обігу.

При порівнянні понять пам'ятки та історичного джерела можна виокремити також інші розбіжності:

1) Пам'ятка забезпечує культуротворчі процеси в різних соціокультурних сферах, наприклад, мистецтво, освіта тощо, в той час як поняття «історичне джерело» пов'язане зі сферою наукового пізнання; Музейною пам'яткою може бути виключно автентичний об'єкт;

2) Музейна пам'ятка проявляє свою сутність у специфічній комунікації, в той час, як історичне джерело може бути включене до будь-якої комунікації, зокрема й музейної;

Спільними рисами порівнюваних понять є:

1) Інформація, джерелами якої є пам'ятки та історичні джерела, пов'язана із історичним розвитком;

2) Пам'ятки, що використовуються в історичних дослідженнях виступають в якості історичних джерел. Такі пам'ятки розглядаються істориками як джерела високого рівня достовірності та об'єктивності (за умови науково обґрунтованої інтерпретації);

3) Метод інтерпретації інформації є спільним як для пам'яток, так і для історичних джерел.

Дослідження поняття «музейна пам'ятка» наштовхується на певні термінологічні проблеми. Для позначення цього поняття, крім номінального, використовуються наступні терміни: «музейний предмет – предмет музейного значення», «музеалія». Термін «пам'ятка» в контексті музейництва застосовувався із 1917 р., про що свідчить проект статуту Центрального комітету охорони пам'яток старовини і мистецтва в Україні, до завдань якого належала оптимізація роботи щодо збирання пам'яток місцевим архівам, *музеям* (виділено – С.Р.) та бібліотекам [137, с. 16]. Український пам'яткознавець М.Ф.Біляшевський у 1918 р. в своїй праці «Наші національні скарби» [23] також використовував термін «пам'ятка» щодо зібрань музейних утворень. Термін «музейна пам'ятка» в українському науковому обігу бере свій початок від праць В.В.Дубровського [64] (1927 р.). В українському музеєзнавстві зазначений термін традиційно використовувався протягом ХХ ст. до сьогоднішнього часу. Лише Ю.А.Омельченко частково відійшов від терміну «музейна пам'ятка», віддаючи

перевагу для позначення даного поняття терміну «музейний предмет – предмет музейного значення» (ПМ–ПММ) [165]. В російському музеєзнавстві термін «музейна пам'ятка» використовувався рідше. Термін пам'ятка в музейному сенсі використовувався у монографії «Основи радянського музеєзнавства» [170] (1955 р.), інших джерелах [175], проте, приблизно із 70-х рр. практично повністю витісняється термінами «музейний предмет» та «предмет музейного значення». Зазначені терміни виникли в середовищі музейників, що займалися фондовою роботою (термін «експонат» недостатньо влучно відображає специфіку фондової роботи). Означений термін зустрічається у працях російських радянських музейників 30-х рр., зокрема Н.М.Дружиніна [59, 195] та набуває розвитку в уже згаданих «Основах радянського музеєзнавства». На даний момент термін «музейний предмет» є загально визнаним в російському музеєзнавстві.

Звернемо увагу на те, що визначення терміну «музейний предмет» через термін «пам'ятка» було і залишається досить розповсюдженим у науковому обігу. Підтвердженням цьому служать дефініції терміну музейний предмет, наведені в словниках музейницької термінології [128, 153, 235], Російській музейній енциклопедії [194], працях деяких дослідників, наприклад, В.В.Кондратьєва [напр., 117], Т.Ю.Юрєнєвої [280] та ін.

Термін «музеалія» пов'язаний із концепцією музеальності З.Странського [242] й ґрунтовно розроблений Ф.Вайдахером [33]. Сутність зазначеного терміну полягає у тому, що він покликаний продемонструвати незалежність феномену від музею як інституції, оскільки він є виявом специфічного ставлення людини до дійсності, що проявляється у збереженні матеріальних об'єктів як свідчень культурно-історичного розвитку.

Порівняємо наведені терміни й обґрунтуємо доцільність застосування саме терміну «музейна пам'ятка», який є центральним у книзі.

Відповідно до одного з визначень «музейний предмет» – це «включений до складу музейного зібрання (виділено – С.Р.) історико-культурний або природний об'єкт, що має музейну цінність, є джерелом різноманітних знань та емоційного впливу» [168, с. 65]. Музейний предмет формується в процесі музейної діяльності, що являє собою систему послідовних операцій, спрямованих на наукову та технічну обробку *предмета музейного значення* [194]. Існують також інші визначення музейного предмета. У «Словнику актуальних музейних термінів» 2009 р. подано наступну дефініцію: «рухомий об'єкт культурної та природної спадщини, першоджерело знань та емоцій вилучений із середовища побутування або музеєфікований разом із фрагментом середовища та включений до музейного зібрання...» [235, с. 56]. В результаті аналізу дефініцій музейного предмета можна виокремити основні тенденції визначення терміну «музейний предмет»: 1) музейний предмет в будь-якому випадку розглядається виключно як складова частина певного музейного зібрання; 2) до перетворення на музейний предмет, об'єкт, що має властивості музейного предмета [128] та музейну цінність [153] знаходиться в межах середовища побутування. Для позначення предметів, не включених до складу музейного зібрання, в науковому обігу радянського та пострадянського музеєзнавства запроваджено термін «предмет музейного значення» – предмет / об'єкт, якому притаманна музейна цінність та

властивості музейного предмету, що виявлений в процесі вивчення оточуючого світу, наукового комплектування фондів музею [235, с. 59]. Як бачимо, музейний предмет від предмета музейного значення відрізняється належністю до музейного зібрання, що пов'язане насамперед із юридичними аспектами.

Своєрідну інтерпретацію терміну «музейний предмет – предмет музейного значення» запропонував Ю.А.Омельченко [165]. Зазначений термін вченим використовується для позначення першої підсистеми музейництва. Перша підсистема музейництва в своєму розвитку пройшла шлях від періоду існування предметів музейного значення до музейних предметів. Таким чином, предмет музейного значення розглядається як первісна форма музейного предмету. Незважаючи на безперечну цінність та оригінальність концепції Ю.А.Омельченка, використання зазначеного терміну є дискусійним, оскільки застосування терміну «предмет *музейного значення*» до часу, коли за словами самого дослідника «музей як соціальний інститут ... відсутній» [165, с. 290], на нашу думку, є не зовсім коректним.

Підсумовуючи аналіз термінів «музейний предмет» та «предмет музейного значення» необхідно зазначити, що незважаючи на широку вживаність наведені терміни мають наступні недоліки: 1) термін «музейний предмет» не може використовуватися самостійно для позначення поняття музейної пам'ятки, оскільки має доповнюватися терміном «предмет музейного значення», що робить його використання незручним через його громіздкість; 2) в основі дефініцій зазначених термінів лежить включеність або невключеність об'єкта до музейного зібрання. Оскільки поняття музейного зібрання в різні часи відрізнялося, порядок включення пов'язаний із мінливими законодавчими нормами відмінними у різних країнах, ускладнюється ідентифікація поняття яке позначає термін у часі й просторі; 3) зазначені терміни не відображають пам'яткової сутності музейної спадщини; 4) термін музейний предмет деякими вченими (наприклад, В.Ю.Дукельський [194]) застосовується як щодо автентичних об'єктів, так і щодо науково-допоміжних матеріалів, які не є пам'ятками.

Розглянемо термін «музеалія». Відповідно до поглядів В. Енненбаха, музеалії – це «матеріальні предмети, що мають *потенційну або реалізовану* (виділено – С.Р.) засобами музеалізації музейну цінність» [165, с.289]. Таким чином, зазначений термін позбавлений недоліку, пов'язаного з громіздкістю терміну «музейний предмет – предмет музейного значення».

Австрійський дослідник Ф.Вайдагер зазначає, що «поняття з основою «музей» та у сполученнях із прикметником «музейний» ... стосуються суто конкретизації музеальності у формі музею. Тому сфера дії таких понять обмежена цією інституцією та періодом її існування... Із основою «музеальн-», «музео-» та у сполученням із прикметником «музеальний» утворюються терміни ширшого масштабу. Їхнє поняття виходить за межі конкретної інституції, охоплює також предмет філософського пізнання, що є в основі цих термінів, та його вияви відповідно до часу: музеалізація як процес конституції музеальності; музеальний феномен як явище; музеальна теорія як теорія музеальності; музеальна справа як сукупність ідей, предметів, інституцій та процесів, що стосуються музеальності; музеологія як наука про музеальність...» [33, с.50]. Відповідно до

концепції Ф.Вайдахера необхідно розрізняти музеалії та музейні об'єкти. Музеалія є об'єктом, визнаним, вибраним та тезаврованим (операції, пов'язані із науковим комплектуванням фондів) з огляду музеальності – носій музеальності. Музейний об'єкт – це об'єкт у музейному зібранні, відібраний заради нього самого. Як бачимо на різну широту змісту зазначених термінів, їхні дефініції збігаються в частині включення до музейного зібрання. На нашу думку, причиною цьому є корінь слова «муз», який неминуче пов'язує термін із музейною інституцією. Таким чином, термін «музеалія» хибує всіма недоліками терміну «музейний предмет – предмет музейного значення», крім громіздкості. До недоліків терміну «музеальність» слід віднести також складність та недостатню чіткість поняття музеальності.

Розглянемо термін «музейна пам'ятка». Термін «музейна пам'ятка» не використовувався з наступних причин: 1) в радянському музеєзнавстві російська мова була провідною; виходячи із цього російське слово «памятник» незважаючи на те, що воно могло використовувалося для позначення як рухомої, так і нерухомої спадщини, за своїм значенням не в повній мірі придатне для позначення рухомих пам'яток; 2) термін «пам'ятка» використовувався переважно щодо нерухомої спадщини (юридичний термін «пам'ятки історії та культури»); 3) термінологія радянського музеєзнавства знаходилася під впливом професійної музейницької мови. Термінологічні відмінності призводили до безпідставного пошуку понятійних відмінностей термінів «музейний предмет – предмет музейного значення» та пам'ятка (при тому, що музейний предмет – це, по суті, музейна пам'ятка). В.Ю.Дукельський у своїх статтях [68, 72], що датуються 80-ми рр. ХХ ст. аналізував співвідношення означених понять. Зазначені статті містять суперечності, спричинені термінологічними відмінностями. Наприклад, В.Ю.Дукельський зазначає, що «музейна справа є традиційною сферою вивчення й використання рухомих пам'яток» [68, с. 98]. Разом з цим, дослідник звертає увагу на неповне співпадіння термінів «музейний предмет» та «пам'ятка» [там само, с. 100]. Відмінність між даними поняттями, на думку В.Ю.Дукельського, полягає у тому, що «багато речей в музеї, що використовуються для висвітленні сучасної епохи, ще не досягли свідомості суспільства ціннісного рівня пам'ятки» [там само]. Відмінність термінів «пам'ятка» та «музейний предмет» полягає у тому, що, на думку дослідника, поняття «музейний предмет» включає також науково-допоміжні матеріали, що на відміну від пам'яток є не автентичними. В цьому відчувається вплив музейної практики в цілому та професійної музейницької мови зокрема.

Проаналізуємо зазначений термін «музейна пам'ятка» з точки зору основних недоліків, характерних для термінів «музейний предмет – предмет музейного значення» та «музеалія». Термін «музейна пам'ятка» відображає пам'яткову сутність музейної пам'ятки, не є громіздким, не потребує уточнення щодо домузейного періоду існування, розмежований із юридичною термінологією. Виходячи із цього, термін «музейна пам'ятка» найточніше відображає відповідне поняття.

В побутовому спілкуванні та в деяких наукових виданнях термін експонат ототожнюється із термінами «музейний предмет», «музейна пам'ятка». Та-

ке ототожнення є неприпустимим з огляду на зміст слова «експонат», існуючі дефініції зазначеного терміну. Експонат – це предмет, виставлений для огляду, початковий структурний елемент експозиції [195]. Експонатами можуть бути автентичні об'єкти, їх відтворення, науково-допоміжні матеріали. Таким чином, поняття «музейний пам'ятка» та «експонат» не є тотожними. Ф.Вайдахер використовує термін «експозит», вважаючи термін «експонат» «хибним з огляду мови» [33 .с. 560]. Враховуючи поширеність терміну «експонат», на нашу думку, можливим є застосування зазначених термінів як синонімів.

На сучасному етапі у визначенні музеїв та музейних пам'яток спостерігається окреслена в першому розділі відмінність у баченні місця музейних пам'яток в системі історико-культурних цінностей. З одного боку, під музейною пам'яткою розуміється рухома пам'ятка в музеї, з іншого – будь-яка історико-культурна цінність в контексті музейної роботи. Відповідно до Закону України «Про музеї та музейну справу», музей – це науково-дослідний та культурно-освітній заклад, створений для вивчення, збереження, використання та популяризації музейних предметів та музейних колекцій (відповідно до українського законодавства музейні предмети – це матеріальні об'єкти [77]) з науковою та освітньою метою, залучення громадян до надбань національної та світової культурної спадщини [79]. В Російській музейній енциклопедії наведене наступне визначення: музей – це історично обумовлений багатofункціональний інститут соціальної пам'яті, за допомогою якого реалізується суспільна потреба у відборі, збереженні та репрезентації специфічної групи культурних та природних об'єктів, які усвідомлюються суспільством як цінність, що підлягає вилученню із середовища побутування та передачі із покоління в покоління, – музейних предметів [194]. Відповідно до енциклопедії «Британіка» музей – це інституція, що набула розвитку в сучасному суспільстві й має на меті якомога довше запобігати псуванню та втраті об'єктів, цінних з культурної точки зору. Суспільство зберігає дані предмети не лише заради їх накопичення, але також задля їх подальшого використання. [282]. Як бачимо з контексту, в даному випадку мова також йде виключно про матеріальні об'єкти.

Інший підхід відображає дефініція Міжнародної ради музеїв (ICOM): музей – це некомерційна постійно діюча інституція, що знаходиться на службі в суспільства та сприяє його розвитку, відкрита для публіки, накопичує, консервує, досліджує, включає в систему комунікації та експонує матеріальну й нематеріальну (виділено – С.Р.) спадщину людства та його оточення з метою освіти, навчання та насолоди [289]. В працях М.Є.Каулен [168, с.25] та А.А.Сундієвої [245, с.6] зазначається, що «місія музею» полягає у «генеруванні культури сьогодні й майбутнього на основі збереження й актуалізації всіх елементів спадщини (виділено – С.Р.)». Розширення змісту поняття музею породжує поняття, що відображають музей, пов'язаний з нерухомими пам'ятками та нематеріальними історико-культурними цінностями. Розглянемо та з'ясуємо доцільність їх існування. Результат аналізу дозволить встановити істинність одного із підходів у трактуванні змісту понять музею та музейної пам'ятки.

Ансамблевий музей – це музей, діяльність якого побудована в першу чергу на музеєфікації нерухокої спадщини. До ансамблевих музеїв належать «бу-

динки-музеї», «музеї-монастирі», «музеї-храми», «музеї-садиби», «палаці-музеї» та ін. Розподіл музеїв за домінантним типом зберігання спадщини на колекційні та ансамблеві музеї був запропонований російськими музеєзнавцями наприкінці 80-х рр. ХХ ст. [235]. На нашу думку, рухомі пам'ятки, що складають внутрішнє середовище нерухомої пам'ятки (наприклад, меблі) є її складовими та не можуть бути віднесені до музейних пам'яток. Збереження інтер'єру у автентичному вигляді не є підставою до віднесення об'єкту до музеїв, в даному випадку слід говорити про музеєфіковану нерухому пам'ятку. Таким чином, термін «ансамблевий музей» є надуманим по суті, оскільки: 1) музеєфіковані *нерухомі пам'ятки* не є музеями; 2) з архітектурних ансамблів можуть бути сформовані «заповідники»; 3) якщо на базі архітектурного ансамблю створено музейні експозиції, для позначення такого явища доцільним є застосування терміну «музей-заповідник» (заповідник-музей). Історико-культурний заповідник – це установа, створена на базі визначного місця, комплексу (ансамблю) нерухомих пам'яток; історико-культурних ареалів, ландшафтів, історико-культурних населених місць, що має на меті збереження та відповідне використання нерухомої історико-культурної спадщини. Музей-заповідник – це заповідник, який у своїй структурі містить підрозділи музейного типу. В цілому, щодо нерухомої історико-культурної спадщини доцільніше використовувати відповідну термінологію.

Оскільки мова йшла про *музеєфікацію* нерухомих пам'яток, необхідно уточнити зазначений термін. В результаті аналізу джерел [82, 128, 153, 194, 196, 195, 228, 235], приходимо до висновку, що термін «музеєфікація» є досить складним і застосовується в трьох значеннях:

- 1) процес включення *нерухомих пам'яток* до музейного зібрання [99] (з їх трансформацією в рухомі пам'ятки);
- 2) комплекс заходів щодо пристосування *нерухомих пам'яток* до потреб екскурсійного відвідування, оптимізації їх збереження та наукового дослідження;
- 3) процес включення *пам'яток* (як рухомих, так і нерухомих за своєю сутністю) до комунікаційного середовища музею (виставки) просто неба.

На нашу думку, термін «музеєфікація» можна використовувати також для позначення процесу включення *рухомих пам'яток* до музейного зібрання.

До музеєфікації в контексті нерухомої історико-культурної спадщини існує два підходи. Відповідно до першого, музеєфікація розглядається як процес перетворення матеріальної історико-культурної спадщини в об'єкти музейного показу [235]. Відповідно до другого підходу, музеєфікація – це сукупність науково обґрунтованих заходів щодо приведення об'єктів культурної спадщини у стан, придатний для екскурсійного відвідування [82]. Другий підхід є більш точним, оскільки не пов'язується із музеєм та специфічними комунікаційними засобами, які притаманні виключно музею.

Термін «музеєфікація» необхідно розрізняти із терміном пристосування – сукупність науково-дослідних, проектних, вишукувальних і виробничих робіт щодо створення умов для сучасного використання об'єктів матеріальної історико-

ко-культурної спадщини без зміни притаманних їй властивостей, які є предметом охорони об'єктів матеріальної історико-культурної спадщини (визначення модифіковане із дефініції, наведеної в Законі України «Про охорону культурної спадщини») [82].

Термін «музеєфікація» містить в собі суперечність: за формою зазначене слово є похідним від слова «музей», а за змістом пов'язане здебільшого із нерухомою історико-культурною спадщиною. Зазначений термін «вводить в оману» музеєзнавців, що починають шукати музейницьку сутність процесу приведення нерухомої пам'ятки у стан, придатний для екскурсійного відвідування. Фактично, музеєфікація має музейницьку сутність лише при створенні меморіальних музеїв у помешканнях видатних людей (в подібних випадках між музеями та музеєфікованими пам'ятками пролягає тонка грань: якщо інтер'єр не зазнав змін, та внутрішня організація простору за допомогою автентичних рухомих об'єктів збережена – доцільніше називати подібний об'єкт музеєфікованою пам'яткою, проте, якщо в інтер'єрі створена експозиція із застосуванням копій, науково-допоміжного матеріалу, пам'яток, що не мають автентичного зв'язку із будівлею, власником будівлі тощо – зазначений об'єкт належить до музейних закладів). Таким чином, доцільним є пошук іншого терміну. В науковому обігу поширеним є термін «актуалізація» – діяльність, спрямована на збереження та включення історико-культурної спадщини в сучасну культуру шляхом активізації соціокультурної ролі її об'єктів та їх інтерпретації [235]. Зазначене поняття включає пристосування, музеєфікацію та обмежене використання нерухомих пам'яток за первинно-утилітарним призначенням. Актуалізацію матеріальної історико-культурної спадщини можна розподілити на активну (музеєфікація) й пасивну (пристосування, означення в соціокультурному середовищі при подальшому використанні за первинно-утилітарним призначенням). З метою уникнення терміну «музеєфікація», можна використовувати термін «активна актуалізація нерухомих пам'яток». Оскільки термін «музеєфікація» є широковживаним та загальноприйнятим, можна використовувати обидва наведені терміни, пам'ятаючи про специфіку терміну «музеєфікація».

Як вже зазначалося, в рамках музеєфікації нерухомі пам'ятки можуть трансформуватися у музейні пам'ятки. Зазначені процеси відображаються в поняттях «музей просто неба», «скансен». Проаналізуємо наведені поняття. Скансен – це музейна установа, комунікаційно-інформаційна діяльність якої базується на експонуванні «просто неба» зразків архітектурних будівель (зазвичай, етнографічного характеру), вилучених із генетичного середовища. Поняття «музеї просто неба» є ширшим за поняття «скансен», оскільки може бути пов'язане як із різноманітними нерухомими пам'ятками, що за сутністю можуть бути крім, власне, нерухомих також мобільними об'єктами. За певних обставин (наприклад, значні розміри), зазначені об'єкти не можуть бути експоновані в приміщенні (наприклад, експозиції військової техніки, лапідарії монументальної скульптури). Специфіка зазначеного типу музейних закладів полягає у тому, що: 1) нерухомі пам'ятки, після вилучення із генетичного середовища, перетворюються на *рухомі* та використовуються як *музейні пам'ятки* (тобто інтегруються до музейного комунікаційного простору – експозиції, виставки);

2) комплекс пам'яток музею «просто неба» *набуває ознак нерухомої пам'ятки*, оскільки є стаціонарним утворенням на певній території, яка уподібнюється до музейної будівлі. Останню рису «музеїв просто неба» необхідно враховувати при забудові прилеглих територій з метою уникнення викривлення їх сприйняття. Як і у випадку із нерухомими пам'ятками, недопустимим є перенесення «музею просто неба» в інше місце. Існує думка, що до музеїв «просто неба» належать пам'ятки музеєфіковані *in situ* [102], тобто на місці (що є топографічно визначеним). Проте, експозиція, як форма музейної просторової організації *рухомих пам'яток* принципово відрізняється від підготовлених до екскурсійного відвідування нерухомих пам'яток. Тому, нерухомі пам'ятки (стаціонарні та пов'язані з ними мобільні об'єкти), піддані музеєфікації, не являють собою «музеїв просто неба», оскільки знаходяться в рамках свого історично обумовленого простору, який, з огляду на збереження автентичності, не підлягає перебудові з експозиційною метою. В той же час, «музеї просто неба» передбачають створення музейного комунікаційного простору, для якого характерний довільний вибір просторових координат та внутрішнього розміщення рухомих пам'яток відповідно до інформаційно-комунікаційних завдань. Разом з цим, можливим є поєднання в рамках певної території музеєфікації нерухомих об'єктів *in situ* та музейного комунікаційного простору (музеї-заповідники), представленою як експозицією просто неба, так і експозицією в приміщенні.

Розглянемо поняття екомuzeю. Даний різновид музеїв дійсно інтегрує у своїй діяльності всю історико-культурну спадщину. Зазвичай поняття екомuzeю пов'язують із регіональним розвитком, оскільки вся територія проживання певного соціуму розглядається як культурна спадщина, без розподілу її на предметнену та не предметнену, рухому й нерухому. Відбувається інтенсивна взаємодія з місцевим населенням життєдіяльність якого набуває історико-культурного характеру, є «живою історією», населення перетворюється на своєрідних «співробітників» екомuzeю [196]. Поняття екомuzeю має певний економічний підтекст, оскільки фактично зазначені заклади покликані відродити регіони із відсталим виробництвом через підвищення туристичної привабливості, що базується на соціально-значимій історико-культурній інформації. Разом з тим, поняття екомuzeю є дещо ширшим. Наприклад, Києво-Печерська Лавра фактично являє собою один із найдавніших екомuzeїв, оскільки він поєднує різноманітну історико-культурну спадщину (нерухомі та рухомі пам'ятки, чернецька громада). До екомuzeїв, на нашу думку, може бути віднесено також Букінгемський палац. Великий потенціал в контексті екомuzeїв мають вугільні шахти Донбасу, старі промислові підприємства тощо.

Звернемо увагу, що поняття екомuzeю має метафоричний відтінок. Специфіка музею полягає у особливій формі комунікації, яка здійснюється через експозицію. Експозиція – це штучно створений музейний комунікаційний простір, що являє собою сукупність рухомих пам'яток, науково-допоміжних матеріалів та ін. засобів, розміщених в просторі, оформленому відповідно до архітектурно-художнього вирішення згідно із загальною концепцією експозиції. Натомість екомuzeй прагне до збереження середовища у природному, автентичному вигляді. Дослідник Т.Шола в контексті екомuzeю прогнозував відхід музею як

закладу в минуле, вбачаючи перспективність у комплексному використанні історико-культурної спадщини [273]. Звернемо увагу, що вчений вважає, що музей, в класичному його розумінні, займається лише *частиною спадщини*, вважаючи що із розширенням сфери діяльності зазначений заклад зникне. Інтегрування всієї історико-культурної спадщини в практичній діяльності не може нівелювати відмінності між різними видами історико-культурних цінностей. Крім того, тотальний перехід від музеїв до екомuzeїв не може відбутися з тієї причини, що не всі культурно-історичні спільності збереглися до наших днів, й не всі громади можуть бути піддані штучній консервації. Таким чином, як поняття музею не може бути поширене на всю систему історико-культурних цінностей, так і поняття музейної пам'ятки доцільно пов'язувати лише із рухомими пам'ятками в музеї. Тому, термін «музейний об'єкт» впроваджений для позначення всієї різноманітності пам'яток є недоцільним.

В цілому, процес фіксації соціально значимої історико-культурної інформації із залученням матеріальних історико-культурних пам'яток безпосередньо в рамках об'єктивної реальності має три форми: 1) екомuzeї, які об'єднують матеріальну та нематеріальну історико-культурну спадщину включно з її носіями, тобто людьми (виокремлення частини об'єктивної реальності та її консервація із збереженням цілісності системи взаємодії людини та матерії); 2) нерухомі пам'ятки та їх інституційні утворення (наприклад, заповідники) як топографічно визначені, територіально зафіксовані об'єкти; 3) музеї, музеї просто неба, архіви та бібліотеки, що здійснюють інформаційне використання відповідно музейних, архівних та бібліотечних пам'яток (штучні інформаційні системи, що трансформують звичні системні зв'язки матеріальних об'єктів та людей в нові, змінюючи їх статус в рамках об'єктивної реальності); 4) перехідні форми (музеї-заповідники, архіви-музеї тощо).

Підсумовуючи зазначимо, що музей – це особлива соціокультурна установа, яка має наступні ознаки:

1. В основі діяльності музею лежать рухомі історико-культурні цінності – музейне зібрання, що являє собою складну інформаційну систему.
2. Діяльність музею базується на науково обґрунтованій інтерпретації музейних пам'яток.
3. Музей – це некомерційна установа, що здійснює науково-дослідну роботу й задовольняє інформаційні потреби суспільства в рамках просвітницької та пропагандистської діяльності.
4. Музей – специфічний осередок історичної пам'яті.

Таким чином, музей – це інститут соціальної пам'яті, науково-дослідна й просвітницька установа, яка в рамках специфічної комунікації поширює інформацію, що є результатом наукової інтерпретації музейних пам'яток.

В монографії музейна пам'ятка розглядається як *рухома пам'ятка, яка являє собою вилучений із системи звичних відношень мобільний або стаціонарний за первинним призначенням об'єкт (придатний для тривалого зберігання), включений до музейної комунікації.*

Висновки до другого розділу

1. В широкому значенні поняття культури співпадає із поняттям суспільного життя людей. Соціокультурна сутність музейної пам'ятки не може бути зведена до її ролі в рамках соціокультурної сфери. Під соціокультурною сутністю в монографії розуміється значення музейної пам'ятки для суспільства в цілому. Соціокультурна сутність музейної пам'ятки – це її об'єктивне значення для розвитку будь-якого суспільства, незалежно від етнічних особливостей. Суспільний прогрес безпосередньо залежить від збереження динамічної рівноваги між збереженням історичної пам'яті, втіленої в історико-культурних цінностях та її актуальним використанням. Історична пам'ять має дві форми втілення: внутрішню (суб'єктивну, індивідуальну) – в свідомості окремих членів соціуму та зовнішню (об'єктивну, колективну) – в різного роду групових діях (традиціях, звичаях, обрядах) та матеріальних предметах (пам'ятниках та пам'ятках).
2. Сутнісною ознакою пам'ятки є автентичність – онтологічний зв'язок об'єкта з історико-культурною (історико-природною, природною) дійсністю, яку пам'ятка відображає (визначення наше).
3. Здійснено порівняння рухомих і нерухомих пам'яток. В результаті порівняння виявлено, що нерухомі пам'ятки безпосередньо пов'язані із конкретним топографічно визначеним середовищем, яке досить часто є «генетичним». Натомість рухомі пам'ятки вилучаються із середовища побутування й акумулюються у відповідних закладах – музеях, архівах, бібліотеках. Вилучення нерухомих об'єктів із їхнього середовища та їх експонування на спеціально відведеній території (як в приміщенні, так і «просто неба») зумовлює перетворення їх на рухомі пам'ятки.
4. В результаті порівняння з'ясовано, що пам'ятки не є різновидом документу, оскільки їх призначення не збігається із призначенням документів. Разом з тим, документи можуть перетворюватися на пам'ятки (музейні, архівні). Музейні пам'ятки, використані в історичних дослідженнях є історичними джерелами. Специфічними рисами музейних пам'яток є культуротворче призначення, домінування носія над інформаційним полем, специфічна комунікація.
5. Тенденції розширення змісту понять «музей» та «музейна пам'ятка» за рахунок всієї сукупності історико-культурних цінностей є безпідставним, оскільки екомузей не є вищою формою еволюції музейного закладу, виступаючи в якості форми актуалізації історико-культурної спадщини.

РОЗДІЛ 3

Музейна пам'ятка як засіб фіксації суспільної пам'яті: історія та сучасність

3.1. Еволюція змістового наповнення понять «пам'ятка» та «музейна пам'ятка»

Явище пам'ятки є продуктом суспільної свідомості, тому його розвиток тісно пов'язаний із розвитком останньої. Тобто, на відміну від явищ природи, які існують незалежно від свідомості людей, явище пам'ятка формувалося цією свідомістю. Зрештою, *історія змістового наповнення поняття «пам'ятка» тісно переплітається із історією відповідного явища.*

З точки зору Г.Г.Мезенцевої, термін «пам'ятка» «вперше ввели у науковий вжиток гуманісти Середньовіччя для позначення історико-художніх предметів давнини» [145, с.70], проте дослідник не підкріплює це твердження посиланнями. На думку С.І.Кота, корені терміну «пам'ятка» сягають принаймні XVI ст. [84, с. 8; 106, с. 27]. Етимологічно поняття «пам'ятка», пов'язане зі старослов'янським та давньоруським словом «памят». С.І. Кот розкрив історичні закономірності побутування російського слова «памятник» та особливості використання українського слова «пам'ятка». Вчений зазначав, що «...ані в рукописних документах, ані в друкованих виданнях XVIII ст. для позначення предметів старовини і мистецтва («древностей»-«старожитностей» – С.Р.) слова «пам'ятка» і «пам'ятник» як в українській, так і в російській мовах не вживаються» [126, с. 31]. Це підтверджувало те, що поняття, яке на сучасному етапі позначає термін «пам'ятка», ще мало дещо інший зміст. З усвідомленням у першій чверті XIX ст. суспільного значення історико-культурної спадщини, доцільним стало використання терміну «памятник»-«пам'ятка». Термінологічна суперечність між поняттями «пам'ятка» та «пам'ятник» була остаточно розв'язана на початку 90-х рр. XX ст., в результаті чого в українському пам'яткознавстві було утверджено термін «пам'ятка» («пам'ятка історії та культури»), який, порівняно із терміном «пам'ятник», позначає інше за змістом поняття, оскільки не кожен пам'ятник може бути віднесений до пам'яток, а пам'ятки можуть бути представлені не лише пам'ятниками.

Аналіз науково-теоретичних та методологічних засад, на яких здійснювалися дослідження музейних пам'яток, дозволяє стверджувати, що при розгляді питання, яке стосується часу виникнення (появи, запровадження у вжиток) понять «пам'ятка», «музейна пам'ятка» дослідникам часом бракує розуміння дія-

лектичного зв'язку між категоріями «слово», «термін», «поняття». Слова – це фонетичні знаки, що використовуються для позначення явищ. В процесі комунікації зміст слів може змінюватися, в результаті чого одне й те саме слово, залежно, від обставин може мати розмитий смисл або позначати різні явища. І навпаки, одне явище може бути позначене різними словами. В рамках наукової комунікації використовуються терміни – слова або словосполучення, які позначають конкретні поняття і мають строго визначену дефініцію в рамках певної дисципліни. Поняття – це форма мислення, у якій відображаються істотні властивості, зв'язки та відношення явищ світу. Оскільки процес пізнання є безперервним, а явища оточуючого світу перебувають у стані перманентного розвитку, зміст поняття є мінливим, одне поняття породжує інше. Зміни в розумінні понять можуть призвести до термінологічних суперечностей, коли термін не відповідає поняттю. Таким чином, при дослідженні еволюції змістового наповнення поняття «музейна пам'ятка» необхідно брати до уваги те, що історія терміну не є тотожною історії поняття, а процес формування поняття є тривалим і поступовим. Структурно поняття складається із імені (власне, терміну), денотату (явища, яке термін позначає) та змісту. Таким чином, дослідження поняття музейна пам'ятка має здійснюватися у трьох напрямках: 1) дослідження явища, яке у мисленні відображається у вигляді поняття; 2) уточнення відповідної термінології, окреслення історії її розвитку; 3) простежити змістову еволюцію поняття «музейна пам'ятка».

Як бачимо, історія терміну не співпадає з історією поняття пам'ятки. Розглянемо еволюцію змісту даного поняття.

На сторінках цієї книги вже зазначалося, що існує тенденція до безпідставного розширення нижньої хронологічної межі побутування поняття пам'ятки. Тому, проаналізуємо особливості інформаційного втілення історичної пам'яті в докапіталістичну добу. В цей час історико-культурна спадщина існувала: 1) в неопредметненій формі – традиції, серед яких необхідно виокремити звичаї та обряди. Традиції, поруч з інститутами церкви й держави належать до рутинних та консервативних елементів культури [19]; 2) в опредметненій формі – у вигляді доцільно створених джерел історичної пам'яті (наприклад, пам'ятники), поховань, старожитностей, а також предметів актуальної культури, створених у відповідність із певними традиціями.

Визначимо поняття старожитності. З'ясувати хронологічні рамки генезису поняття «старожитність» досить складно, оскільки людина від самого початку соціоантропогенезу стикалася із речами минулого. Відповідно до визначення, запропонованого Ю.А.Омельченком, «старожитності – це матеріальні об'єкти, відокремлені розривом у традиції виготовлення та використання від живої культури, що функціонально посідають у ній певне місце. Їх слід виділяти з усієї сукупності предметного світу, який теж має свою історію розвитку, є її наслідком. Але саме усвідомлення цього розвитку стає підставою віднесення речі до сфери старожитностей, яка щільно пов'язана з музейництвом» [165, с. 311]. Збереження й актуалізація історико-культурної спадщини, представленої старожитностями, здійснювалося в рамках різних сфер суспільної діяльності [161]. Дискусійним є твердження Ю.А.Омельченка щодо відокремленості

старожитностей від культури через розрив у традиції. Уточнимо поняття «старожитності».

Старожитності – це автентичні об'єкти минулого (стаціонарні та мобільні, рукотворні й природні), що можуть бути пов'язані із будь-якою сферою життєдіяльності людей та є частиною предметної культури. Старожитності могли використовуватися: 1) як джерело різноманітної інформації, зокрема історичної пам'яті; 2) відповідно до первісного призначення; 3) як еквівалент певної матеріальної цінності; 4) для задоволення колекціонерського інстинкту, цікавості тощо, або взагалі не використовуватися.

Інтеграція старожитностей в актуальну культуру відбувається у двох напрямках: 1) традиційному; 2) утилітарному. Перший напрям передбачає ретельне збереження значення предмета на протязі століть як предметного атрибуту або наслідку певної традиції, або його включення до сучасної культури відповідно до традиційних уявлень, світогляду тощо. Зі старожитностями, як елементами традиції, пов'язане явище *реліквійності* – шанобливого ставлення та дбайливого збереження автентичних (з точки зору сучасників) матеріальних об'єктів, що виступають як джерела пам'яті про минуле [237]. Реліквії набували сакрального-містичного, магічного значення, були важливим знаковим елементом певних обрядів. Досить яскраво традиційний характер актуалізації старожитностей проявляється в церковній практиці (культові речі).

Сутність утилітарної актуалізації старожитності полягає в її оцінці з точки зору матеріальної або духовної користі. Матеріальна користь старожитності полягає в можливості її обміну на матеріальні блага й обумовлюється: 1) цінністю матеріалу, з якого виготовлено предмет; 2) можливістю його використання за первинним призначенням; 3) майстерністю виконання. Духовна користь старожитності досить часто (за винятком реліквій, інших традиційних старожитностей) не пов'язувалася із її історичним змістом, тому передбачає зміну культурного значення з метою актуального духовного використання, згідно із сучасним пануючим суспільним світоглядом. Прикладом духовної утилітаризації старожитностей може слугувати античне мистецтво, що вплинуло на розвиток культури Відродження, пристосування мусульманами християнських храмів до ісламського культу тощо. В разі неможливості духовного або практичного пристосування інокультурних об'єктів, вони зазнавали пасивного, внаслідок природних факторів, та цілеспрямованого знищення. Зазначимо, що інтеграція старожитностей в актуальну культуру може мати одночасно традиційний та утилітарний характер.

Розглянемо особливості поняття пам'ятки в період становлення й розвитку капіталістичних відносин. Специфічною рисою феодальних суспільств Європи була відсутність національної ідентичності, відповідно до сучасного її розуміння. Дослідник історії становлення національних держав Б.Андерсон зазначав, що незважаючи на етнокультурні особливості, стрижнем державної самоідентифікації була феодальна династія. Вчений зазначає, що «...монархія в деяких основоположних моментах суперечить сучасним уявленням про політичне життя. Легітимність влади іде від божества, а не від населення... згідно з сучасними уявленнями державний суверенітет повністю, монотонно й рівномірно

поширюється на кожен квадратний сантиметр законодавчо визначеної території. В докапіталістичний час... кордони були нечіткими... саме цим зумовлена та легкість, з якої середньовічні монархії протягом довгого часу утримували під своєю владою надзвичайно різнорідне, й досить часто територіально роз'єдане населення». Подібна ситуація була й за часів рабовласницького суспільства.

Поглиблення суперечності між розвитком продуктивних сил та феодальних виробничих відносин сприяли формуванню нового капіталістичного способу виробництва, яке триває у період XVI ст. – XVIII ст. В рамках державних утворень налагоджуються капіталістичні економічні зв'язки, формується внутрішній ринок, що є економічною передумовою утворення націй. Означені процеси передбачали поглиблення розподілу праці. Ускладнення економічної системи суспільства спричинило зростання взаємозалежності її елементів, інтенсифікацію взаємодії між ними, в результаті чого спостерігається консолідація суспільних класів (із збереженням їхнього антагонізму). Внаслідок окреслених процесів виникає громадянське суспільство. К.Маркс зазначав, що передумови формування громадянського суспільства датуються XVI ст., а у XVIII ст. громадянське суспільство «зробило велетенські кроки до власної зрілості» [141, с. 709].

Трансформація соціально-економічної сфери спричинила зміни в соціальній культурі, зокрема, процесах, пов'язаних із історичною пам'яттю. Розклад старої феодальної призвів до появи нових чинників суспільної консолідації.

Поширення набуває науковий світогляд, що поступово витісняє сакраль-но-містичний. У II пол. XVII-XVIII ст. поширення набуває Просвітництво, одними із провідних ідей якого стали загальнодоступність інформації для всіх верств суспільства, консолідації соціуму в рамках етнічної держави (формування етнокультурної свідомості на противагу середньовічній становій), забезпечення загальносуспільного прогресу, прагнення до вивчення різноманітності оточуючого світу. Підвищення рівня освіченості населення було необхідною передумовою підвищення ефективності капіталістичного виробництва.

Ріст продуктивних сил (особливо розвиток науки) й становлення капіталістичного способу виробництва спричинили зростання в Європі у XVI-XVIII ст. обсягів інформації та кількості системно-знакових джерел (документи, видання та ін.). Зазначені процеси були спричинені: 1) ускладнення системи органів влади, покликаних обслуговувати капіталістичні відносини (зростання обсягів документальної інформації), 2) поживлення міжкультурної комунікації (внутрішньодержавної, міждержавної); 3) підвищення рівня освіченості.

Зрештою, в західноєвропейських суспільствах протягом XVI-XVII ст. (період становлення капіталізму) визріває необхідність у нових засобах збереження й освоєння історичної пам'яті. В основі необхідності лежала суперечність між новими інформаційними потребами суспільства, пов'язаними з історичною пам'яттю з одного боку, та неефективністю старих форм забезпечення культурної наступності – з іншого. Окреслена суперечність не могла бути розв'язана за рахунок системно-знакових джерел інформації через їх значну кількість та великі обсяги інформації, зафіксованій в них, а значить занадто великими часовими затратами, необхідними для її сприйняття; недостатністю ста-

рих форм культурної наступності, що не відповідали вимогам науковості, точності, однозначності, достовірності та уніфікованості інформації загальносуспільного значення – з іншого. Вирішити зазначену проблему мав новий різновид інформаційного джерела, що мав реалізувати наступні завдання:

1) бути достовірним матеріальним *об'єктивним* (що можливо виключно за умови автентичності) *джерелом*, що відображає певні ідеї, концепції, знання, події, явища, факти, процеси тощо;

2) одночасно узагальнювати та деталізувати інформацію, тобто бути інформаційно ємними;

3) бути джерелом наукових досліджень, засобом освіти, виховання, соціалізації, ідеологічного впливу;

4) відображати певні конвенціональні загальносуспільні ідеї, концепції.

Окреслені соціокультурні та соціально-економічні процеси призвели до формування ідеї *матеріальної історико-культурної пам'ятки*. В докапіталістичний час історико-культурна спадщина уособлювалася, зокрема, в старожитностях.

Датування еволюції змістового наповнення поняття має відбуватися в рамках XVI – XX ст., де XVI – XVIII ст. – період становлення й утвердження капіталістичного способу виробництва в Західній Європі, а XIX – XX – в Центральній та Східній. У XVI ст. спостерігається підвищення зацікавленості старожитностями античності. Проте, вони, імовірно, були більшою мірою джерелом творчої енергії сучасності, а не засобом пізнання минулого. Н.Дейвіс зазначав, що «сутність Ренесансу полягає ... у використанні античних взірців для перевірки принципів, що лежали в основі традиційних уявлень про вподобання і мудрість» [53, с. 487]. В цей же час створюються колекції наукового характеру при Болонському та Падуанському університетах, при наукових товариствах *Riacevole Brigada* (1540 р., Флоренція), Академії флорентійців [33, с. 72]. У XVII ст. серед представників інтелектуальної еліти західної Європи (Ф.Бекон [240, с. 54], Р.Декарт [48, с. 24], Я.А.Коменіус [33, с. 74], Г.В.Л.Лейбніц [там само, 64] та ін.) визріває ідея використання предметів не лише для науково-дослідної, освітньої, а й для просвітньої діяльності. Предмети розглядаються як джерело пропаганди й утвердження наукового знання.

Окреслені ідеї реалізуються у 1683 р., коли було відкрито публічний музей Е.Ешмола при Оксфордському університеті [9, с. 10]. Зазначений заклад забезпечував використання пам'яток з освітньо-виховною, джерельно-науковою, науково-пропагандистською, рекреаційно-дозвіллевою метою. *Музей Ешмола є точкою відліку становлення поняття матеріальної історико-культурної пам'ятки в цілому та музейної пам'ятки зокрема.*

Впродовж XVIII ст. поняття пам'ятки переживає своє становлення. Проте, в цей час один і той же об'єкт, в залежності від конкретних соціокультурних та етнокультурних обставин, міг розглядатися і як пам'ятка, і як старожитність. Важливим фактором становлення поняття пам'ятки, на що звертають увагу Ф.Вайдахер [33] та ЮА.Омельченко [165], був розвиток природничих наук, в яких істинність та обґрунтованість наукових результатів мала бути підтверджена наочними прикладами. Зрештою, з'являються природничі пам'ятки. Вони

відрізнявся від старожитностей тим, що виступали в якості джерела наукової інформації, добутої в результаті науково-обґрунтованої інтерпретації. Сукупність пам'яток природи утворювала систему, на відміну від хаотичного зібрання старожитностей. Рухомі природні пам'ятки були унаочненою класифікацією певної частини світу природи, опредметненою науковою концепцією (наприклад, колекція К.Ліннея), підтвердженням, свідченням певних наукових поглядів. Значення пам'яток природи поступово переносилося на інші об'єкти, формуючи феномен матеріальної історико-культурної пам'ятки. У II пол. XVIII ст. поняття пам'ятки продовжує розвиватися. У 1759 р. відкрито Британський музей, у 1782 [с. 28] (1786 [33, с. 79]) музей Піла у Філадельфії, Чарльстоні (Південна Кароліна, 1773 р.). Незважаючи на те, що означені заклади мали багато спільних ознак із кунсткамерами [258], їх зібрання вже було сукупністю рухомих пам'яток, а не старожитностей та «цікавинок», як раніше, оскільки ці заклади стають центрами наукових досліджень, освітньої та просвітньої роботи. Змінюється також ставлення до нерухомих об'єктів минулого, прикладом чого можуть служити розкопки та музеєфікація міст Помпеї та Геркуланума (розкопки тривали з 1739 р. [156, с. 173] по сьогоднішній день). В 50-70-х рр. XVIII ст. під егідою правителів Королівства обох Сицилій Карла III та Фердинандом IV поступового втілення набуває ідея археологічного музею в Неаполі [286, 156, с. 175], який, зокрема, поповнювався рухомими пам'ятками, знайденими під час розкопок Помпеї та Геркуланума.

Значний вплив на розвиток поняття пам'ятки мала Велика Французька Революція 1788-1794 рр., оскільки революційні події створюють сприятливі умови для впровадження найбільш прогресивних ідей, експериментів у суспільному житті. У 1790 р. було відкрито Музей французьких пам'яток [33, с. 80], у 1793 р. – музей в приміщенні Лувру (Декрет від 27 липня 1793 р. [57]), а в 1794 р. (реалізовано у 1799 р. [48]) – Консерваторію (тобто музей) мистецтва і ремесел (Декрет від 10 жовтня 1794 р. [57]), у 1793 р. – Національний архів (Декрет від 2 листопада 1793 р. [57]). Декретом від 13 жовтня 1790 р. було утворено Департамент охорони пам'яток та творів мистецтва [286]. Таким чином, саме в результаті Французької революції ідея матеріальної історико-культурної спадщини як цілісного явища була остаточно сформована й реалізована на практиці. Необхідно звернути увагу на актуалізацію ідеологічної функції пам'ятки. Відповідно до Декрету від 14 серпня 1792 р., передбачалося знищення пам'яток, що викликали спогади про феодалізм [57]. Із зазначеним законодавчим актом перегукується Декрет Раднаркому від 1918 р. «Про зняття пам'ятників, споруджених на честь царів і їх слуг, і вироблення проектів пам'ятників Російської Соціалістичної Революції». Таким чином, факт знищення пам'яток через ідеологічні причини (підкреслимо, що подібне діяння є недопустимим, суперечить природі пам'яток, є проявом вандалізму та варварства) є підтвердженням усвідомлення їх ідеологічної функції на рівні суспільної свідомості.

Ідея пам'ятки, з'явившись у суспільствах із розвиненим капіталістичним виробництвом, розповсюдилася також в країнах, базиси яких ґрунтувалися на некапіталістичному або перехідному до капіталістичного способах виробництва, в результаті активного культурного впливу перших. Остаточне утвердження

поняття пам'ятки відбувалося виключно за умови розвиненого капіталістичного (у деяких випадках соціалістичного) способу виробництва. Наприклад, вже у 1721 р. з ініціативи Королівської академії історії було прийнято указ про збереження історико-культурних об'єктів на території Португалії [158, с. 66]. В рамках реформування Російської держави, Петро I, утверджував нове пам'яткове ставлення до об'єктів минулого. Відповідно до консультацій Г.В.Л.Лейбніца [240] у 1714 р. царем була створена кунсткамера, яка на відміну від західноєвропейських кунсткамер мала просвітницьке спрямування [168, 280]. Петром I було також вжито ряд заходів щодо музеєфікації нерухомих об'єктів, зокрема у м.Булгар. Разом з тим, слушними є зауваження історика Н.Дейвіса щодо реформ в Російській державі: «... в очах Петра I ... реформи були еквівалентні «вестернізації». Цар двічі надовго виїздив до Західної Європи (в 1696-1697 та 1717 рр.) звертаючи увагу на все – від будівництва кораблів до поголених облич... Реформи не діяли як об'єктивна сила ... вони спромоглися запровадити лише форми західних інституцій, нехтуючи самий їхній зміст...» [53, с. 673]. В Росії впровадження прогресивних інститутів збереження історичної пам'яті – музеїв було можливим виключно за умови підтримки необмеженої царської влади. Прикладом невідповідності соціокультурного та соціально-економічного розвитку може служити історія Іркутського музею. У 1782 р. Іркутським губернатором Ф.Н.Кличкою (чехом за походженням), що був людиною, прихильною до західноєвропейського світогляду, був відкритий Іркутський музей, що був втіленням найбільш прогресивних музейницьких ідей того часу. Проте, у 1783 р., зі зміною губернатора, музей був виселений із приміщення й поступово почав занепадати. Лише із передачею музею у відання Російського географічного товариства у 1854 р. [195, с. 224] розпочалося відродження музею, який перетворився на один із найбільш потужних музеїв Сибіру [280, с. 171-172]. Саме в середині ХІХ ст. Росія починає перетворюватися на капіталістичну державу, й інородне до цього часу поняття, набуває активного розвитку в контексті нового економічного базису.

З кінця ХVІІІ протягом ХІХ ст. до поч. ХХ ст. відбувається формування специфічних сфер суспільної діяльності, пов'язаних з пам'ятками, зокрема музейної справи. Саме в цей час утверджуються поняття й термін пам'ятка. З поч. ХІХ ст. музеї виникають на території України [145, 146]. У І пол. ХІХ ст. починається наукова систематизація пам'яток, пов'язана із діяльністю наукових товариств, комісій, гуртків. Члени зазначених організацій проводили археологічні розкопки, обстеження курганів, вивчення нерухомих пам'яток. Першим таким товариством стало Одеське товариство історії та старожитностей (в даному випадку зазначений термін є синонімом терміну «пам'ятка»), створене у 1839 р., яке ставило за мету виявлення, вивчення, опис і збереження пам'яток краю [173, 174].

Музейна пам'ятка є історично першим різновидом пам'яток. З ХІХ ст. формуються поняття архівної та бібліотечної пам'яток. У феодальному суспільстві давні документи були свідченням суспільних відносин. З розвитком капіталізму архівні документи все більше починають розглядатися як джерельна база історичної науки. З кін. ХVІІІ ст. й протягом ХІХ ст. створюються Державний

архів давніх актів у Санкт-Петербурзі (1780 р.), вже згадуваний Національний архів Франції (1799 р.), архів Баварії (1799 р.), центральний архів у Бельгії та Голландії (1815 р.) та ін. [154].

Поняття бібліотечної пам'ятки формується з кінця ХХ ст. До цього часу видавничі пам'ятки розглядали в контексті музейних та архівних зібрань. Звичайно, щодо книжкових пам'яток в бібліотеках вживалися заходи щодо їх специфічного використання (наприклад, Л.Деліль, директор Національної бібліотеки в Парижі вже наприкінці ХІХ ст. наполягав на відборі та особливому зберіганні найбільш цінних книжок бібліотеки, якими він вважав інкунабули та рідкісні видання [109]). На даний час, відбувається досить активне наукове осмислення явища бібліотечної пам'ятки [109, 214].

Підсумовуючи зазначимо, що з кінця ХVІІІ протягом ХІХ ст. до поч. ХХ ст., з формуванням специфічних сфер суспільної діяльності, створенням мереж музеїв, архівів, бібліотек, становленням системи державного регулювання сфери пам'яток, збільшенням кількості пам'яткографічних робіт, завершується формування явища «історико-культурна пам'ятка», а разом із цим формується зміст відповідного поняття на рівні побутової свідомості, а протягом ХХ – поч. ХХІ ст. (як було показано в попередніх розділах) відбувається його наукове осмислення.

Аналіз досліджень, присвячений історії розвитку змістового наповнення поняття музейної пам'ятки [145, 146, 152, 168, 170, 187, 191, 192, 194, 195, 228, 232, 270, 271, 280], дозволяє окреслити наступну хронологічну схему:

1. 2,5-3 млн. р.т. – ІІІ тис. до н.е. В цей час під поняттям, яке на сучасному етапі позначається терміном «музейна пам'ятка» розуміли знакове використання речей в культурі первіснообщинного ладу.

2. В період давньоісторичного колекціонування та нагромадження історико-культурних цінностей (ІІІ тис. до н.е. – 476 р.) поняття набуває дещо іншого змісту і пов'язується із конкретними «установами» – мистецькими галереями [270], храмами. Розвиваються приватні колекції – ознаки класового престижу та самоідентифікації.

3. Зміст поняття музейної пам'ятки в часи Середньовіччя (476 р. – ХІV ст.) не зазнає принципових змін і характеризується феодальним та церковним збиральництвом, активним використанням історико-культурних цінностей для пропагування релігії.

4. Епоха Відродження (ХІV – ХVІ ст.) пов'язана із розквітом мистецьких галерей, студіоло, кунсткамер та ін. – установ, на основі багатьох із яких було утворено сучасні музеї. Поняття музейної пам'ятки все більше використовується для позначення джерел наукового пізнання та мистецького натхнення.

5. Період ХVІІ – ХVІІІ ст., коли поняття музейної пам'ятки розвивається в контексті ідей Просвітництва. За рухомими історико-культурними цінностями закріплюється «статус» джерел наукових досліджень, засобу освітньо-виховного, науково та ідеологічного впливу, що забезпечувалося відкриттям музеїв для широких верств населення.

6. XIX ст. – завершення конституювання класичних музеїв, утвердження поняття музейної пам'ятки.

Розбіжності в поглядах авторів виникають щодо часу виникнення музею як соціокультурного інституту (відповідно до сучасного розуміння даного поняття). Дослідники поділяються на дві великі групи. Представники однієї групи (С.І.Сотникова [240], А.А.Сундієва [245], Т.Ю.Юренєва [280]) вважають, що перші музеї виникають вже у XVI-XVII ст., інші – у XVIII-XIX (Г.Г.Мезенцева [27, 145, 146], В.П.Грицкевич [168], М.Є.Каулен [152], В.Й.Рутинський, О.В.Стецюк [228]). Ускладнюють визначення періоду виникнення «класичного музею» наступні чинники: 1) відсутність одностайності при визначенні поняття музею, що не дозволяє окреслити критерії, відповідно до яких можна розглядати певний заклад як музей; 2) виникнення музеїв в різних частинах Європи та світу відбувалося у різний час; 3) історія змістового наповнення поняття музейної пам'ятки не пов'язується із історією поняття пам'ятки.

Поняття «музейна пам'ятка» нерозривно пов'язане із поняттям «музей». Тому, зазначені поняття необхідно розглядати разом. Уточнимо зміст поняття музею. В перекладі з грецької «μουσείον» – «храм муз», «місце, присвячене музеем» тощо. А.А.Сундієва зазначає, що термін «музей» (у значенні близькому до сучасного) з'являється у XVI ст. в Італії [245, с.6], проте не підкріплює своє твердження посиланнями. Ф.Вайдахер (також без посилання) зазначає, що в Італії щодо природничо-історичних камер курйозів та натуралій застосовувався термін «museo naturale» [33, с.72]. Т.Ю.Юренєва вважає точкою відліку використання терміну «музей» (як синонім слова «колекція») є опис майна флорентійського банкіра й мецената Л.Медічі, датована 1492 р. Музеєм була названа його колекція рукописів та гем [280, с.76]. Пізніше, як зазначає Т.Ю.Юренєва, терміном музей почали позначати не лише колекцію, а й приміщення, де вона зберігається: у 1539 р. італійський гуманіст П.Джовіо використав термін *Musaeum Jovianum* для позначення власного зібрання живописних портретів видатних людей, які демонструвалися на його віллі в Комо [там само]. Музеями, як вже зазначалося, називали свої кабінети також італійські природознавці, завдяки чому в епоху Відродження за терміном «музей» закріпилося значення приміщення, де на основі певної колекції відбувалася творча інтелектуальна робота по дослідженню та інтерпретації оточуючого світу.

Історія поняття музею не тотожна історії терміну. Передісторія музейної інституції пов'язується із храмовими зібраннями історико-культурних предметів як античного, так і середньовічного періоду. Для того, щоб визначити вплив релігії на формування поняття музею та музейної пам'ятки необхідно з'ясувати призначення матеріальних об'єктів культового призначення. Релігію розглядають як форму суспільної свідомості [256]. Суспільна свідомість пов'язана із інформаційно-комунікаційними процесами, які, зокрема, мають забезпечувати відповідні джерела інформації. В рамках сакрального-містичного світогляду матеріальні об'єкти можуть набувати певних смислів. В рамках інформаційної комунікації зазначені смисли розкриваються, впливаючи на свідомість реципієнтів. Таким чином, виникнення феномену матеріальної історико-культурної пам'ятки мало підґрунтя в сфері суспільної діяльності, пов'язаної із релігією.

Зокрема, ідеологічна функція музейних пам'яток була з успіхом апробована в релігійному середовищі (наприклад, реліквії). Разом з тим, необхідно зауважити, що неправомірним є ототожнення, наприклад, церковного збирання із музейним.

Формування поняття музейної пам'ятки як соціокультурного явища пов'язане із специфікою сприйняття *творів мистецтва* (передусім образотворчого) та його організації. Мистецтво є засобом освоєння людей у світі, частиною суспільного організму, що являє собою творчий процес щодо створення предметів мистецтва, їх освоєння, збереження та перманентного використання відповідно до їх цільового призначення [15]. Мистецтво можна розглядати як форму суспільної свідомості, рід духовно-практичного освоєння світу, органічну єдність творіння та пізнання, оцінки, людського спілкування [237]. Твір мистецтва являє собою з одного боку джерело певної інформації, а з іншого – естетичної насолоди. Беручи до уваги окреслені особливості творів мистецтва, були вироблені різні форми організації їх сприйняття. Однією із таких форм є мистецька галерея. Дослідники [145, 168, 271, 270, 280, та ін.] звертали увагу на зв'язок явищ картинних галерей та музейництва, проте, не окреслювали специфічних відмінностей між експонованими творами мистецтва та музейними пам'ятками. Основною метою демонстрації творів мистецтва в галереї є забезпечення художньої комунікації, в той час як естетична функція музейних пам'яток є однією із багатьох. Реалізація комплексу функцій предметів музейної спадщини забезпечує музейну комунікацію, в основі якої лежить соціально значима інформація, необхідна для позитивного ходу історико-культурного процесу.

Дослідники звертають увагу на зв'язок понять музею та музейної пам'ятки із колекціонуванням. Дане поняття позначає цілеспрямоване збиральництво, в основі якого лежить специфічний інтерес до предметів оточуючого світу [194]. Явище колекціонування відповідно до поглядів І.П.Павлова базується на «колекціонерському інстинкті» [172]. Під колекціонерським інстинктом слід розуміти природний потяг людини (як сучасної, так і на ранніх етапах антропогенезу) до нагромадження предметів різного характеру. І.П.Павлов зазначав, що «аналіз діяльності тварин та людей дозволяє мені зробити висновок, що між рефlekсами (І.П. Павлов вважав терміни «інстинкт» та «рефлекс» синонімічними – С.Р. [там само]) повинен бути встановлений особливий рефлекс, рефлекс цілі – прагнення до володіння певним подразнюючим предметом, вживаючи слова володіння та предмет в широкому значенні ... необхідно відокремлювати сам акт спрямованості від змісту та цінності цілі ... *ціль є другорядною* (виділено – С.Р.) ... Із усіх форм прояву рефлексу цілі в людській діяльності найбільш типовою... є колекціонерська пристрасть – устремління зібрати одиниці або частини великого цілого чи велетенського зібрання, що зазвичай є недосяжним» [там само]. Доводячи природність та вродженість інстинкту цілі, І.П.Павлов звертає увагу на те, що колекціонування зустрічається у тварин та яскраво проявляється у дітей. Загалом, вчений підкреслює виняткове життєве значення рефлексу цілі, що є «основною формою життєвої енергії...» [там само]. Таким чином, *рефлекс цілі пронизує всі форми людської діяльності як соці-*

альних істот. Проте, цілі колекціонування, які обслуговує відповідний рефлекс, можуть бути різними, що безпосередньо пов'язане із особистістю колекціонера. Колекція може бути проявом моди, служити для підкреслення соціального статусу, виступати як джерельна база наукового дослідження тощо. Говорячи про вплив колекціонування на становлення понять музею та музейної пам'ятки, необхідно констатувати їх взаємозв'язок, проте необхідно звернути увагу на неможливість визнання будь-якого колекціонування старожитностей, навіть інституційно оформленого із зазначеними поняттями. Колекціонування пам'яток в контексті музейної, архівної, бібліотечної справи, пов'язане із конкретною суспільною метою – накопичення соціально значимої історико-культурної інформації. В даному випадку, в жодному разі не варто відкидати рефлексу цілі, притаманного в певній соціальній формі будь-якій практичній діяльності, проте визначальним в соціально організованому колекціонуванні пам'яток є саме результат, а не процес.

Різноманітні колекції набували різних інституційних форм. Серед них, найближче до музейництва знаходяться кунсткамери та мистецькі галереї (в даному випадку мова йде не про галерею як установу, що реалізує економічні відносини в сфері мистецтва, а як про форму демонстрації мистецької збірки певного колекціонера). Зазначені установи можна розглядати як квазімузеї. Кунсткамери є передусім проявом колекціонерської діяльності щодо накопичення предметів культурного призначення, осягнення сутності якої виходячи із сучасного світогляду є неможливим. Справа в тому, що кількість речей та їх різноманітність у XVI-XVIII ст. була значно меншою, ніж на зламі XVIII-XIX ст., ніж сьогодні. Це було пов'язано із розвитком продуктивних сил (рівень яких був нижчим), феодальним способом виробництва (яке було менш ефективним). Тому, колекція різноманітних предметів з різних частин світу була показником багатства й престижу. Звичайно, речі кунсткамер виконували й певні пізнавальні функції, а пізнання в той час також було привілеєм вищих станів. Зазначимо, що відмінність між кунсткамерами (а також і мистецькими галереями) як колекціонерськими зібраннями та музеями полягає у тому, що колекція є результатом колекціонування заради колекціонування.

Історія деяких сучасних музеїв бере свій початок від збірок часів Середньовіччя, що вводить в оману деяких дослідників, які вбачають у кунсткамерах та мистецьких галереях не праобрази музейних закладів, а, власне, перші музеї. Музеолог К.Хадсон, говорячи про поняття кунсткамери у XVI-XVIII ст., зазначав, що «...виявлення мотивів людської поведінки є справою надзвичайно складною... по всій Західній Європі серед заможних людей було поширене колекціонуванням різноманітних цікавинок, предметів мистецтва й старовини; проте, що їх спонукало до цього заняття? В чому полягала їх мотивація – жадібність, мода, прагнення знань, допитливість, соціальний престиж ... бажання залишити собі предмет на згадку про подорож в якості сувеніру? ... Чи розглядав колекціонер бюст історичної постаті чи фрагмент скульптурного фризу виключно як витвір мистецтва, або ж означена річ підштовхувала його до роздумів на історичну або археологічну тематику ... Споглядаючи в своєму лондонському будинку римську статую або грецьку вазу, чи говорив колекціонер собі:

«Гарний твір» або ж «Цінний твір», чи можливо його охоплювали роздуми про суспільство, яке створило ці твори... Кунсткамери XVIII ст. (!) зазвичай були поганими музеями, згідно із сучасними уявленнями. ...Того факту, що предмети були зібрані разом, було достатньо аби викликати здивування, подив, захоплення, щоб викликати хвилювання зустрічі з невідомим» [258, с. 26-27]. Таким чином, характер використання зібрання в кунсткамерах та музеях різниться. Соціально-економічні та соціокультурні зміни спонукали у кін. XVII – XIX ст. зміну суспільної ролі старожитностей, їх аксіологічного статусу, в результаті чого із давніх артефактів та природних об'єктів вони перетворюються на джерела соціально значимої інформації, необхідної для позитивного ходу історико-культурного процесу – пам'ятки.

Зібрання предметів культурного призначення докапіталістичного часу відрізняються від музейних зібрань тим, що останні являють собою специфічну інформаційну систему. Тобто, музейне зібрання має на меті передачу певної упорядкованої системи смислів за допомогою музейних пам'яток. Підбір пам'яток підпорядковано означеній інформаційній меті. Музейне зібрання комплектується не хаотично, як храмові античні та християнські зібрання, й не відповідно до колекціонерських уподобань, як кунсткамери та мистецькі галереї, а з метою поширення концептуально обумовленої інформації. Таким чином, музей покликаний не лише накопичити й зберегти, а також відповідно здійснити певний комунікаційно-інформаційний вплив на соціум (саме на соціум в усій його різноманітності, а не на конкретну групу людей або окремих осіб).

Зв'язок кунсткамери та музею полягає у пізнавальному характері використання предметів. Кунсткамера стала причиною формування такої форми використання рухомих пам'яток як музей. Кунсткамери й музеї є проявом західно-європейської культури, які були специфічною реакцією на пізнавальні, інформаційні потреби спочатку окремих верств, а згодом і суспільства в цілому. Таким чином, музейна пам'ятка є продуктом культури Заходу, що набула універсального соціокультурного статусу, набуваючи етнонаціональних особливостей. В той же час, явище матеріальної історико-культурної спадщини в цілому є більш різноманітним, тут можуть бути прослідковані впливи різних локальних культур.

У 1523 р. за сприяння венеціанської сім'ї Доменіко та Джованні Грімані було утворено перший у Європі *публічний* археологічний музей в закритому приміщенні [168, с.113]. У 1661 р. університет та Рада м.Базель викупили збірку Б.Амербаха, зробивши її доступною для публіки [31, с.73-74]. У 1683 р при Оксфордському університеті відкрився музей Ешмола, що був яскравим прикладом переходу від кунсткамери до музею. З точки зору К.Хадсона, Оксфордський музей фактично являв собою відкриту для відвідувачів кунсткамеру [258, с. 28]. Проте, з думкою Хадсона не можна погодитися, оскільки зібрання Ешмолівського музею було систематизоване, його кураторами були академіки, й він був центром наукових досліджень протягом майже двохсот років [31, с.75]. До речі, у випадку з Ешмолівським музеєм, вперше термін «музей» був застосований до установи, що за своїм призначенням наближалася до сучасного розуміння даного поняття. Процес відкриття музеїв для широкого загалу, що мав

поодинокі приклади у XVI та XVII ст., у XVIII та особливо XIX ст. набуває більш масового характеру [33]. Цей процес характеризується перетворенням кунсткамер та мистецьких галерей на музеї. Характерним прикладом цих процесів є Британський музей (1753 р.), що вважається одним із перших класичних музеїв. На думку К.Хадсона, протягом тривалого часу (приблизно перші сто років свого існування) цей музей мав більше подібних ознак із кунсткамерою, ніж із музеєм в сучасному розумінні. Крім того, публічність Британського музею у XVII-XVIII ст. також була відносною, оскільки вхід до музею був обмежений.

Важливу роль у процесі відкриття музеїв для широких верств населення відіграла Французька революція (1789-1794 рр.), в результаті якої у Франції, а згодом і в інших країнах Європи посилюються процеси «інституалізації музею, його конституювання як установи, що знаходиться на службі в суспільства» [168, с. 122].

Публічність музеїв зумовлює розвиток XVIII – XIX ст. музейної комунікації – взаємодії комунікаторів (музейних працівників) та отримувачів (музейна аудиторія) з метою поширення інформації, основним джерелом якої є музейні пам'ятки. Музейну комунікацію умовно можна розподілити на *специфічну* та *неспецифічну*. Специфічна музейна комунікація відбувається в рамках музейного комунікативного простору (експозиція, виставка та ін. форми безпосереднього сприйняття рухомих пам'яток). Сутність неспецифічної музейної комунікації полягає у поширенні інтерпретації музейних пам'яток за допомогою всіх комунікаційних каналів, що не передбачають безпосередній контакт реципієнта із музейними пам'ятками (насамперед засоби масової комунікації), а також поширення інформації про музейні заклади та зібрання. Неспецифічна музейна комунікація може проявлятися у виготовленні розповсюдженні музейними закладами друкованої продукції, що популяризують музейне зібрання (наприклад, каталоги), публікації результатів наукових досліджень, що базуються на музейних пам'ятках, віртуальні виставки, виготовлення копій музейних пам'яток і їх розповсюдження в якості сувенірів, музеографічні праці та ін.

Розвиток музейної комунікації наповнював новим змістом поняття музею та музейної пам'ятки, підсилюючи інформаційну сторону розуміння даних понять. Старожитності перетворилися на пам'ятки – об'єкти комунікації передусім завдяки зміні ставлення до них представників науки й техніки. Старі зразки техніки почали розглядатися як джерела розвитку технічної думки, що знайшло своє відображення у великій кількості музеїв технічного профілю, зокрема музеїв підприємств [28, 29, 30, 47, 48]. На формування поняття музейної пам'ятки впливала також гуманітарна наука, зокрема історія, в надрах якої активного розвитку набули археологія та етнографія, історичне джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни. Представники зазначених наукових галузей активно розробляли евристичні методи, розглядаючи історико-культурні цінності в музеях як джерело інформації. На формування феномену пам'ятки значний вплив мали також природничі науки. Природничі музеї, зібрання яких слугувало основою для наочної демонстрації класифікацій, виявлених природних закономірностей, відігравали значну роль у розвитку наук про природу [170].

Публічність музею, просвітницький характер його роботи призвели до поступового усвідомлення протягом XVIII – XIX ст. його ролі як ідеологічної установи, що здійснює активний вплив на суспільну свідомість, формує історичну (соціальну) пам'ять. Зібрання старожитностей, інших речей культурного призначення (незважаючи на їх потенційну можливість бути використаними як джерела історико-культурної інформації, яка подекуди реалізовувалася) не мали особливого впливу на розвиток суспільної свідомості, обслуговуючи потреби переважно елітарних соціальних груп. Музей перетворився на важливий інструмент формування громадянського суспільства та консолідації нації.

Оскільки музеї починають відігравати помітну суспільну роль розпочинається процес одержавлення музейних закладів. Створення державних музеїв дослідник Ф.І.Шміт розглядав як одну із стадій розвитку музейної справи [271, 270]. К.Хадсон також звертає увагу на майнову належність музею як важливий етап процесу його становлення як соціокультурного явища [258]. Державні музеї з'являються починаючи з XVIII ст.: Британський музей, Лувр, Кунсткамера Петра I після передачі у відання Петербурзької Академії наук та ін. Одержавлення музейних пам'яток є одним з індикаторів зміни суспільного ставлення до предметів старовини та їх зібрань на шляху до закріплення їх загальносуспільного статусу. Крім того, одержавлення усуває загрозу, пов'язану із правом приватної власності, яка обмежує можливість вільного використання пам'яток для суспільних потреб. Таким чином, з огляду на соціальну значимість колекції, доцільною є її одержавлення або націоналізація (шляхом добровільного або примусового, наприклад, експропріації, вилучення у власника).

Найвищою формою розвитку музейного будівництва є централізована керована державою музейна мережа, яка є результатом тотального «одержавлення» музеїв. Музейна мережа найбільшого розвитку набула в СРСР, починаючи з 20-х рр. XX ст. На користь першості СРСР у сфері організації музеїв свідчать слова В.І.Леніна: «облік та контроль – ось головне, що необхідно для «налагодження», для правильного функціонування першої фази комуністичного суспільства. Всі громадяни перетворюються тут у працюючих за наймом у держави...Всі громадяни стають службовцями й робітниками єдиного всенародного державного «синдикату» [134]. Наведене бачення державної політики розповсюджувалося також і на музейне будівництво в СРСР. Музейна мережа – це «цілеспрямовано формована сукупність музеїв», що має на меті «раціональне використання культурних ресурсів» [235, с. 56].

Таким чином, на поч. XX ст., із утворенням музейних мереж та оформленням музейної справи, конституювання явищ музею та музейної пам'ятки завершується і починається етап їх наукового осмислення.

В підсумку, соціокультурна сутність музейних пам'яток полягає у тому, що вони є об'єктом специфічної суспільної діяльності щодо регулювання процесу предметності та розпредметнення історичної пам'яті з метою забезпечення позитивного перебігу історико-культурного процесу. Соціокультурна сутність музейних пам'яток віддзеркалюється у відповідних функціях.

Досліджень, присвячених соціокультурним функціям саме музейної пам'ятки немає. Увага дослідників була прикута до соціальних (термін «соціо-

культурний» не застосовувався) функцій музею. Відповідно до концепції Ю.Уліга до соціальних функцій музею належать науково-документаційна, охоронна, дослідницька, освітньо-виховна [148, с. 45]. Подібний погляд на зазначену проблематику був у Ю.П.Піщуліна, Д.А.Равікович [194], А.М.Разгона [189]. Практично без змін зазначена концепція і на сучасному етапі є основною в музеєзнавстві, доповнюючись рекреаційною та комунікативною функціями (зазначимо, що виокремлення останньої функції є надуманим, оскільки наведені функції всі за своєю сутністю є комунікативними). Виокремлюються також репрезентативна, інформаційна, естетична, економічна та ін. функції [235].

Наведені функції можна умовно розподілити на дві групи: 1) ті, що безпосередньо пов'язані із музейними історико-культурними цінностями; 2) ті, що стосуються музею як установи, тобто управлінських, економічних, юридичних аспектів його діяльності. Доцільним є розмежування зазначених аспектів.

Соціокультурні функції матеріальних історико-культурних пам'яток є універсальними, оскільки всі пам'ятки мають спільну сутність. Кожна з них уособлює окремий напрям використання історико-культурних цінностей, що перебуває у тісній взаємодії з іншими напрямками.

До актуальних соціокультурних функцій музейних пам'яток належать: джерельно-наукова, освітньо-виховна, соціалізуюча, культурно-орієнтаційна, ідеологічна, естетична, рекреаційно-дозвіллева. Функції музейних пам'яток взаємопов'язані. Рекреаційно-дозвіллева функція, яка пов'язана із атрактивністю та експресивністю пам'яток, знаходиться у тісній взаємодії із естетичною функцією. Джерельно-наукова нерозривно пов'язана із освітньо-виховною, яка, в свою чергу, пов'язана із соціалізуючою тощо. Збалансоване функціональне використання музейної спадщини призводить до найбільшого соціокультурного ефекту.

Джерельно-наукова функція є фундаментальною функцією музейних пам'яток. Її сутність полягає у тому, що з одного боку, музейна пам'ятка піддається науково обґрунтованій інтерпретації, а з іншого виступає як джерельна база наукових досліджень. На сучасному етапі роль музейних пам'яток як наукових джерел інформації зростатиме, оскільки розвиток масової комунікації стимулює збільшення обсягів інформації, достовірність якої перевірити досить складно. Ж.Бодріяр звертав увагу на клонування смислів, що викликано процесом абстрагування абстрактного, спричиненого тим, що людина дедалі менше контактує із першоджерелами. Абстракції (симулякри) другого, третього порядку спричиняють девальвацію змісту, в результаті чого реальність перетворюється на гіперреальність, що є шкідливим для історико-культурного розвитку [26]. Пам'ятка, подібно до золота, яке забезпечує грошові знаки, є тим, що забезпечує істинність та об'єктивність наукової інформації.

Музейні пам'ятки виступають як засіб пропаганди, тобто розповсюдження наукового світогляду. На науково-пропагандистську роль музейних пам'яток звертав увагу один із основоположників українського музеєзнавства В.В.Дубровський: «наукові знання й носії цього знання – це база для всякої справжньої музейної роботи, і політосвітня робота мусить ґрунтуватися на ній; інакше б довелось сумніватися в якості політосвітньої роботи» [65, с. 17]. Та-

ким чином, дослідник звертав увагу на пріоритетність поширення *наукової інформації*, над ідеологією, зокрема політичною. Вчений зазначав, що «треба давати масам справжнє науково обґрунтоване знання, а не фальсифікувати його...» [там само, с. 18]. Утримання балансу між ідеологією та наукою в музейній діяльності є важливою та складною концептуальною проблемою музейної практики та музеєзнавства.

На сучасному етапі роль науково-пропагандистської функції пам'яток зростає. Маніпуляція масовою свідомістю через засоби масової комунікації, особливо в кризові етапи суспільного розвитку, призводить до «реваншу» містики (що не стосується формування високодуховних якостей людини), яка замість того, щоб бути пояснена наукою, заміщає останню. Крім того, поширення набувають чутки, нібито обґрунтовані науковцями. Таким чином, відбувається деградація масової свідомості, що може мати непередбачувані історико-культурні наслідки. Кожна людина має володіти знаннями, вміннями й навичками, необхідними для самозахисту в умовах інформаційної маніпуляції свідомістю. Музейні заклади як осередки наукової пропаганди мають сприяти набуттю таких якостей, виконувати роль орієнтира в інформаційних потоках.

Музейні пам'ятки від самого початку активно використовувалася не лише в науці, а й у сфері освіти та виховання. Недаремно перший музейний заклад, що дав точку відліку історії матеріальної історико-культурній спадщині в цілому, був заснований у 1683 р. при Оксфордському університеті. На стику музеєзнавства та педагогіки сформувалася дослідницька область – музейна педагогіка. Музейна спадщина унаочнює дидактичну інформацію, сприяє її систематизації. Експозиції є універсальною базою як для розгорнутого викладу навчального матеріалу, так і для найбільш узагальненого. Музейництво активно взаємодіє із системою освіти через учбові музеї та включення екскурсій до музейних закладів усіх профілів до навчальних планів. Для музейних закладів характерною є просвітницька діяльність. Просвіта – це різновид освітньої (освітньо-виховної – С.Р.) діяльності, що розрахована на велику, зазвичай не розчленовану на стійкі навчальні групи, не зареєстровану та не оформлену в той чи інший спосіб аудиторію. Основне завдання – поширення знань та інших досягнень культури, що сприяють правильному розумінню життя чи окремих його сторін, а також пропаганда певних ідей, їх впровадження у свідомість людей з метою залучення та участі в їх втіленні. Зазначена задача виконується через лекції, проповіді, бесіди, диспути, виступи в засобах масової інформації, різного роду популярні видання, просвітницькі інституції (С.Р.) [185]. Важливу роль відіграють музеї з огляду на самоосвіту населення. Погіршення якості освіти, що спостерігається в Україні останніми роками є серйозною соціальною проблемою, оскільки музеї не можуть залишатися, приймаючи у її розв'язанні якомога активнішу участь.

Посилення співпраці між музейними закладами та освітніми установами дозволить залучити музеям велику кількість дітей, що має важливе значення з огляду на формування в суспільстві музейної потреби та музейної культури. Поняттям музейної потреби в даному випадку призначається не історичне прагнення людей до накопичення предметів, що відображають історичну пам'ять

(за З.Странським [235]), а культурну необхідність людини до відвідування музею з метою самовдосконалення та (або) відпочинку. Музейна культура – це сукупність знань, умінь та навичок поведінки в музеї й сприйняття інформації, яку відображають музейні пам'ятки, розуміння «мови музейної експозиції», що полягає у засвоєнні елементарних методик, що розробляються музейним джерелознавством. За високого рівня музейної культури відвідувач в меншій мірі залежить від екскурсовода-інтерпретатора, має незалежний погляд на інформацію, яку відображають пам'ятки, глибше пізнає інформаційне поле пам'яток. Музеї виховують у відвідувачів повагу до історико-культурних цінностей, розуміння їх ролі в культурно-історичному розвитку, необхідність дбайливого збереження попри. З огляду на ситуацію в Україні із великою кількістю крадіжок музейних пам'яток, розвинутим «чорним ринком», «чорною археологією», суперечностями між будівельним бізнесом та історичною забудовою тощо, музеї мають посилювати виховний вплив, використовуючи всі можливі засоби.

Соціалізація – це інтеграція індивіда до системи суспільних відносин, формування його соціального досвіду, становлення й розвиток як особистості [256]. Соціалізація відбувається внаслідок взаємодії індивіда з макро- та мікросередовищем. Соціалізуюча функція музейних пам'яток пов'язана із макросередовищем, оскільки є джерелом соціальної пам'яті. Музейні пам'ятки приймають активну участь у професійній соціалізації на рівні професійної орієнтації, досягнення змісту професії, розвитку професійних знань, умінь, навичок, підвищення кваліфікації. Музейна спадщина є джерелом творчої енергії, стимулюючи створення нових технічних пристроїв, творів мистецтва, науки. В Україні склалася досить складна етнокультурна ситуація, що зумовлена проблемами в сфері етнорелігії, етномистецтва, етнетики, мовної ситуації, що ускладнюється економіко-політичними чинниками, зовнішнім впливом. Таким чином, етнокультурна соціалізація набуває особливої ваги на рівні національної безпеки. Музеї дозволяють відвідувачу глибше, з точки зору історичного розвитку, поглянути на складні релігійні та міжконфесійні питання, еволюцію художніх поглядів, сформуванню власні ціннісні орієнтири, віднайти своє місце у соціумі, досягнути взаємини з іншими людьми, знайти відповіді на особистісні питання тощо. Необхідно відзначити, що відвідування музеїв розвиває в людині розуміння процесів опредметнення та розпредметнення культури, що має велике значення для соціалізації особистості, дозволяє йому отримувати більше інформації із навколишнього середовища, глибше розуміти явища культури і природи.

Розглянемо культурно-орієнтаційну функцію музейних пам'яток. Культуру можна розподілити на субкультури, які перебувають у взаємодії (конфлікт або співпраця). Одна із субкультур може стати пануючою або елітарною (що визначається економіко-політичними чинниками). Зазначена елітарна культура, в разі поширення серед більшої частини соціуму, перетворюється на масову. Разом з тим, елітарна культура може не мати масового характеру. Із зростанням комунікативності суспільства масова культура набуває ознак егалітарності, завдяки цьому значні з кількісної точки зору соціуми культурно уніфікуються, що забезпечує їх цілісність. Цьому, зокрема, сприяють культурні індустрії. Разом з

тим втрата культурної різноманітності є досить серйозною проблемою. Беручи до уваги зазначені явища, людина має здобути в результаті відвідування музею навички, необхідні для орієнтування в соціокультурному середовищі, вільно реалізуючи свої культурні потреби. Поліконтентність музейних пам'яток, що базується на їх інтерпретаційній природі, дозволяє відображати всю культурну різноманітність, створює умови для вільного культурного вибору.

В умовах розвитку інформаційно-комунікаційних технологій, що стимулюють глобалізаційні процеси, взаємодія культур стає все більш керованою. Одним із найбільш потужних глобалізаційних каналів є масова культура. Глобалізація є універсальним явищем, яке може використовувати в культурницьких цілях будь-яка держава. Ті держави, що здійснюють культурний вплив на інші в рамках глобалізації, називаються країнами-емітерами [147]. Найпотужнішим емітером на даний момент є США. Разом з тим існують також регіональні емітери (наприклад, Російська Федерація на пострадянському просторі), тому, можна говорити про альтернативи американській глобалізації. Провідний емітер фактично здійснює культурну експансію. Л.П.Бергер зазначав, що «безумовно, на даному етапі можна говорити про глобальну культуру, що зароджується, і вона за своїм походженням та змістом є *американською* (виділено – С.Р.)» [147, с. 9]. Дослідник також звертає увагу на те, що «якщо і є аспект, що об'єднує всі сфери культурної глобалізації, то це індивідуалізація: глобальна культура сприяє *незалежності індивіда від традиції та співтовариства* (виділено – С.Р.)» [там само, с. 16]. Таким чином, місцева культура замінюється американською. Реакція етнокультур на емісію культури США коливається від повного несприйняття (Північна Корея) до повного запозичення (Західна Німеччина). Проміжними формами є часткова інтеграція (Китай), локалізація (гібридизація – Японія, адаптація – Тайвань) та реакція (культурний імпульс у відповідь, що є сильнішим за емісію, наприклад, Індія). Зрештою, на нашу думку, найкращою відповіддю на глобалізаційну культурну експансію є потужний етнокультурний імпульс у відповідь.

Музейні пам'ятки є джерелом історичної пам'яті. Розвинена історична пам'ять соціуму є необхідною передумовою стійкості етнокультури в умовах глобалізації. Музейна експозиція дозволяє здобути навичку неупереджено, чітко й структуровано сприймати інформацію про навколишній світ, помічати закономірності історико-культурного процесу від найдавніших часів до сьогодення. Таким чином музеї виступають в якості своєрідних генераторів національної свідомості, формуючи орієнтири, які дозволяють зберегти культурну самотність.

Незважаючи на те, що ідеологічна функція є загальновизнаною, ідеологічна роль музеїв розглянута в багатьох працях, відчувається недостатність теоретичних розробок зазначеної проблеми. Причиною такої ситуації є два фактори: 1) з ідеологічних (!) причин в науці розробка проблеми ідеології в музейництві розглядається як шкідлива [33, с. 99-100]; 2) існує стереотип, відповідно до якого зазначена проблема ґрунтовно досліджена радянським музеєзнавством. Аналіз джерел [див. напр. 148, 170], що відображають здобутки музеєзнавства в СРСР, доводить, що незважаючи на акцентування уваги на ідеологічній, полі-

тико-просвітницькій ролі музейних установ, проблема ідеологічної функції музейних пам'яток розроблена недостатньо.

Певні аспекти ідеологічного використання музейних пам'яток в США розглянуті С.Д.Безклубенком [17]. В результаті аналізу праць деяких американських авторів, дослідник робить висновок, що музейні заклади як некомерційні організації в пошуках джерел фінансування йдуть на співпрацю із великим капіталом. «Корпоративний спонсор», який формально виступає як меценат, дає музею певне ідеологічне замовлення. Це замовлення реалізується переважно шляхом відповідної тимчасової виставки.

Ідеологічна функція музейних пам'яток є однією із найстарших з-поміж інших функцій, оскільки історико-культурні предмети використовувалися релігією з метою «засвідчення» певних її ідей (наприклад, моці). Таким чином, ідеологічне використання історико-культурних цінностей характерне для всіх суспільно-економічних формацій, тому, відкинути її зовсім неможливо.

Музей як соціокультурний інститут має віднайти оптимальні підходи для реалізації ідеологічної функції музейних пам'яток. Ідеологічна функція має бути збалансована із джерельно-науковою. Історія музейної справи підтверджує, що гегемонія ідеологічної, політико-просвітньої роботи в музейній практиці 30-х рр. ХХ ст. в СРСР не лише заважає нормальному інформаційному використанню музейної спадщини (напр. ненауковість інтерпретацій), а й може призвести до спотворення матеріальної основи та знищення історико-культурних об'єктів.

Музейні заклади мають всі необхідні засоби для забезпечення балансу джерельно-наукової та ідеологічної функцій, оскільки всі напрями діяльності музеїв (комплектування, експонування та ін.) базуються на наукових засадах.

Музейні історико-культурні цінності є загальносуспільним надбанням, тому найбільш доцільним є виконання музеями *державного ідеологічного замовлення*. Прикладом усвідомлення ідеологічної ролі музеїв та музейних пам'яток в національній безпеці є стаття Є.І.Пастухової [176], присвячена ролі Амурського краєзнавчого музею в національній безпеці. Автор зазначає, що на Далекому Сході існує тенденція до зменшення чисельності російського населення, в результаті чого у регіоні станом на 2009 р. проживає 6 млн. росіян. Сусідом даного регіону є КНР, в пограничних провінціях якої проживає 70 млн. чоловік. В зв'язку з цим, Є.І.Пастухова говорить про «об'єктивну демографічну небезпеку» [с.12]. В Амурській області, за свідченнями автора, відчувається активна китайська культурна експансія. В той же час китайська влада веде «цілеспрямовану роботу щодо виховання загарбницьких амбіцій китайського населення». «Єдине, що об'єднує місцевих жителів із «великою землею», – говорить дослідник, – це спільна історія та віра». Таким чином, Амурський краєзнавчий музей розглядається як форпост державних інтересів Російської Федерації в «цивілізаційній сутичці, в якій росіяни програють». Подібні, не менш гострі, проблеми є і в Україні. Відсутність державної доктрини національного розвитку ускладнює відповідну ідеологічну роботу українських музеїв. Тому, музейні працівники мають спільно з іншими представниками гуманітарної сфери, прояснити державницьке мислення, запропонувавши відповідним органам влади

стратегію музейної ідеологічної роботи, яка б відповідала національним інтересам України.

На сучасному етапі, коли музейна справа фінансується недостатньо, музеї повинні доводити своє право на існування. Тому, активна реалізація ідеологічної функції музейних пам'яток має важливе значення для музейників України. Варто дещо переглянути зміст професії музейника, яка зазвичай спрощено розглядається як комплекс певних рутинних операцій, пов'язаних із управлінням музейним зібранням. Музейні працівники, зокрема, мають володіти необхідними психологічними, педагогічними, комунікаційними прийомами.

З метою підвищення ролі музейних закладів в соціокультурному середовищі України, особлива увага, з боку співробітників музеїв, має бути приділена *збільшенню кількості відвідувачів* (за умови активного сприяння відповідних державних органів). Це підвищить вплив музеїв як соціально-комунікаційних інститутів на масову свідомість. Ефективне виконання музеями ідеологічних функцій сприятиме підвищенню стійкості українських громадян до негативних зовнішніх інформаційних впливів (наприклад, під час інформаційних воєн), стане дієвим чинником етнокультурної консолідації українського суспільства.

Естетична функція музейних пам'яток стосується передусім творів мистецтва. Проте, естетичне сприйняття дійсності є дещо ширшим за сферу мистецтва. Таким чином, будь-яка музейна пам'ятка може бути джерелом інформації про художнє освоєння людей у світі. Естетичний смак людини формується протягом усього життя. Художні погляди спираються з одного боку на історико-культурну спадщину й, зокрема, музейні пам'ятки, а з іншого – на особистий художній досвід, який формується в процесі естетичного виховання [177]. В сучасних умовах, коли PR та реклама дозволяють мистецький продукт низької якості перетворити на «шедевр», роль музейних закладів зростає. Музейні заклади не фальсифікують історію художньої культури, оскільки їхні зібрання формуються зазвичай впродовж довгого часу; чим період комплектування фондів довший, тим відображення історичної дійсності є об'єктивнішим. Через музейну експозицію відвідувач може зрозуміти сутність шедевру, високохудожнього твору, оскільки багато із музейних пам'яток пройшли не лише науково обґрунтовану атрибуцію, а й випробування часом. Вміння відрізнити високохудожній твір від псевдомистецтва дозволить йому уникнути не лише викривленого бачення художності, маніпулювання естетичними смаками, а й негативних фінансових наслідків (мається на увазі колекціонування творів мистецтва). Серед художників досить поширеною є думка про те, що переглядання творів визнаних майстрів шкодить формуванню молодого творчої одиниці, яка перестає шукати нових художніх рішень, а вдається до копіювання (як усвідомленого, так і неусвідомленого) створеного попередниками. Необхідно зазначити, що уникнення відвідування музейних установ не може вберегти майстра від художньої спадщини, оскільки в такому випадку необхідно перебувати в повній ізоляції від інших художників, використання засобів масової комунікації, освіти тощо. На нашу думку, художні образи є джерелом безкінечної інтерпретації, натхнення, нестандартних ідей тощо. Саме музейні експозиції, що відображають розвиток естетичних поглядів від найдавніших часів до сьогодення, дозво-

ляють кожному бажаному сформувати високі художні смаки, спробувати з'ясувати сутність прекрасного, яке супроводжує людство протягом століть.

Формування капіталістичного типу економіки в Україні, а також загальна економічно-соціальна та культурно-духовна кризи утворюють макросередовище, в межах якого музей як соціокультурний інститут опинився в складних умовах: з одного боку – конкуренція з іншими соціально-культурними установами, а з іншого – необхідність самотужки розв'язувати проблему власного часткового матеріального утримання. В зв'язку з цим, поширення здобули розповсюджені в США та Канаді, а також, до певної міри, в Західній Європі тенденції розглядати музейну установу як заклад рекреаційно-дозвілльового спрямування, що базується на відповідній функції музейних пам'яток.

Для точності викладу слід визначити дефініції термінів «рекреація» та «дозвілля». Так, рекреація (польськ. *recreacja* – відпочинок; лат. *recreatio* – відновлення) – відпочинок, відновлення сил людини, витрачених в процесі праці [237]. Під дозвіллям слід розуміти вільний від роботи час, час відпочинку [247]. Зрештою, обидва терміни пов'язані з поняттям відпочинок – стан спокою або такого роду діяльність, яка знімає втому та відновлює працездатність [237]. В той же час, діяльність, спрямована на зняття втоми пов'язана із поняттям «розвага» – заняття, яке має на меті отримати задоволення, дозволяє відволіктися від буденних думок, переживань тощо [159]. Таким чином, у свідомості людей поняття рекреація часто ототожнюється з розвагою, хоча, як бачимо із наведених визначень, це не тотожні, хоча й пов'язані поняття.

Використання зібрань історико-культурних цінностей з рекреаційно-дозвілльовою метою сягає часів квазімузеїв – кунсткамер та мистецьких галерей. Яскравим прикладом цьому служить кунсткамера Петра I, в якій відвідувачам крім повної «цікавинок» експозиції пропонувалося частування [33], а один із «працівників» кунсткамери Фома, що після смерті став її експонатом, розважав публіку незвичайними антропометричними даними (зріст 126 см) та вродженим дефектом кінцівок, що мали по два пальці, подібних до клішнів рака, якими він підбирав кинуті йому монети та виконував інші потішні для публіки дії [280, с. 156-157]. Звичайно, предмети кунсткамер використовувалися й для більш витонченого дозвілля – пізнання навколишнього світу (інтелектуальне, естетичне задоволення).

У першій третині ХХ ст. Ф.І.Шміт зазначав, що «незвичайність окремих експонатів є, зрозуміло, нижчим рівнем зацікавлення...», проте «...той, хто працює для нас, не може нехтувати психологією натовпу! Нехай «атракціон» (як приклад Ф.І.Шміт наводить гіпопотама, рідкісний самородок та твір, виконаний Мурільйо) буде принадою для масового відвідувача – а наша справа (музейників – С.Р.) зацікавити його вже міцніше чим-небудь іншим та утримувати навіть тоді, коли привабливість «атракціону» зникне: гіпопотам здохне, самородок буде поцуплено, а Мурільйо виявиться підробкою» [270, с. 85].

На думку Т.Ю.Юрєнєвої, підвищення ролі музеїв в організації дозвілля знайшло своє відображення в активному використанні в рамках експозиції різноманітних технічних засобів – звукового супроводу, кіноекранів, моніторів,

комп'ютерів, а також у театралізованих формах роботи з відвідувачами, влаштуванні музейних концертів, свят, балів [280, с. 329].

Дослідник І.В.Петрова зазначає, що інтеграція музеїв у дозвілєву сферу відбувається у наступних напрямках: 1) створення в музеях функціональних приміщень для проведення дозвілєвих заходів (наприклад, атракціони, концертні зали, клубні кімнати); 2) проникнення індустрії дозвілля в музеї (наприклад, кав'ярні, сувенірні крамнички, використання музейних приміщень із рекреаційно-дозвілєвою метою та ін.); 3) використання в музейній діяльності дозвілєвих видів роботи (наприклад, тематичні вечори, хобі-групи, творчі лабораторії) [179]. Кожен із наведених напрямів має як позитивні, так і негативні аспекти. Як бачимо, зазначені напрями не пов'язані із музейними пам'ятками, що лежать в основі музейної роботи. Якщо наведені заходи спрямовані на інтенсифікацію актуалізації музейних історико-культурних цінностей та підвищення ефективності музейної комунікації – їх варто розглядати як позитивні. Проте, якщо вони починають існувати заради самих себе, «відчужуючись» від музейних пам'яток – наведене проникнення дозвілля в музеї є негативним явищем, яке зруйнує музейні заклади, оскільки ввійде у суперечність із сутністю музею, що полягає в актуалізації музейних пам'яток.

Ставлення до музею як до однієї з форм розваги формує несерйозне суспільне ставлення до історико-культурної спадщини. Орієнтованість на відпочинок через розвагу в музеї значно знижує здатність свідомості сприймати інформацію, яку несуть музейні пам'ятки.

Рекреаційний підхід до музейного закладу завдає шкоди науково-дослідній діяльності музею. Орієнтованість на функцію відпочинку при створенні виставок і експозицій, може завдати шкоди їх науковості, оскільки атрактивні (ті, що привертають увагу) експонати можуть бути менш інформативними. В такому разі, музей формує не науковий світогляд, а задовольняє звичайну цікавість відвідувачів.

Орієнтація на відпочинок відвідувачів може зашкодити здійсненню музеєм функції збереження, що проявляється у зміні кліматичного режиму зберігання музейних пам'яток, порушенні вимог їх фізичної охорони тощо.

Віднесення музею до рекреаційно-дозвілєвих, а подекуди і розважальних установ, за нашим переконанням, є безперспективним. Музей як місце дозвілля і відпочинку ніколи не перевершить за кількістю аудиторії спортивні змагання, концертні зали, казино, нічні клуби тощо, які є набагато привабливішими, оскільки створені саме для задоволення потреб у розвагах та відпочинку. Якщо дозвілєва функція домінуватиме над іншими – можливий регрес музейних пам'яток до дивовижних речей та старожитностей в епоху кунсткамер.

Наведені застереження щодо використання дозвілєвих технологій в рамках музейної комунікації не повинні призводити до хибної думки, що музейні заклади повинні бути закритими для нової інформації, здійснювати освітньо-виховну функцію в архаїчному дусі, без застосування інноваційних форм роботи з музейною аудиторією, несприйнятті всього сучасного.

Розглянемо специфіку рекреаційно-дозвілєвої функції музейних пам'яток. Британський музеолог А.Хаттон зазначав, що тенденція до «історич-

них розваг» як способу сприйняття музейних пам'яток є результатом об'єктивних суспільних процесів, які руйнують звичні соціальні бар'єри, характерні ще для I пол. XX ст., в результаті чого музейна комунікація перестає бути елітарною. На нашу думку, масовізація музейної комунікації полягає не у пристосуванні до людей із низьким рівнем культури, для яких цікавими є передусім розваги, а навпаки – формування у відвідувачів музейної потреби та музейної культури, що дозволить збагатити духовний світ музейної публіки. Споглядання музейної експозиції можна порівняти із читанням заради задоволення – інтелектуального задоволення, коли музейна експозиція перетворюється на своєрідний «ермітаж» – «місце усамітнення» з метою рефлексії. Розвиток засобів масової комунікації призводить до інформаційного хаосу, який стомлює людину. Музейна експозиція являє собою відображення упорядкованої інформації, узгоджену в системі часово-просторових координат. Саме в музеї людина може врятуватися від інформаційного пресингу, сконцентруватися на інформації, що має реальне значення для індивіда в контексті соціуму. Досить часто музей як інституція порівнюється із церквою, а музейна будівля із храмом. Таке порівняння є доцільним, оскільки в обох випадках мова йде про специфічну духовну послугу. Відмінність полягає лише у тому, що релігія та наука є різними формами пізнання дійсності. Таким чином, музейні пам'ятки в контексті рекреаційно-дозвілєвої функції можна розглядати як засіб специфічної духовної практики, пов'язаної із отриманням інтелектуального та естетичного задоволення. В підсумку, музей можна розглядати як місце душевного відпочинку, форму висококультурного дозвілля, доступного кожному.

3.2. Місце музейної пам'ятки в системі історико-культурних цінностей

Для того, щоб з'ясувати місце музейної пам'ятки в системі історико-культурних цінностей, необхідно спершу дати відповідь на питання: «якими саме об'єктами можуть бути представлені музейні історико-культурні цінності?» Відповідь на це запитання дає класифікація музейних пам'яток. На даний момент було запропоновано дві класифікації музейних предметів: в основі першої покладено критерій автентичності (розрізняють справжні «свідчення» історико-культурного процесу, онтологічно пов'язані із ним та науково-допоміжні матеріали, зокрема, копії та історичні реконструкції), а в основі другої – класифікація історичних джерел, в основі якої лежить «спосіб фіксації інформації» (писемні, речові, образотворчі, кіно-фото-фоноджерела та ін.). Перший класифікаційний підхід не розкриває різноманіття автентичних об'єктів, другий – торкається лише пам'яткової сутності музейних предметів. До того ж, відмінності між поняттями «пам'ятка» та «історичне джерело» були висвітлені у II розділі книги.

Сутність будь-якої речі, незалежно від первинного призначення, полягає у тому, як саме ця річ використовується в конкретний момент, в конкретному місці, при конкретних обставинах. Наприклад, товста книга, яка первинно є джерелом інформації, може не використовуватися за призначенням, виступаючи в якості підставки для системного блоку персонального комп'ютера; побутова річ (наприклад, качалка) в руках майстра бойових мистецтв може перетворитися на грізну зброю; викинута на смітник в давнину річ (наприклад, глечик) може слугувати джерелом інформації про матеріальну й духовну культуру суспільства. Наведена особливість речей чи не найяскравіше проявляється у музейних пам'ятках. Проте, особливість музейних пам'яток полягає у тому, що багатofункціональність об'єктів визначає їх інформаційний потенціал як специфічних джерел. Іншими словами, якщо інформаційна цінність книги не має значення при її використанні в якості підставки, то для музейної пам'ятки *історія побутування* об'єкта, функціональне призначення й фізико-хімічні особливості мають вирішальну роль з точки зору його пам'яткового використання. На нашу думку, окреслені обставини необхідно брати до уваги при класифікації музейних пам'яток.

Музейні пам'ятки не створюються безпосередньо для музейного використання, тому класифікація музейних історико-культурних цінностей, має відображати *зміну значень об'єкта від моменту створення до включення до музейного зібрання*.

Автор виокремлює наступні найбільш стійкі соціокультурні особливості, пов'язані із історією побутування об'єктів, якими представлені музейні пам'ятки: 1) ступінь антропогенного впливу (артефакти та природні об'єкти); 2) просторові зв'язки (стаціонарні та мобільні об'єкти); 3) первинно-утилітарне призначення. 4) комунікативність (здатність виступати джерелом певного соціокультурного значення). Розглянемо наведені «непам'яткові» особливості детальніше.

Розподіл пам'яток на природні об'єкти й артефакти є відносним. В даному випадку можна говорити лише про ступінь матеріально-перетворюючої діяльності, застосованої щодо об'єкта. Так, артефакти виготовлені із матерії, яка так чи інакше є природною. В той же час, об'єкт, що представляє природу піддається консервації. Таким чином, музейні пам'ятки природничих музеїв (наприклад, гербарії, опудала) фактично є артефактами. В основі розподілу музейних пам'яток на артефакти та природні об'єкти лежить їх історія побутування. Наприклад, опудало звіра, незважаючи на консервацію, є природним об'єктом, оскільки звір первісно є елементом природи, живої матерії. Натомість, виготовлений людиною предмет, наприклад, дерев'яне руків'я, є річчю, невід'ємним елементом соціально-організованої матерії.

До музейних пам'яток належать як мобільні, так і стаціонарні за своєю сутністю об'єкти. Незважаючи на недоцільність (з точки зору збереження автентичності) вилучення нерухомої пам'ятки із генетичного середовища, на практиці це відбувається досить часто. Таким чином, нерухомі пам'ятки можуть бути трансформовані в музейні пам'ятки (наприклад, фрагментами стаціонарних об'єктів, монументальні твори мистецтва та ін.). Наприклад, фрагменти анти-

чної каналізації в Археологічному музеї НАНУ, фриз Афіньського акрополю в зібранні Британського музею. В таких випадках, втрата автентичного середовища може бути компенсована за рахунок музейних комунікаційних засобів.

Інформаційне використання пам'яток безпосередньо пов'язане із їхнім первісним призначенням. Предмет може виконувати наступні первинні функції: 1) виступати в якості джерела інформації; 2) бути знаряддям матеріально-перетворюючої діяльності; 3) духовною цінністю; 4) повністю або частково поєднувати наведені функції. Джерела інформації поділяються на знакові, системно-знакові, аудіо, візуальні та аудіовізуальні, мультимедійні. Предметами матеріально-перетворюючої діяльності є об'єкти, які людина використовує в своїй життєдіяльності для безпосереднього впливу на матеріальний світ з метою задоволення своїх потреб. Зазначені предмети поділяються на засоби виробництва, зброю, побутові речі. За певних умов предмети матеріально-перетворюючої діяльності можуть використовуватися як носії або джерела інформації. До них належать об'єкти, на яких відповідним чином зафіксована певна інформація (наприклад, серійний номер, випадкова помітка, дарчий напис), проте вони не призначені для суто інформаційного використання. До духовних цінностей належать різноманітні матеріальні вияви етнокультури (етноетики, етностетики, етнорелігії): культові речі, твори мистецтва та ін. Існують предмети, які поєднують обидві функції, наприклад, бойова зброя як символ влади. Зазначені об'єкти належать до групи предметів змішаного первинно-утилітарного призначення.

Порівняємо музейні пам'ятки з іншими різновидами рухомих пам'яток – архівними та бібліотечними пам'ятками. Щодо пам'яток в архівах застосовують термін «Національний архівний фонд України» (НАФУ), «архівний документ НАФУ». Відповідно до Закону України «Про Національний архівний фонд і архівні установи», Національний архівний фонд – сукупність архівних документів, що відображають історію духовного і матеріального життя Українського народу та інших народів, мають культурну цінність і є надбанням української нації; документ Національного архівного фонду – архівний документ, культурна цінність якого визнана відповідною експертизою та який підлягає державному обліку і зберіганню; архівний документ – документ незалежно від його виду, виду матеріального носія інформації, місця, часу створення і місця зберігання та форми власності на нього, що припинив виконувати функції, для яких був створений, але зберігається або підлягає зберіганню з огляду на значущість для особи, суспільства чи держави або цінність для власника також як об'єкт рухомого майна [80]. Зрештою, належність архівного документу до НАФУ зумовлена його історико-культурною цінністю. Тобто, архівний документ НАФУ є джерелом соціально значимої історико-культурної інформації, необхідної для позитивного ходу історико-культурного процесу, а значить є пам'яткою. Таким чином, тотожними є терміни архівний документ НАФУ та *архівна пам'ятка* – це документ, що перестав виконувати свою основну соціальну функцію, пов'язану із офіційно-діловою комунікацією, для якої був створений, та виступає як джерело соціально значимої історико-культурної інформації в складі архівного зібрання.

Бібліотечні пам'ятки являють собою *видання* [21], якими традиційно комплектується бібліотека, що виступають в якості джерел соціально значимої інформації, необхідної для позитивного ходу історико-культурного процесу та функціонують в рамках бібліотечного зібрання. До бібліотечних пам'яток належать: книжкові пам'ятки (комплекси рукописних книг та стародруків (приблизно до 1830-х рр.), а також видатних в історико-культурному відношенні рідкісних та цінних видань більш пізніх періодів, що виділяються, зокрема, в бібліотеках для особливого зберігання й раціонального використання [109]), брошури, зразки періодичних видань, що мають історико-культурну цінність та ін.

Таким чином, в результаті порівняння музейної пам'ятки із іншими різновидами пам'яток, можна зробити висновок, що музейні історико-культурні цінності вирізняються різноманітністю:

- 1) антропогенного впливу (артефакти й природні об'єкти);
- 2) просторових характеристик (мобільні та стаціонарні за сутністю об'єкти);
- 3) первинно-утилітарного призначення (речі, документи, книги).

Рухомі пам'ятки класифікуються за інституційним принципом, оскільки їх специфіка зумовлена особливостями інформаційно-комунікаційного використання. Порівняємо комунікаційні характеристики рухомих пам'яток. Для цього необхідно з'ясувати місце пам'яток в соціальній комунікації.

Для того, щоб визначити місце музейної пам'ятки в соціальній комунікації, з'ясуємо спершу, що являє собою поняття комунікації та соціальної комунікації. Термін «комунікація» походить від лат. *communicare* – робити спільним, загальним, зв'язувати. На думку Г.Г.Почепцова комунікація являє собою процеси перекодування вербальної в невербальну та невербальної у вербальну сфери [182]. С.Д.Безклубенко розглядає комунікацію як синонім спілкування [15]. А.В.Соколов визначає соціальну комунікацію як «рух смислів в соціальному часі та просторі» [238, с. 27], а «музейну справу» – до «кумулятивних» «соціально-комунікаційних інститутів» [там само, с. 395].

Г.Г.Почепцов використовує в своїх працях поняття «комунікативний простір» [182]. Незважаючи на те, що вчений не дає чіткого визначення зазначеного поняття, його можна визначити як обмежену просторовими характеристиками частину об'єктивної реальності, в якій відбувається безпосередня інформаційна взаємодія комунікатора та отримувача. Г.Г.Почепцов виокремлює візуальну, вербальну, перформансну, міфологічну та художню комунікацію [там само]. Зрештою, *музейну експозицію можна розглядати як різновид специфічного комунікативного простору*, в рамках якого допустимим є функціонування кожного із наведених каналів комунікації, а також їх взаємодія. В експозиції обов'язково поєднуються візуальна й вербальна комунікація: візуальне сприйняття експонатів доповнюється пояснювальними текстами та розповіддю екскурсовода. В результаті сприйняття експозиції в свідомості людини формуються опосередковані експозиційним рішенням образи, що піддаються індивідуальній інтерпретації. Проте, зазначені образи зазнають впливу допоміжних інтерпретаційних матеріалів, представлених як у вербальній, так і у невербальній формі (знаковій, аудіовізуальній, предметній тощо), а також корегуються по-

відомленнями екскурсовода (вербальними та невербальними). Крім того, сприйняття експозиції опосередковується «вторинними комунікативними процесами» [182] (інформація про експозицію та музейний заклад, яку відвідувач отримав з різних джерел до безпосереднього відвідування музейного закладу). Зазначимо, що музейна комунікація представлена не лише експозицією, і може бути наявна в рамках інших комунікативних просторів. Перформансна комунікація здійснюється завдяки використанню певних драматичних виражальних засобів, згідно із певним «сценарієм». Зазначений різновид комунікації в музейному середовищі може проявлятися у діях екскурсовода, історичних реконструкціях на базі музейних пам'яток, постановках етнографічних обрядів тощо. Міфологічна комунікація являє собою редуковану, абстраговану, представлену у знаковій (частіше символній) формі (семіотична складова якої досить часто втрачається, що створює необхідність тлумачення) модель дійсності. Оскільки музейні пам'ятки належать до герменевтичних (науково-інтерпретаційних) джерел, вони можуть виконувати функції специфічного «матеріалу» міфологічної комунікації. Зазначений різновид комунікації відіграє важливу роль у пропаганді, передусім політичній. Художня комунікація в музеї має наступні прояви: 1) архітектурно-художнє вирішення експозиції, 2) естетика експозиційного обладнання; 3) безпосередній комунікативний вплив за допомогою музейних пам'яток, зокрема, творів мистецтва; 4) розміщення експонатів у експозиційному просторі урахуванням художнього сприйняття дійсності (наприклад, естетична «сумісність» експонатів); 5) популяризація музейних пам'яток аудіовізуальними, мультимедійними, видавничо-поліграфічними засобами.

Особливість музейної комунікації визначає те, що пам'ятка є герменевтичним джерелом. Термін «герменевтика» походить від гр. «hermeneuticos» – той, що роз'яснює, тлумачить. Герменевтикою називають вчення про «розуміння» як методологічну основу гуманітарного наукового знання, науку про інтерпретацію явищ культури, зокрема, творів мистецтва. Найбільш яскравими представниками зазначеної філософської течії були В.Дільтей, М.Хайдеггер, Г.-Г.Гадамер. Засновник герменевтики В.Дільтей наступним чином визначив процес гуманітарного дослідження: 1) підбір фактологічного матеріалу, що ілюструє концепцію; 2) порівняння та аналогії в рамках історико-культурного процесу (часові і (або) просторові). Г.-Г.Гадамер розрізняє реконструкцію та інтеграцію як основні методи герменевтичного пізнання дійсності. Метод реконструкції минулого (бере свій початок від В.Шлейєрмахера) полягає у з'ясуванні історико-культурного змісту явища, тобто автентичного значення, яке надавалося явищу в конкретну історичну епоху. Інтеграція як метод осмислення історичних явищ (започаткована Г.Гегелем) передбачає його «осмислене опосередкування сучасним життям» [43, с.162]. М.Хайдеггер зауважував, що «тут-буття» людини зумовлене минулим і спрямоване в майбутнє. «Співбуття» людей характеризується тим, що навіть тоді, коли людина перебуває наодинці, вона все одно відчуває незримий зв'язок з іншими людьми, оскільки більша частина інформації, якою оперує людська свідомість – це опосередкована людьми інформація.

Підкреслимо, що пам'ятки є науково-інтерпретаційним джерелом, тому, необхідно уникати характерної для представників герменевтичної методології психологізації, метафізичності, суб'єктивності тлумачення. Розуміння «чужого» (на противагу особистого) світу за допомогою «інтуїтивного проникнення» [254], на нашу думку, є недостатнім для об'єктивного осмислення історико-культурних явищ. При інтерпретації необхідно, наскільки можливо, абстрагуватися від стереотипів свідомості, характерних для нашого часу, і, на основі даних про суспільну свідомість досліджуваної історичної епохи, робити висновки. Оскільки психічна діяльність певного індивіду є часто незрозумілою навіть для самого індивіду, «співпереживання», розуміння мотивів діяльності соціумів та їх окремих представників може бути лише імовірним, проте дуже рідко достовірним. Об'єктивні переponsи сприйняття інформації були висловлені ще Ф.Беконом. Англійський вчений, розуміючи неможливість остаточно позбутися недоліків («ідолів») сприйняття, наголошував на необхідності враховувати їх при проведенні наукових досліджень. Таким чином, незважаючи на те, що остаточної об'єктивності в гуманітарних дослідженнях досягти досить складно, а подекуди й неможливо, необхідно намагатися бути об'єктивним настільки, наскільки це можливо. Рух до об'єктивності через суб'єктивність є провідною ознакою гуманітарного пізнання, дотримуючись якого можна зробити імовірні знання достовірними.

Розглянемо особливості наукової інтерпретації музейних пам'яток. На думку М.Хайдеггера, буття людини протікає в трьохосовій системі координат, а саме: час, простір, інші люди [259]. Уточнюючи концепцію німецького дослідника, зазначимо, що буття людини пов'язане із використанням рукотворних та природних матеріальних об'єктів, а також взаємодією природних об'єктів без участі людини. Таким чином, предмет, наприклад, артефакт може в результаті тлумачення служити джерелом інформації про суспільні відносини.

Предметом інтерпретації музейної пам'ятки, з якого, власне, «видобувається» соціально значима історико-культурна інформація є інформаційне поле (виявлена частина інформаційного потенціалу). Воно включає такі складові як 1) інформація, що зафіксована безпосередньо на об'єкті (у вигляді знакових систем та знаків, зображень, звуку); 2) атрибутивні характеристики (матеріал, розмір, вага, колір, форма, характер ушкоджень тощо); 3) історія побутування пам'ятки; 4) непряма інформація про об'єкт (не пов'язані безпосередньо із об'єктом та історією його побутування) [168]. Кожна складова інформаційного поля може бути фізично відображена на об'єкті, а може бути виявлена опосередковано (крім атрибутивних характеристик). Особливої ваги набуває фіксація відношень предмета в середовищі побутування, тому що фізична основа артефакту може не нести в собі «слідів» соціокультурного контексту. Звернемо увагу на те, що такі характеристики музейних пам'яток як реліквійність, меморіальність виникають у свідомості людей саме завдяки виявленим зв'язкам предмета в середовищі побутування.

Крім зв'язків в рамках середовища побутування для інтерпретації музейних пам'яток важливе значення мають їх відношення в рамках музейної інформаційно-комунікаційної системи – упорядкованої сукупності засобів комуніка-

ції, спрямованих на забезпечення інформаційного використання музейного зібрання. До музейної інформаційно-комунікаційної системи безпосередньо належить: музейна експозиція (частина музейного зібрання, виставлена для огляду; являє собою сукупність розміщених у спеціально організованому просторі музейних пам'яток та науково-допоміжних матеріалів, які утворюють експозиційний образ, що є втіленням концепції експозиції, покликаної розкрити певну тему), музейна виставка (тимчасова музейна експозиція, присвячена певній темі й побудована на музейних пам'ятках й, за необхідності, на науково-допоміжних матеріалах [153]), науково-довідковий апарат (каталоги, бази даних, науково-облікова документація), музейна бібліотека та архів, науково-допоміжний фонд, мультимедійний фонд, музейні пам'ятки (музейне зібрання). Музейне зібрання утворює підсистему в рамках музейної інформаційно-комунікаційної системи. Музейні пам'ятки мають взаємодоповнювати одна одну так, щоб максимально детально й достовірно відображати історичну дійсність.

Об'єктивність інтерпретації безпосередньо залежить від автентичності музейної пам'ятки. Термін «автентичний» походить від грецького слова αὐθεντικός – справжній. Під автентичністю слід розуміти онтологічний зв'язок із історико-культурною дійсністю, яку пам'ятка відображає. Зазначений онтологічний зв'язок може бути безпосередньо фізично відображений на пам'ятці, або встановлений опосередковано. Хронологічні рамки історичної епохи, яку відображає пам'ятка, пов'язані із тривалістю побутування об'єкта, тобто від моменту створення до перетворення на пам'ятку.

Наукова інтерпретація пам'яток супроводжує всі напрями музейної роботи. Включенню об'єкта до музейного зібрання передують наукова експертиза, що включає атрибуцію предмета (аналіз зовнішніх ознак, його класифікація), формулювання загальноісторичного значення (роль об'єктів подібного типу в історичних подіях; за умови унікальності – роль конкретного об'єкту), визначення автентичності (доведення належності місцю побутування, фізико-хімічний аналіз тощо), визначення предмету музеєфікації (з'ясування соціальної значимості та музейної цінності). В результаті наукової експертизи об'єкту на стадії включення до музейного зібрання робиться його перша науково-обґрунтована інтерпретація. Науково-дослідна робота в музеї передбачає поглиблене вивчення музейних пам'яток, в результаті чого можуть здійснюватися монографічні дослідження музейних історико-культурних цінностей. Виставкова діяльність передбачає прогнозування впливу музейних пам'яток на відвідувача, для чого необхідно проаналізувати накопичені наукові інтерпретації предмету й обрати ту інформацію, яка в найбільшій мірі відповідає цільовій аудиторії.

Музейні заклади на даний момент є недостатньо інтегрованими до системи соціальної комунікації. Причиною цього служить відсутність чіткої державної музейної політики, нехтування з боку держави інформаційним та комунікативним потенціалом музейних установ, а з іншого – низькою ініціативою музейних працівників, які не користуються в повній мірі наявними засобами для залучення відвідувачів (що зменшує коло їх комунікативного впливу), не розробляють та не впроваджують заходів щодо підвищення ролі музею в сучасному соціокультурному середовищі України. Необхідно констатувати, що навіть

самими музейниками недостатньо усвідомлена їхня професійна функція – формування сучасної та моделювання майбутньої суспільної свідомості, спираючись на пам'ятки, що відображають минулі етапи перебігу історико-культурного процесу.

Окреслимо загальні риси архівної та бібліотечної комунікації. Звернемо увагу, що для бібліотечної архівної інформаційно-комунікаційної системи бібліотечні пам'ятки є не обов'язковим атрибутом, а архівні пам'ятки, здебільшого належать до зібрань архівних установ Національного архівного фонду України. Разом з тим, крім забезпечення режиму зберігання та особливого пошуку та доступу, використання архівних та бібліотечних пам'яток не відрізняється від використання звичайних документів, книг та ін. Архіви та бібліотеки акумулюють джерела інформації не створюючи специфічного комунікаційного простору, на відміну від музеїв.

До архівної інформаційно-комунікаційної системи, належить науково-довідковий апарат (комплекс архівних довідників, що створюється з метою розкриття складу та змісту документів архіву [13]), довідково-пошуковий апарат (сукупність упорядкованих масивів документів, призначених для пошуку первинних документів), архівних пам'яток, а також їх копії та замітники, у вигляді різноманітних носіїв інформації (наприклад, цифрові носії). Все разом утворює довідково-інформаційний фонд – сукупність впорядкованого масиву документів (в даному випадку архівних пам'яток) та довідково-пошукового апарату до них, призначений для оперативного інформаційного обслуговування архівних установ [12].

Бібліотечна інформаційно-комунікаційна система включає бібліотечний фонд (до якого можуть належати бібліотечні пам'ятки) та довідково-бібліографічний апарат (сукупність довідкових та бібліографічних видань, бібліотечних каталогів й картотек, призначених для пошуку інформації (джерелами якої служать різноманітні видання) пропаганди літератури й керівництва читанням [21]).

Музейна комунікація, крім експозиційно-виставкових засобів, передбачає форми роботи з відвідувачами, характерні для архіву й бібліотеки – організація наукового вивчення книг та документів – музейних пам'яток шляхом їх читання у спеціальних приміщеннях (із обмеженнями використання, пов'язаними із забезпеченням збереженості об'єктів).

Зазначимо, що архіви й бібліотеки в рамках своєї діяльності використовують виставку як комунікаційний засіб при популяризації відповідно архівних та бібліотечних пам'яток. Проте, такі виставки мають для зазначених установ побічний характер й відрізняються від музейної виставки, яка має на меті передати фрагмент історичної дійсності в її предметній різноманітності.

Формування зібрань музеїв, архівів, бібліотек зазвичай проходило складний історичний шлях, пов'язаний із багатьма об'єктивними та суб'єктивними обставинами. В результаті цього, рухомі пам'ятки іноді входять до складу невідповідного зібрання. Наприклад, бібліотечні за сутністю пам'ятки можуть бути частиною архівного зібрання. Разом з тим, залежно від того, що собою являє рухома пам'ятка, існує доцільність її включення до конкретного зібрання. Речі

та природні об'єкти можуть бути використані виключно в рамках музейної інформаційно-комунікаційної системи. Це не означає, що музейні фонди недоцільно комплектувати документами, книгами та ін. Музейні заклади доповнюють архівні установи, оскільки існує значна кількість джерел, що являють собою конкретно-змістову форму втілення інформації (інформація на яких зафіксована в знаковій, аудіовізуальній, мультимедійній формах), які не відображають офіційну сторону життя людей, тому, як правило, не є предметом комплектування архівних установ. Існують змішані інституції, наприклад, Центральний державний архів-музей літератури і мистецтв України. Вузька профілізація музеїв, їх орієнтованість на історико-культурні цінності дозволяє їм гнучкіше, ніж бібліотеки, відбирати видавничі пам'ятки. Таким чином, бібліотеки та музеї доповнюють один одного комплектуючись, зберігаючи, досліджуючи та популяризуючи видання, що є джерелами історико-культурної інформації.

В результаті порівняння комунікаційних характеристик музейних пам'яток та інших різновидів рухомих історико-культурних цінностей приходимо до висновку, що музейна комунікація з успіхом використовує комунікаційні засоби архівів та бібліотек; має особливу форму комунікації – музейну експозицію, в рамках якої поєднуються практично всі види комунікації (за Г.Г.Почепцовим). На відміну від архівів та бібліотек, музейний заклад створює власну інтерпретацію музейних пам'яток, що робить можливим цілеспрямований вплив на відвідувача. Музейна комунікація передбачає безпосередню взаємодію аудиторії із пам'ятками, що забезпечує музейні заклади від зникнення в зв'язку із розвитком інформаційних технологій. Інформаційно-комунікаційний потенціал музейних пам'яток може бути ефективно розкритий в рамках засобів масової комунікації.

3.3. Музейні пам'ятки як предмет діяльності в рамках музейної справи

З'ясувавши загальносуспільну роль музейних пам'яток, перейдемо до вивчення суспільної діяльності, яка спрямована на реалізацію соціокультурних функцій музейних історико-культурних цінностей. Зауважимо, що музейна пам'ятка як соціокультурне явище є невіддільною від живої діяльності людей, без якої музейні пам'ятки не будуть мати соціокультурного значення, залишаючи просто старовинними предметами та об'єктами природи.

Соціальна інфраструктура діяльності, пов'язаної із музейними пам'ятками включає наступні напрями: виявлення, збереження, дослідження, використання та розподіл музейних історико-культурних цінностей, підготовку музейних фахівців, формування «музейної культури» відвідувачів, наукове дослідження музейництва, створення належної матеріально-технічної бази музейницької діяльності. Стрижнем цієї соціальної інфраструктури є музейна справа,

яка уособлює музейну практику, наукові дослідження різних аспектів музейницької діяльності та суспільно-державну політику в сфері музейництва. Розуміння соціокультурної сутності є неможливим без аналізу людської діяльності в сфері музейних історико-культурних цінностей, тому, розглянемо музейну справу детальніше. Оскільки музейна практика базується на соціокультурних функціях музейних пам'яток, які розглянуті в попередньому підрозділі, проаналізуємо наукову та суспільно-державну складові музейної справи.

Аналізуючи проблему наукового дослідження пам'яток (1986-1990 рр.), П.В.Боярський, розглядав конституювання пам'ятокознавства в контексті диференціаційно-інтеграційних процесів в науці, в результаті яких нові галузі знань виникають на «стиках» вже існуючих дисциплін [30, с. 9]. На його думку, відмінність між пам'ятокознавством (міждисциплінарним напрямом досліджень, предметом якого є пам'ятки історії та культури) і джерелознавством (науки про історичне джерело, що поєднує спеціальні історичні дисципліни) полягає у відмінностях між поняттями «історичне джерело» та «пам'ятка історії та культури» [29, с. 125].

Іншої думки щодо місця науки про пам'ятки в системі наукового знання дотримувався С.З. Заремба, який у своїх працях 1991-1995 рр., зазначав, що «на сьогодні ... пам'ятокознавство розглядається в комплексі багатьох наук та допоміжних (спеціальних) історичних дисциплін... » [86, с. 14]. «Завдання пам'ятокознавства тісно переплітаються з історичним краєзнавством, джерелознавством, археологією, сфрагістикою, нумізматиною, геральдиком, історією архітектури, етнографією, музеєзнавством, книгознавством, архівознавством, бібліотекознавством» [85, с. 5]. Тобто, дослідник вважав пам'ятокознавство та музеєзнавство спеціальними (допоміжними) історичними дисциплінами.

Дослідник С.І. Кот у статті «Теоретичні проблеми пам'ятокознавства» (2007 р.) дійшов висновку, що пам'ятокознавство еволюціонувало із напряму досліджень (дослідницької області) до повноцінної «спеціальної наукової дисципліни», що належить до «міжгалузевих (міждисциплінарних) наукових дисциплін [126].

Зазначені дослідники правильно звернули увагу на відмінність між поняттями «пам'ятка» та «історичне джерело» (П.В.Боярський), на те, що пам'ятокознавство має тісні зв'язки з історичною наукою, хоча й не обмежується її сферою (С.З.Заремба), на те, що пам'ятокознавство не є допоміжною історичною дисципліною (С.І.Кот), проте зв'язки пам'ятокознавства в системі наук так і не були окреслені. Вони не звернули увагу на ту обставину, що науки, пов'язані із пам'ятками, поділяються на: 1) наукові галузі, для яких пам'ятки виступають як складові *джерельної бази* (наприклад, історія, археологія, мистецтвознавство тощо); 2) наукові галузі, для яких пам'ятки є *предметом дослідження*. Оскільки зазначена обставина досі не була врахована, коло наук, безпосередньо пов'язаних із пам'ятками, так і не було окреслене. Залишивши осторонь науки для яких пам'ятка є складовою джерельної бази, зосередимо увагу на дисциплінах, предметом яких виступає пам'ятка в цілому та музейна пам'ятка зокрема.

Концепція пам'ятокознавства розроблялася в працях П.В.Боярського, С.З.Заремби, С.І.Кота, О.Дулова, Т.Шоли. Російський вчений П.В.Боярський

під об'єктом пам'яткознавства розумів пам'ятки історії та культури [28, с. 36], а предметом – інформацію, що наявна в пам'ятках історії та культури [там само, с. 41]. Дослідник звертає увагу на зв'язок пам'яткознавства з музеєзнавством [28, с.37], проте, не уточнює ієрархічні відношення наукових дисциплін. Оскільки поняття пам'ятки включає як рухомі, так і нерухомі пам'ятки, визначений П.В.Боярським *об'єкт складається із відносно самостійних явищ, кожне з яких може бути предметом окремої наукової галузі*.

Структурно, на думку вченого, пам'яткознавство виявляє себе у вигляді загального пам'яткознавства та пам'яткознавства науки і техніки. Не виокремлюючи інших напрямів в рамках загального пам'яткознавства, дослідник заклав підвалини поняття «спеціальне пам'яткознавство», що може бути виокремлене відповідно до герменевтичних та типологічних характеристик пам'яток з тенденцією до конституювання в окрему дослідницьку область (наприклад, книжкове пам'яткознавство).

С.З.Заремба відносив пам'яткознавство до комплексного типу наук, зазначаючи, що воно «поєднує в собі повідомлення історичні, мистецтвознавчі, архітектурні, етнографічні, археологічні, книгознавства, науки і техніки та ін. Об'єднуючим у цьому є те, що всі ці повідомлення стосуються понять «пам'ятка» [86, с. 5]. Таким чином, предметом пам'яткознавства є пам'ятка історії та культури та соціальна сфера, пов'язана із забезпеченням її функціонування.

Дослідник зазначав, що *«музеєзнавство, бібліотекознавство (на нашу думку, більш коректно в даному випадку говорити про бібліотечне пам'яткознавство – С.Р.), архівознавство (архівне пам'яткознавство – С.Р.) є складовими частинами пам'яткознавства як науки...»* і включає музеї, бібліотеки, архіви в систему «інформаційного пам'яткознавства» [84, с. 124].

Підхід до визначення пам'яткознавства, запропонований С.З.Зарембою, умовно можна назвати *еклектичним*. Сутність такого підходу полягає у тому, що об'єктно-предметна область пам'яткознавства включає нерухомі пам'ятки та основні різновиди рухомих пам'яток. Зрештою, пам'яткознавство, виходячи із поглядів дослідника, являє собою своєрідний «гібрид» музеєзнавства, архівознавства, бібліотекознавства й комплексу знань, що вивчає нерухомі пам'ятки. Тобто, пам'яткознавство набуває ознак *метанауки*, і, одночасно, є *наукою про нерухомі пам'ятки*. Проте, одна наукова галузь не може бути одночасно метанаукою (об'єднання наук з різним предметом і спільним об'єктом) та науковою дисципліною. Таким чином, *виникає суперечність, спричинена двозначністю терміну «пам'яткознавство»*. *Окреслена суперечність не стосується виключно термінології. Вона існує в системі наукового пізнання, об'єктом якого є матеріальна історико-культурна пам'ятка*.

За С.І.Котом, предметом пам'яткознавства є всебічне дослідження, охорона, збереження і популяризація пам'яток історії та культури як складової частини національної та світової культурної спадщини. Об'єктом пам'яткознавства, на думку дослідника, є пам'ятки історії та культури, що являють собою успадковані від попередніх поколінь автентичні об'єкти *історико-культурної спадщини*, котрі незалежно від стану їх збереження є носіями широ-

кого спектру соціально значимих цінностей [126, с. 13]. С.І.Кот зазначає, що «пам'яткознавство ... охоплює своїм змістом теоретичні та практичні проблеми, пов'язані із ... здійсненням консервації та реставрації ... предметів старовини і мистецтва, що становлять музейний, архівний (Національний архівний фонд України – С.Р.) та бібліотечний фонди України (лише частину бібліотечного фонду складають бібліотечні пам'ятки – С.Р.)» [126, с. 19]. Зрештою, дослідник розглядає пам'яткознавство в двох контекстах: 1) як особливу наукову дисципліну, що існує поряд з іншими спеціальними науками; 2) як стійкий комплекс наукових дисциплін, об'єднаних особливим класом проблем, що вирішуються на міждисциплінарному рівні групою наук гуманітарного та природничо-технічного профілю. Таким чином, сутність концепції пам'яткознавства С.І. Кота полягає у тому, що пам'яткознавство як наука про нерухомі пам'ятки на даний момент остаточно сформувалася, а пам'яткознавство як метанаука знаходиться на стадії свого конституювання.

Проблемами пам'яткознавства як метанауки займався Т.Шола, який запровадив поняття науки про спадщину – «heritology». Зазначена наука має скоординувати, створити теоретичну базу для усіх напрямів суспільної діяльності, пов'язаних із історико-культурною спадщиною, і, з рештою, об'єднати такі наукові дисципліни як «архівну справу, бібліотекознавство, музеологію (точніше музеографію – Т.Ш.), а також, до певної міри дослідження в галузі комунікації та інформації [там само, с. 53]. Згодом, Т.Шолою був запропонований інший термін для позначення еквіваленту вітчизняного пам'яткознавства – «mnemologie» (наука про збереження та поширення пам'яті) [33, с. 123]. Доробок хорватського дослідника цікавий з точки зору вироблення загальносвітового англословного еквіваленту терміну «пам'яткознавство». Так, П.В.Боярський запропонував англословний термін «memorial science», С.З.Заремба – monument's science. На нашу думку, найбільш оптимальним видається термін «heritology», оскільки він в більшій мірі пов'язаний із існуючим англословним терміном, що позначає історико-культурну спадщину – «historical and cultural heritage».

Дослідник О.Дулов, не відкидаючи того, що термін «пам'ятки історії та культури» за змістом охоплює як рухому, так і нерухому історико-культурну спадщину, підкреслював, що «пам'яткознавство як наука матиме сенс тільки тоді, коли займатиметься ... нерухомими пам'ятками» [73, с. 138]. Предмет пам'яткознавства за О.Дуловим – це «пам'яткотворчість» [там само, с. 139], тобто процес суспільно обумовленого відбору матеріальних об'єктів з метою виконання ними функції нерухомих пам'яток. Науковець вважав за доцільне, подібно до П.В.Боярського, розподілити пам'яткознавство на загальне і спеціальне. Загальне пам'яткознавство має на меті загальне осмислення феномену пам'яток історії та культури та формування теоретичних засад практичної суспільної діяльності у пам'яткознавчій сфері. Спеціальне пам'яткознавство покликане досліджувати проблематику, пов'язану із окремими видами пам'яток, проте лише нерухомих.

Наука, досліджуючи об'єктивну реальність, утворює системи та підсистеми наукового знання відповідно до об'єктивних зв'язки між явищами дійсності. Зв'язки між явищами дійсності розкривають категорії одиничного, особли-

вого та загального. Зазначені категорії відображають процес пізнання, коли рух думки проходить шлях від одиничного до особливого, а потім – загального. Одиничне (окреме, індивідуальне) – це конкретний предмет, обмежений у просторі і часі; загальне – це спільна, абстрагована від одиничних та особливих явищ властивість, на основі якої ці явища об'єднуються в клас, вид, рід (абстрактно-загальне); закон єдності у багатоманітні, дозволяє об'єднати розрізнені явища, що мають спільні загальні риси, в систему (конкретно-загальне). Загальне – це сутність, яка відрізняє себе в різних відношеннях. Особливе – це єдність одиничного й загального, відображення специфіки явищ зі спільною сутністю.

Наведені особливості наукового пізнання відображаються у структуруванні науки. Категорії загального відповідають об'єкти наук, особливого – предметам. При цьому, в будь-якому разі досліджуються не абстракції самі по собі, а конкретні явища дійсності.

Л.М.Гумільов, говорячи про диференціаційно-інтеграційні процеси в науковому пізнанні, зазначав, що «... в науці вузька спеціалізація корисна лише як засіб накопичення знань: диференціація дисциплін (Гумільов датував процес диференціації наук XVIII – XIX ст. – С.Р.) була етапом необхідним і неминучим, який стане шкідливим, якщо триватиме занадто довго»[50, с. 32]. Таким чином, основною функцією диференціації знань є накопичення наукової інформації, а інтеграції – узагальнення.

Термін метанаука, у тому значенні, в якому він використовується у монографії, використав В.В.Фарсобрін для позначення історичного джерелознавства [251]. На думку дослідника, історичне джерелознавство не може розглядатися лише як об'єднане поняття для спеціальних історичних дисциплін. В рамках історичного джерелознавства також розробляються найбільш загальні проблеми вивчення історичних джерел усіх видів, здійснюється загальнотеоретичне дослідження поняття історичне джерело. Метанаука – це галузь знань, що поєднує наукові дисципліни зі спільним об'єктом.

Крім інтеграції знань в межах об'єкту дослідження, спостерігається протилежний процес – диференціація – розмежування галузей наукових знань зі спільним об'єктом відповідно до специфічних предметів. Зрештою, метанауки здійснюють інтегруючий та синхронізуючий вплив на дисципліни, що дозволяє узагальнити наукову інформацію, накопичену в результаті дослідження предметів, а також дозволяє чіткіше визначити предмети наукових дисциплін. Прикладами метанауки є документознавство, книгознавство, історичне джерелознавство, історична наука, культурологія тощо. Зазначимо, що науки, що є складовими метанаук, не втрачають самостійності, а навпаки, набувають об'єктно-предметної чіткості.

Класифікація матеріальних історико-культурних цінностей є відображенням руху від одиничного до особливого й від особливого до загального. Тому, вона має слугувати за основу структурування пам'яткознавчих дисциплін. Таким чином, пам'яткознавство можна розглядати як метанауку, що досліджує матеріальну історико-культурну пам'ятку як узагальнююче поняття відповідного соціокультурного явища, представленого різноманітним конкретних об'єктів

старовини та природи. Пам'яткознавство, виходячи із його гносеологічної сфери, доцільно віднести до культурологічного знання.

Виокремлення пам'яткознавства як метанауки є цілком закономірним, проте, це не знімає суперечності, відповідно до якої рухому історико-культурну спадщину як культурний феномен вивчає три наукові дисципліни, а вивченням нерухомих пам'яток не займається жодна наукова галузь. Тому, виникає необхідність, помічена О. Дуловим у науковій дисципліні, предметом якої є *нерухомі історико-культурні пам'ятки*.

Розв'язати суперечність, спричинену двозначністю терміну «пам'яткознавство», можна за допомогою запровадження інших термінів: наприклад, «загальне пам'яткознавство», що бере свій початок від праць П.В.Боярського, використовувати для позначення пам'яткознавства як метанауки, а «пам'яткознавство нерухомих пам'яток» – для відповідної назви наукової дисципліни.

Визначимо гносеологічні межі пам'яткознавства нерухомих пам'яток. *Об'єктом* зазначеної дисципліни є матеріальна історико-культурна пам'ятка. Важливою особливістю пам'яткознавчих дисциплін є їх зв'язок із конкретним видом суспільної діяльності (музеезнавство – музейна справа, архівознавство – архівна справа, пам'яткознавство нерухомих пам'яток – пам'яткознавча діяльність [221]). Таким чином, предмет пам'яткознавства нерухомих пам'яток – це нерухома історико-культурна пам'ятка як соціокультурний явище та пам'яткознавча діяльність.

Для кращого розуміння терміну «пам'яткознавча діяльність» доцільно звернутись до Закону України «Про музеї та музейну справу» [79], згідно з яким музейна справа уособлює національну музейну політику, музеезнавство і музейну практику. Можливим і доцільним є перенесення запропонованої структури музейної справи на терміносистему пам'яткознавства, оскільки обидві дисципліни належать до блоку пам'яткознавчих наук. Зрештою, в межах *пам'яткознавчої діяльності*, необхідно виділити такі елементи: 1) *суспільно-державну політику щодо історико-культурної спадщини* (відображає ставлення до історико-культурних пам'яток як держави, так і суспільства, що може не співпадати); 2) *пам'яткознавство*; 3) *пам'яткознавчу практику – практичну діяльність пам'яткознавчих закладів, організацій* (як державних, так і громадських), що знаходить своє відображення в процесі охорони й використання історико-культурних пам'яток. Таким чином, відмінність значень термінів «пам'яткознавство» та «пам'яткознавча діяльність» полягає у тому, що другий є *більш загальним* і включає в себе сукупність усіх заходів, здійснюваних *суспільством* по збереженню, вивченню та використанню нерухомих історико-культурних пам'яток.

Пам'яткознавство нерухомих пам'яток – це наукова дисципліна, що вивчає рухому пам'ятку як соціокультурне явище та пам'яткознавчу діяльність як галузь суспільної діяльності, на яку суспільством покладено функцію забезпечення процесу опредметнення та розпредметнення культури на основі нерухомих історико-культурної спадщини. В рамках пам'яткознавства розробляють-

ся теоретичні засади виявлення, вивчення, збереження, обліку, інформаційного використання та державного управління в галузі пам'ятокознавчої діяльності.

Розробка фундаментальних засад музеєзнавства пов'язана із науковими дискусіями. Дослідники А.М.Разгон та М.Є.Каулен об'єктом музеєзнавства вважають «музей та музейну справу як суспільні явища в усіх їх проявах» [148, с. 9; 168, с. 22].

При визначенні предмету музеєзнавства, як правило, виокремлюють три підходи: 1) інституційний (предмет музеєзнавства – музей як соціокультурний інститут); 2) предметний (предмет музеєзнавства – музейна пам'ятка як соціокультурний феномен); 3) комплексний підхід (предмет музеєзнавства – музейний предмет і музейна справа, в рамках якої функціонують домусейні, протомусейні утворення та класичні музеї) [168, 188, 280].

Дослідник А.М.Разгон, беручи за основу комплексний підхід, визначав предмет музеєзнавства як «коло об'єктивних закономірностей, пов'язаних із процесами накопичення і збереження соціальної інформації, пізнання та передачі знань, традицій, уявлень та емоцій через музейні предмети, з процесами виникнення, розвитку та суспільного функціонування музею, музейної справи [148, с. 12]. Комплексний підхід до предмету музеєзнавства є найбільш поширеним, зокрема, серед російських музейників [168]. Відповідно до визначення М.Є.Каулен, предмет музеєзнавства – це «специфічна сукупність об'єктивних закономірностей, що проявляються в рамках процесів збереження, трансляції та генерації соціально значимої інформації, традицій та емоційно насичених образів через музейні об'єкти, тобто в процесах виникнення, розвитку та суспільного функціонування музею» [168, с. 23-24].

Об'єктом музеєзнавства, виходячи із розуміння пам'ятокознавства як метанауки, є матеріальна пам'ятка як цілісне соціокультурне явище. Наведене бачення об'єкту даної наукової дисципліни є більш широким та дискретним, ніж об'єкт музеєзнавства відповідно до визначень А.М.Разгона та М.Є.Каулен.

Беручи за основу комплексний підхід до визначення предмету музеєзнавства, необхідно наголосити на стрижневому характері *музейної пам'ятки* щодо музею та музейної справи. Разом з тим, музейну пам'ятку та музей поєднують сутнісні відношення.

Для соціальної інфраструктури музейної пам'ятки характерною є взаємопідміна методології музеєзнавства та музейної практики. В монографії «Музеєзнавство. Музеї історичного профілю» зазначається, що «для методу музеєзнавства характерним є: застосування різноманітних методів ..., при підготовці експозицій, виставок, ... в різноманітних формах освітньо-виховної роботи... в процесі реставрації та консервації, використовуються методи польових досліджень...» [148, с. 21-22]. Дискусійним є віднесення до методів музеєзнавства методу польових досліджень. Зазначений метод характерний, зокрема, для археології, етнографії і має на меті накопичення джерельної бази зазначених наук. В музеєзнавстві метод польових досліджень може бути *предметом* наукового дослідження.

Серед східнонімецьких вчених досить поширеним був наступний погляд на музеєзнавчу методика: «Музеєзнавство розвиває спеціальні дослідницькі та

документаційні методи... Сукупність зазначених спеціальних музейних методів утворює методологію (методику – С.Р.). Музеєзнавство створює методи відбору, систематизації музейних пам'яток, їх інвентаризації, каталогізації, обробки, розміщення, а також зберігання, консервації, реставрації» [190]. погоджуючись з цим, зазначимо, що дійсно, музеєзнавство досліджує методологію та методику практичної музейної діяльності, проте, перераховані методи не належать до специфічних музеєзнавчих методів, як це робить К. Шрайнер, який вважає, що методична специфіка музеєзнавства пов'язана зі спеціальними задачами і видами музейної роботи [там само], а насправді є методичною специфікою музейної практики, а не музеєзнавства як науки. Наприклад, реставраційні і консерваційні методи не є музеєзнавчими методами, оскільки вони не мають на меті дослідження предмету музеєзнавства. Натомість, метою реставрації та консервації як напряму наукових досліджень є вивчення заходів із вповільнення природного старіння та руйнування пам'ятки, повернення їй, в разі пошкодження, фізичного вигляду, який одночасно дає можливість скласти уявлення про її автентичний вигляд та історію побутування.

Для музеєзнавчих досліджень характерною є недостатньо чітке розмежування профільних наук (пов'язаних із профілями музеїв) та музеєзнавства. У багатьох наукових працях, що представляють соціалістичну музеєзнавчу історіографію, зазначається, що музеєзнавство використовує методи *профільних* дисциплін, які модифікуються під дією специфічних музеєзнавчих потреб [див. напр. 148]. Механічне привнесення методології та методики інших наук в музеєзнавство лише на підставі того, що певні наукові дисципліни виступають в якості профільних для ряду музейних закладів, є хибним. Профільні наукові дослідження в музеї здійснюються за методологією та методикою відповідної профільної наукової дисципліни і не пов'язані з музеєзнавством, оскільки передбачають дослідження іншого предмету, а музейні пам'ятки використовують в якості джерельної бази.

Підсумовуючи, зазначимо, що необхідно чітко розрізняти методологію музеєзнавства, музейної практики та профільних дисциплін.

Суспільно-державна музейна політика виражає ставлення соціуму до музейної сфери в цілому та музейних історико-культурних цінностей зокрема, що проявляється в конкретних заходах. Це ставлення є неоднорідним, може атомізуватися навколо певних концепцій щодо управління музейництвом. Реалізація тієї чи іншої концепції залежить від прихильності влади. Влада може бути державною або недержавною. Перша спирається на державні кошти, правову систему та державні органи влади, друга – на капітал, інформаційні засоби. Залежно від політичного режиму, управління музейними історико-культурними цінностями може мати тоталітарний, демократичний, авторитарний та ін. характер.

Законодавство в галузі музейництва формується Верховною Радою України, підзаконні акти та ін. документи – Кабінетом Міністрів України. Президент України здійснює управління у сфері музейництва через укази, державні програми та концепції. Головним органом державного управління у сфері музейництва є Міністерство культури і туризму, в рамках якого діють відповідні підрозділи. На місцевому рівні управління музейною сферою належить до компе-

тенції управліннь культури обласних та районних державних адміністрацій, державних адміністрацій міст Києва та Севастополя, відповідних структурних підрозділів виконавчих комітетів міських рад. Основним керівним документом в галузі музейної справи є Закон України «Про музеї та музейну справу» [79], Положення «Про Музейний фонд України», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 20.07.2000 № 1147 [181] та ін. Нагальною є потреба затвердження Інструкції з музейного обліку, зберігання та використання пам'яток державної частини музейного фонду України.

На сучасному етапі взаємодія капіталу та музейної сфери відбувається на рівні міжособистісних контактів. Ідеологічна функція музейних пам'яток реалізується недостатньо, відчувається недофінансованість музейних закладів, що призводить до зменшення кількості відвідувачів. Зазначимо, що капітал в Україні ще не досяг рівня «державницького мислення» як, наприклад, у США. Тому, притік коштів до музеїв, а значить і роль приватного капіталу в управлінні музейною сферою є незначною.

Більш цікавою в цьому сенсі є взаємодія приватного колекціонування із музейництвом. Відповідно до вітчизняного законодавства Музейний фонд України – це сукупність окремих музейних предметів, музейних колекцій, музейних зібрань, які постійно зберігаються на території України, незалежно від їх походження та форм власності, а також музейних предметів і музейних колекцій, що знаходяться за межами України і є власністю України або відповідно до міжнародних договорів підлягають поверненню в Україну. Музейний фонд поділяється на державну та недержавну частини. До недержавної частини Музейного фонду України належать музейні предмети, музейні колекції, музейні зібрання, що зберігаються в музеях приватної форми власності, музеях підприємств, установ, організацій приватної форми власності та не віднесені або не підлягають віднесенню до державної частини Музейного фонду України, зокрема предмети музейного значення, що підлягають внесенню до недержавної частини Музейного фонду України та є власністю релігійних організацій, громадян та об'єднань громадян. Пам'ятки недержавної частини Музейного фонду підлягають обліку відповідно до інструкції, затвердженої Мінкультури, яка на даний момент не затверджена (її розробка здійснювалася в Українському центрі культурних досліджень Міністерства культури і туризму України, виконавець Г.О.Андрес). Нечіткість законодавства в сфері приватного володіння історико-культурними цінностями, призводить до наступних наслідків: 1) заволодіння нелегальним шляхом рухомими історико-культурними цінностями (чорна археологія, крадіжки з музеїв); 2) скуповування добутих нелегальним шляхом пам'яток; 3) вивезення історико-культурних цінностей за межі України. Таким чином, гостро постає проблема детінізації приватних колекцій. Колекціонерів умовно можна поділити на два типи: «західний» та «східний». Перший тип, характерний для західної культури, де колекціонери досить часто безоплатно передавали свої зібрання громадським музеям, відображає бажання демонструвати свою колекцію з метою здобуття соціального престижу. А.Мальрокс наступним чином описав «східний» тип колекціонування: «В Азії музей відомий лише віднедавна і лише завдяки європейському впливові, оскі-

льки для арійців (передусім на Далекому Сході) занурення у витвір мистецтва та музей – речі несумісні. Насолода мистецтвом у Китаї, за винятком сакрального мистецтва, тісно пов'язана з володінням твором та, передусім, із його ізоляцією. Картину не виставляють на показ, а розгортають перед шанувальником на знак великої поваги...» [33, с.59]. Звичайно, існує також група колекціонерів, для яких колекція є самоціллю, а острах перед її демонстрацією пов'язаний із жадібністю та імовірністю її крадіжки або пошкодження.

Виходячи із наведеного, в інтересах збереження вітчизняних пам'яток, залучення коштів для пошуку, реставрації та демонстрації історико-культурних цінностей, держава повинна стимулювати колекціонування «західного» типу. На законодавчому рівні має бути чітко прописано особливості здійснення права приватної власності на пам'ятки. Звичайно, історико-культурні цінності не можуть розглядатися в повній мірі як приватне майно, оскільки вони мають загальносуспільне значення. Власник має забезпечувати збереження автентичності та фізичного стану, доступ науковців, демонстрацію пам'яток через виставки або публікації. Вважається за доцільне прийняття нормативного акту, який має на меті урегулювати меценатство. Цей нормативний акт спрямований на стимулювання законного та відкритого колекціонування, передачі приватних пам'яток у державну власність, іншу допомогу у справі пошуку, збереження, використання пам'яток за рахунок зменшення податкового тягаря, отримання пільг, привілеїв, державних нагород тощо.

Висновки до третього розділу

1. Зміст понять «пам'ятка» та «музейна пам'ятка» зазнав наступних стадій еволюції: 1) квазіпам'ятковий етап; 2) XVI – I пол. XVIII ст. – протопам'ятковий етап; 3) II пол. XVIII ст. – I пол. XIX ст. – етап осмислення явищ пам'ятки та музейної пам'ятки на побутовому рівні суспільної свідомості 4) з II пол. XIX ст. – етап наукової рефлексії.
2. Соціокультурна сутність музейних пам'яток проявляється в наступних соціокультурних функціях: джерельно-науковій; освітньо-виховній; соціалізуючій; культурно-орієнтаційній; ідеологічній; естетичній; рекреаційно-дозвіллевій.
3. Відповідно до авторської концепції, класифікація музейних пам'яток має базуватися на соціокультурних особливостях об'єкта, характерних для нього від моменту створення до включення до музейного зібрання.
4. Музейну експозицію можна розглядати як різновид специфічного комунікативного простору, в рамках якого допустимим є використання візуальної, вербальної, перформансної, міфологічної та художньої комунікації, а також їх взаємодія. В цьому полягає особливість комунікативних характеристики музейних пам'яток порівняно із бібліотечними та архівними пам'ятками, оскільки крім забезпечення особливого режиму зберігання, пошуку й доступу до них, використання архівних та бібліотечних пам'яток не відрізняється

від використання звичайних документів, книг та ін. Архіви та бібліотеки акумулюють джерела інформації не створюючи специфічного комунікаційного простору, на відміну від музеїв.

5. Зауважимо, що музейна пам'ятка як соціокультурне явище є невіддільною від живої діяльності людей, без якої музейні пам'ятки не будуть мати соціокультурного значення, залишаючись просто старовинними предметами та об'єктами природи. Стрижнем цієї діяльності є музейна справа, яка уособлює музейну практику, наукові дослідження різних аспектів музейницької діяльності та суспільно-державну політику в сфері музейництва. Дослідження музейної пам'ятки як явища здійснюється в рамках загального пам'яткознавства та музеєзнавства, що є культурологічними дисциплінами.

ВИСНОВКИ

1. За результатами аналізу наукової літератури встановлено, що незважаючи на досить значну кількість робіт, проблема соціокультурної сутності музейних пам'яток та їх місця в системі історико-культурних цінностей не була системно й комплексно досліджена.
2. В результаті узагальнення науково-теоретичних та методологічних підходів до дослідження історико-культурних пам'яток розроблена періодизація, яка системно відображає розвиток наукової думки про різні аспекти соціокультурної сутності музейних пам'яток та їх місця в системі історико-культурних цінностей: 1) ранній етап (кін. 1910-х – поч. 1930-х рр.), впродовж якого проблематика музейних пам'яток розглядалися побіжно; 2) етап зародження науково-дослідного напрямку, пов'язаного з музейними пам'ятками (1930-х – 1980-ті рр.), протягом якого відбувалися дискусії щодо проблеми автентичності об'єктів, що формують музейне зібрання, основного суспільного призначення цих об'єктів (політико-просвітницького чи науково-дослідного); 3) етап, на якому завершується конституювання окремого напрямку досліджень, пов'язаного із музейними пам'ятками (1980-ті – I дес. XXI ст.).
3. Уточнено ключові поняття дослідження: пам'ятка – зафіксоване у формі застиглої предметності герменевтичне (науково-інтерпретаційне) автентичне джерело соціально значимої інформації, істотної для перебігу історико-культурного процесу; 2) музейна пам'ятка – рухома пам'ятка, що являє собою вилучений із системи звичних відношень мобільний або стаціонарний за первинним призначенням об'єкт (придатний для тривалого зберігання), включений до музейної комунікації.
4. Зміст понять «пам'ятка» та «музейна пам'ятка» зазнав наступних стадій еволюції: 1) квазіпам'ятковий етап; 2) XVI – I пол. XVIII ст. – протопам'ятковий етап; 3) II пол. XVIII ст. – I пол. XIX ст. – етап осмислення явищ пам'ятки та музейної пам'ятки на побутовому рівні суспільної свідомості 4) з II пол. XIX ст. – етап наукової рефлексії.
5. Соціокультурна сутність музейних пам'яток полягає у тому, що вони є об'єктом специфічної суспільної діяльності щодо регулювання процесу опредметнення та розпредметнення історичної пам'яті з метою забезпечення позитивного перебігу історико-культурного процесу. Виявлено соціокультурні функції музейних пам'яток: джерельно-наукова; освітньо-виховна; соціалізуюча; культурно-орієнтаційна; ідеологічна; естетична; рекреаційно-дозвіллєва.
6. Специфіка музейних пам'яток віддзеркалює їх місце в системі історико-культурних цінностей. На відміну від архівних та бібліотечних пам'яток, які

представлені відповідно документами та виданнями, музейними пам'ятками можуть виступати артефакти будь-якого первинно-утилітарного призначення (речі, документи, книги), предмети природи, мобільні та стаціонарні об'єкти. Специфічність музейних пам'яток також зумовлена характером їх інформаційно-комунікаційного використання.

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА

1. Автократов, В. М. Схема зв'язків архівознавства з іншими дисциплінами [Текст] / В. М. Автократов // Хрестоматія з архівознавства. — К. : Видавничий дім «КМ Академія», 2003. — С. 45—51.
2. Актуальні питання виявлення і дослідження пам'яток історії та культури (на матеріалах Зводу пам'яток історії та культури України) / Національна академія наук України ; Інститут історії України. — К., 1999. — 301 с. — Частина перша.
3. Актуальні питання виявлення і дослідження пам'яток історії та культури (на матеріалах Зводу пам'яток історії та культури України) / Національна академія наук України ; Інститут історії України. — К., 1999. — 253 с. — Частина друга.
4. Акуленко, В. І. Культурна спадщина людства: збереження та використання [Текст] / В. І. Акуленко. — Львів, 2002. — 224 с.
5. Акуленко, В. І. Охорона пам'яток культури в Україні [Текст] / В. І. Акуленко. — К., 1991. — 193 с.
6. Анненкова, Л. «Реалогія» и смысл вещи [Текст] / Л. Анненкова // Декоративное искусство СССР. — 1986. — № 10 (347). — С. 41—42.
7. Антонович, В. Б. Курс лекцій з джерелознавства [Текст] / В. Б. Антонович. — К., 1995. — 188 с.
8. Анфимов, Н. Об учёте и инвентаризации музейных материалов [Текст] / Н. Анфимов // Советский музей. — 1935. — № 5.— С. 31—32.
9. Арнолд-Форстер, К. «Развивать чувство кризиса»: новый взгляд на университетские коллекции в Великобритании [Текст] / К. Арнолд-Форстер // Museum. — 2001. — № 207. — С. 10—14.
10. Археологія України / Л. Л. Залізняка, О. П. Моця, В. М. Зубар та ін. ; за заг. ред. Л. Л. Залізняка. — К. : Либідь, 2005. — 504 с.
11. Архівістика : Термінологічний словник / Авт.-упорядн. : К.Є. Новохатський. — К., 1998. — 106 с.
12. Архівознавство / За заг. ред. Я. С. Калакури та І. Б. Матяш.— К. : Видавничий дім «КМ Академія», 2002. — 356 с.
13. Архівознавство / Редкол. : Я. С. Калакура (гол. ред. та ін.). — К., 1998. — 316 с.
14. Безклубенко, С. Д. Відеологія. Основи теорії екранних мистецтв [Текст] / С. Д. Безклубенко. — К. : Альтерпрес, 2004. — 328 с.

15. Безклубенко, С. Д. Всезагальна теорія та історія мистецтва [Текст] / С. Д. Безклубенко. — К., 2003. — 261 с.
16. Безклубенко, С. Д. Основи філософських знань [Текст] / С. Д. Безклубенко. — К., 2007. — 300 с.
17. Безклубенко, С. Д. Політекономія мистецтва [Текст] / С. Д. Безклубенко. — К. : Альтерпрес, 2004. — 250 с.
18. Безклубенко, С. Д. Теорія культури [Текст] / С. Д. Безклубенко. — К., 2002. — 324 с.
19. Безклубенко, С. Д. Українська культура: погляд крізь віки. Історико-теоретичні нариси [Текст] / С. Д. Безклубенко. — Ужгород, 2006. — 512 с.
20. Бекон, Ф. Сочинения: В 2 т. / Ф. Бекон ; АН СССР, Ин-т философии ; Сост., общ. редакц., и вступит. статья А. Л. Субботина; пер. З. Е. Александрова, А. Н. Гутерман, С. Красильщиков и др. — 2-е изд. испр. и доп. — М. : Мысль, 1977. — Т. 1: . — 567 с.
21. Библиотечное дело: Терминологический словарь [Текст] / Сост. : И. М. Сулова, Л. Н. Уланова; Редкол. : Н. С. Карташова (отв. ред.) и др. ; Гос. б-ка СССР им. В.И.Ленина. — 2-е переработ. и значит. доп. изд. — М. : Книга, 1986. — 224 с.
22. Биляшевский, Н. Ф. К вопросу об охране памятников старины [Текст] / Н. Ф. Биляшевский // Киевская старина. — 1902. — № 5. — С. 148—156.
23. Біляшевський, М. Ф. Наші національні скарби [Текст]. — К. : Шлях, 1918. — 17 с.
24. Біляшевський, М. Ф. Справи українського мистецтва [Текст] / М. Ф. Біляшевський // Шлях. — 1918. — № 1. — С. 48—51.
25. Блохін, Т. Театральний музей ВУАН [Текст] / Т. Блохін // Нове мистецтво. — 1928. — № 16—17. — С. 8—9.
26. Бодріяр, Ж. Симуляція і симулякри [Текст] / Ж. Бодріяр ; переклад з франц. В. Ховхун. — К. : Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2004. — 230 с.
27. Бондар, М. М. Нариси музейної справи [Текст] / М. М. Бондар, Г. Г. Мезенцева, Л. М. Славін ; Міністерство вищої освіти УРСР, Київський Державний Університет ім. Т. Г. Шевченка. — К. : Видавництво Київського Університету, 1959. — 183 с.
28. Боярский, П. В. Введение в памятниковедение [Текст] / П. В. Боярский. — М., 1990.— 218 с.
29. Боярский, П. В. Перспективы развития памятниковедения [Текст] / П. В. Боярский // Памятниковедение. Теория, методология, практика : Сб. науч. тр. / Министерство культуры РСФСР, НИИ культуры.— М., 1986. — С. 214 – 142.

30. Боярский, П. В. Теоретические основы памятниковедения (постановка проблемы) // Памятниковедение. Теория, методология, практика: Сб. науч. тр. / Министерство культуры РСФСР, НИИ культуры. — М., 1986. — С. 8—31.
31. Бромлей, Ю. В. Создано человечеством [Текст] / Ю. В. Бромлей, Р. Г. Подольный. — М. : Политиздат, 1984. — 272 с.
32. Бэкон, Ф. Сочинения: В 2 т. [Текст] / Ф. Бекон ; АН СССР, Ин-т философии; Сост., общ. редакц., и вступит. статья А. Л. Субботина; пер. З. Е. Александрова, А. Н. Гутерман, С. Красильщиков и др. — 2-е изд. испр. и доп.— М. : Мысль, 1978. — Т. 2 : Вторая часть сочинения, называемая Новый Органон или истинные указания для истолкования природы. — 577 с.
33. Вайдахер, Ф. Загальна музеологія [Текст] / Ф. Вайдахер. — Львів : Літопис, 2005. — 632 с.
34. Василько, В. С. Щоденник [Текст] / В. В. Василько // Фонди МТМКУ : Ф. «Р», інв. № 10374. — 72 арк.
35. Василько-Миляйв, В. С. До справи утворення Театрального музею [Текст] / В. С. Василько-Миляйв // Нове мистецтво.— 1926.— № 8. — С. 4—5.
36. Василько-Миляйв, В. С. Початок театрального музею на Україні [Текст] / В. С. Василько-Миляйв // Річник Українського театрального музею. — К., 1930. — С. 193—197.
37. Витяг із Закону Української РСР «Про охорону та використання пам'яток історії та культури» // Звід законів Української РСР: у 5 т. — К., 1980. — Т.2. — С.503—504.
38. Відкритий лист Президенту України п.Ющенку В.А., Голові Верховної Ради України п.Морозу О.О., Прем'єр-Міністру України Януковичу В.Ф. // Сегодня. — 2007. — 23 квітня.
39. Воронов, Н. На пороге вещеведения [Текст] / Н. Воронов // Декоративное искусство СССР. — 1986. — № 10 (347). — С. 43—45.
40. Воронцов, К. Учёт и хранение вещей в музее [Текст] / К. Воронцов // Советский музей. — 1937. — № 6—7. — С. 31—35.
41. Всемирная энциклопедия: Философия [Текст] / Гл. науч. ред. и сост. А. А. Грицианов. — М. : АСТ, Минск : Харвест, Современный литератор, 2001. — 1312 с.
42. Гадамер, Г.-Г. Герменевтика і поетика : Вибрані твори [Текст] / Г. Г. Гадамер ; Пер. з нім. В. Бабич, М.Кушнір та ін.— К. : Юніверс, 2001. — 282 с.
43. Гадамер, Г.-Г. Истина і метод: В 2 т. [Текст] / Г.-Г. Гадамер ; Пер. з нім. О. Мокровольського.— К.: Юніверс, 2000.— Т.1.: Основи філософської герменевтики – 464 с.
44. Грегорова, А. К основным проблемам музееведения [Текст] / А. Грегорова // Музееведение. Музеи мира. — М., 1991 — С. 27—38.

45. Грицкевич, В. П. История музеев мира [Текст] / В. П. Грицкевич, А. А. Гужаловский. — Минск : БГУ, 2004. — 283 с.
46. Грицкевич, В. П. История музейного дела до конца XVIII в.: в 2 ч. [Текст] / В. П. Грицкевич. — СПб, 2001.
47. Гріфпен, Л. О. Пам'ятка техніки як феномен історії і культури [Текст] / Л. О. Гріфпен // Праці Центру пам'яткознавства. — 20008. — Вип. 14. — С. 40-52.
48. Гріфпен, Л. О., Константинов, В. О. Український технічний музей [Текст] / Л. О. Гріфпен, В. О. Константинов ; Центр пам'яткознавства НАН України та УТОПіК. — Ніжин : «Видавництво «Аспект-Поліграф», 2008. — 172 с.
49. Гронье, Ф. Этнология: наука и музейная экспозиция [Текст] / Ф. Гронье // Museum. — 2001/ —№ 3 (209). — С. 51— 56.
50. Гумилев, Л. Н. Этногенез и биосфера Земли [Текст] / Л. Н. Гумилев. — М. : Айрис-пресс, 2004. — 560 с.
51. Гуссерль, Э. Логические исследования [Текст] / Э. Гуссерль. — М. : АСТ, 2000. — 743 с.
52. Даль, В. Толковый словарь живого великорусского языка: в 4 т. [Текст] / В. Даль. — Т.1. — 588 с.
53. Дейвіс, Н. Європа: Історія [Текст] / Норман Дейвіс; Пер. з англ. П. Таращук, О. Коваленко. — К. : Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2006. — 1464 с.
54. Декарт, Р. Міркування про метод, щоб правильно спрямовувати свій розум і відшукувати істину в науках [Текст] / Р. Декарт ; Пер. з фр. В. Андрушко та С. Гатальська. — К. : Тандем, 2001. — 104 с.
55. Джерелознавство історії України [Текст] / Я.К. Боровський, М.Я. Варшавчик, І.Н. Войцехівська [та ін.]; НАН України, Ін-т української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського. — К., 1998. — 211 с.
56. Документальные памятники : выявление, учёт, использование [Текст] / И. А. Альтман, А. А. Курносов, В. Е. Туманов и др. ; под ред. С. О. Шмидта. — М., 1988. — 255 с.
57. Документы истории Великой Французской Революции [Текст] : В 2-х т. — М. : Издательство Московского университета, 1990. — Т.1. — 528 с.
58. Дружинин, Н. Д. Рецензия на книгу Ф.И. Шмита «Музейное дело. Вопросы экспозиции» [Текст] / Н. Д. Дружинин // Советский музей. — №4. —1931. — С. 124—127.
59. Дружинин, Н. М. Избранные труды. Внешняя политика России. История Москвы. Музейное дело. [Текст] / Н. М. Дружинин. — М. : Наука, 1988. — 384 с.
60. Дубов, Д. В. Основи електронного урядування [Текст] / Д. В. Дубов, С. В. Дубова. — К., 2006. — 176 с.

61. Дубровський, В. В. Історично-культурні заповідники та пам'ятки України [Текст] / В. В. Дубровський. — Х. : Держвидав України, 1930. — 76 с.
62. Дубровський, В. В. Музеї і пам'ятки природи й культури на Україні [Текст] / В. В. Дубровський // Енциклопедія Українознавства. Загальна частина. Перевидання в Україні. — К., 1995. — С. 1018—1027.
63. Дубровський, В. В. Музеї на Україні [Текст] / В. В. Дубровський. — Х.: Держвидав України, 1929. — 60 с.
64. Дубровський, В. В. Охорона пам'яток культури в УСРР (Відбиток з часопису «Охорона пам'яток культури на Україні», Ч.1) [Текст] / В. В. Дубровський. — Х., 1927. — 11 с.
65. Дубровський, В. В. Чергові завдання сучасного музейного будівництва на Україні [Текст] / В. В. Дубровський // Український музей. — 1927. — Зб. 1. — С. 13—26.
66. Дукельский, В. Ю. Мировоззрение и предметный мир культуры [Текст] / В. Ю. Дукельский // Культура и мировоззрение: Материалы Всесоюзной научно-практической конференции «Формирование научного мировоззрения – основа коммунистического воспитания». — М., 1984. — Вып. II. — С. 37—42.
67. Дукельский, В. Ю. Музейный предмет [Текст] / В. Ю. Дукельский // Советский музей. — 1986. — №1. — С. 36—37.
68. Дукельский, В. Ю. Памятники истории и культуры в системе музейной деятельности [Текст] / В. Ю. Дукельский // Памятниковедение. Теория, методология, практика: Сб. науч. тр. — М., 1986. — С. 98—107.
69. Дукельский, В. Ю. Полифункциональность вещи как одна из основ ее экспозиционного использования [Текст] / В. Ю. Дукельский // Актуальные проблемы советского музееведения. — М., 1987. — С. 68—75.
70. Дукельский, В. Ю. Специфика изменений в предметном мире культуры [Текст] / В. Ю. Дукельский // Факторы и механизмы динамики культуры. — М., 1984. — С. 24—32.
71. Дукельский, В. Ю. Терминологические проблемы теории музейного предмета [Текст] / В. Ю. Дукельский // Терминологические проблемы музееведения: Сб. науч. тр. — М., 1986. — С. 27—34.
72. Дукельский, В. Ю. Терминологические проблемы теории музейного предмета [Текст] / В. Ю. Дукельский // Музей и современность. — М., 1986. — С. 51—55.
73. Дулов, О. Пам'яткознавство як наука [Текст] / О. Дулов // Пам'ятки України. — 1993. — № 1-6. — С. 139, 203—204.
74. Жигульский, З. Музеи мира: Введение в музееведение. [Текст] / З. Жигульский. — М. : Наука, 1989. — 385 с.
75. Закон Украинской ССР «Об охране и использовании памятников истории и культуры : в 2-х т. / Сост. З. К. Калинин; Под ред. Я. Я. Колотухи и

- Ф. Г. Бурчака. [Текст] // Сборник законов Украинской ССР и указов Президиума Верховного Совета Украинской ССР: 1938 – 1979. — К., 1980. — Т.1. — С.591—601.
76. Закон України «Про бібліотеки і бібліотечну справу [Електронний ресурс]. — режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=32%2F95-%E2%F0>.
77. Закон України «Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей» [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1068-14>.
78. Закон України «Про інформацію» [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2657-12>
79. Закон України «Про музеї та музейну справу» [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=249%2F95-%E2%F0>.
80. Закон України «Про Національний архівний фонд і архівні установи» [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=3814-12>.
81. Закон України «Про охорону археологічної спадщини» [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1626-15>
82. Закон України «Про охорону культурної спадщини» [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?page=2&nreg=1805-14>.
83. Закон Української РСР «Про охорону і використання пам'яток історії та культури» [Електронний ресурс]. — Режим доступу <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=3600-09>.
84. Заремба, С. З. Нариси з історії українського пам'яткознавства [Текст] / С. З. Заремба. — К. : Аратта, 2002. — 204 с.
85. Заремба, С. З. Пам'яткознавство України: історія і сучасність [Текст] / С. З. Заремба // Праці Центру пам'яткознавства. — 1992. — Вип. 1. — С. 5—24.
86. Заремба, С. З. Українське пам'яткознавство: історія, теорія, сучасність [Текст] / С. З. Заремба. — К., 1995. — 289 с.
87. Зозуля, С. Ю. Створення реєстру некрополістичних пам'яток України [Текст] / С. Ю. Зозуля // Праці Центру пам'яткознавства. — 2006. — Вип. 10. — С. 205—223.
88. Игнаткин, И. А. Охрана памятников истории и культуры [Текст] / И. А. Игнаткин. — К. : Вища шк., 1990. — 223 с.
89. Информатика как наука об информации: Информационный, документальный, технологический, экономический, социальный и организационный аспекты [Текст] / Р. С. Гиляревский, И. И. Родионов, Г. З. Залаев,

- В. А. Цветкова, О. В. Барышева, А. А. Калинин ; под ред. Р. С. Гиляревского. — М., 2006. — 592 с.
90. Исторична наука: термінологічний і понятійний довідник [Текст] / В. М. Литвин, В. І. Гусєв, А. Г. Слісаренко та ін. — К. : Вища школа, 2002. — 430 с.
91. Историчне джерелознавство [Текст] / Я. С. Калакура, І. Н. Войцехівська, Б. І. Корольов та ін. ; наук. Консультант М. Я. Варшавчик. — К. : Либідь, 2002. — 488 с.
92. Каган, М. С. Философия культуры [Текст] / М. С. Каган. — СПб : ТОО ТК «Петрополис», 1996. — 416 с.
93. Калакура, Я. С. Архівознавство: наука чи система наукових знань? [Текст] / Я. С. Калакура // Хрестоматія з архівознавства. — К. : Видавничий дім «КМ Академія», 2003. — С. 35—45.
94. Калугина, Т. П. Истоки культурно-коммуникативной функции экспозиции художественного музея [Текст] / Т. П. Калугина // Музееведение. Проблемы культурной коммуникации в музейной деятельности. — М. — 1989. — С.72—82.
95. Калугина, Т. П. Художественный музей как феномен культуры [Текст] / Т. П. Калугина. — СПб : ООО «Издательство "Петрополис"», 2001. — 224 с.
96. Калугін, П. М. Методичні рекомендації щодо визначення предмету охорони пам'яток історії [Текст] / П. М. Калугін, О. О. Попельницький // Праці Науково-дослідного інституту пам'яткоохоронних досліджень. — 2006. — Вип. 2. — С. 106—115.
97. Карпова, Л. О. Основи теорії культури [Текст] / Л. О. Карпова. — К., 1997. — 98 с.
98. Каулен, М. Е. Музей и наследие [Текст] / М. Е. Каулен // Музей. — 2009. — № 5. — С. 10—19.
99. Кепін, Д. В. Дефініція поняття «музеєфікація» об'єктів культурної спадщини [Текст] / Д. В. Кепін // Другі Зарембівські читання: Матеріали Других Всеукраїнських наукових читань: «Українське пам'яткознавство: сучасні проблеми та тенденції: Збірник наукових статей / Центр пам'яткознавства НАНУ та УТОПШ. — К., 2009. — С. 143—149.
100. Кепін, Д. В. Музеєзнавство: перспективи розвитку [Текст] / Д. В. Кепін // Праці Центру пам'яткознавства. — 2004. — Вип. 6.— С. 111—120.
101. Кепін, Д. В. Музейне джерелознавство – як складова музеєзнавства [Текст] / Д. В. Кепін // Праці Центру пам'яткознавства. — 2006. — Вип. 10. — С. 56—65.
102. Кепін, Д. В. Типологічна характеристика музеїв просто неба [Текст] / Д. В. Кепін // Праці Центру пам'яткознавства. — 2007. — Вип. 12. — С. 131—155.

103. Ключкина, И. В. Документирование как общенаучное понятие и его содержание в музееведении [Текст] / И. В. Ключкина // Актуальные проблемы советского музееведения : Сб. науч. тр. — М., 1987. — С. 57—67.
104. Кнабе, Г. С. Вещь как феномен культуры [Текст] / Г. С. Кнабе // Музееведение. Музеи мира. — М., 1991. — С. 111—141.
105. Ковальчук, Г. И. Книжное памятниковедение: теоретико-методологические аспекты [Текст] / Г. И. Ковальчук // Библиотеки национальных академий наук: проблемы функционирования, тенденции развития. — 2005. — №3. — С. 241—250.
106. Ковальчук, Г. І. Документальне пам'яткознавство як вид спеціального пам'яткознавства: до постановки питання [Текст] / Г. І. Ковальчук // Другі Зарембівські читання: Матеріали Других Всеукраїнських наукових читань: «Українське пам'яткознавство: сучасні проблеми та тенденції: Збірник наукових статей / Центр пам'яткознавства НАНУ та УТОPIK. — К., 2009. — С. 3—6.
107. Ковальчук, Г. І. Книжкове пам'яткознавство [Текст] / Г. І. Ковальчук // Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія. — 2004. — №4. — С. 28—32.
108. Ковальчук, Г. І. Книжкове пам'яткознавство як нова історико-книгознавча дисципліна [Текст] / Г. І. Ковальчук // Документознавство. Бібліотекознавство. Інформаційна діяльність: проблеми науки, освіти, практики: Зб. матеріалів II Між нар. наук.- практ. конф., Київ, 17–18 травня 2005 р. — К., 2005. — С. 25—29.
109. Ковальчук, Г. І. Книжкові пам'ятки (рідкісні та цінні книжки) в бібліотечних фондах [Текст] / Г. І. Ковальчук. — К., 2004. — 644 с.
110. Ковальчук, Г. І. Теорія та практика книжкового пам'яткознавства ХХ століття : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора історичних наук : спец. 07.00.08 «Книгознавство, бібліотекознавство, бібліографознавство» [Текст] / Г. І. Ковальчук. — К., 2005. — 36 с.
111. Конвенція Міжнародної організації праці «Про основні цілі та норми соціальної політики» [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=993_016.
112. Конвенція ЮНЕСКО «Про охорону всесвітньої культурної і природної спадщини [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_089.
113. Конвенція ЮНЕСКО «Про охорону нематеріальної культурної спадщини» [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_d69.
114. Кондаков, Н. И. Логический словарь-справочник [Текст] / Н. И. Кондаков. — М., 1975. — 720 с.

115. Кондратьев, В. В. Вопросы отбора материалов современности в музейное собрание [Текст] / В. В. Кондратьев // Формирование и изучение музейных коллекций по истории советского общества : Сб. науч. тр. — М., 1982. — С.38—46.
116. Кондратьев, В. В. Определение музейного предмета [Текст] / В. В. Кондратьев // Музейное дело в СССР. — 1987. — Вып. 17. — С. 5—22.
117. Кондратьев, В. В. Свойства музейного предмета и пути его использования [Текст] / В. В. Кондратьев // Музееведение : проблемы использования и сохранности музейных ценностей : Сб. науч. тр. — М., 1985. — С. 5—12.
118. Кононенко, Б. И. Культурология в терминах, понятиях, именах. Справочное пособие [Текст] / Б. И. Кононенко. — М., 1999. — 406 с.
119. Константинов, В. О. Методичні рекомендації по виявленню, відбору та науковому опису пам'яток науки і техніки в музейних зібраннях [Текст] / В. О. Константинов // Праці Центру пам'яткознавства. — 2002. — Вип. 4. — С. 83—107.
120. Константинов, В. О. Музеї науки і техніки: збереження та популяризація науково-технічної спадщини [Текст] / В. О. Константинов // Праці Центру пам'яткознавства. — 2005. — Вип. 7. — С. 112—137.
121. Константинов, В. О. Охорона пам'яток науки і техніки (методичні рекомендації) [Текст] / В. О. Константинов // Праці Центру пам'яткознавства. — 1993. — Вип. 2. — С. 77—83.
122. Конституція України [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=254%EA%2F96-%E2%F0>.
123. Корінний, М. М. Короткий енциклопедичний словник з культури [Текст] / М. М. Корінний, В. Ф. Шевченко. — 2003. — 384 с.
124. Король, В. Ю. Втрачене, але не забудьте: З історії пам'яток церковної архітектури Київщини [Текст] / В. Ю. Король. — К., 2006. — 96 с.
125. Кот, С. І. Загальні питання висвітлення пам'яток [Текст] / С. І. Кот // Актуальні питання виявлення і дослідження пам'яток історії та культури (на матеріалах Зводу пам'яток історії та культури України). — К., 1999. — 301 с. — Частина перша. — С. 18—70.
126. Кот, С. І. Теоретичні проблеми пам'яткознавства [Текст] / С. І. Кот // Пам'яткознавчі студії в Україні: теорія і практика. — К., 2007. — С. 4—64.
127. Кот, С. І. Терміни «пам'ятка» і «пам'ятник» у пам'яткознавстві [Текст] / С. І. Кот // Праці Центру пам'яткознавства. — 1992. — Вип. 1. — С. 30—40.
128. Краткий словарь музейных терминов [Текст] / А. Б. Закс, А. В. Кондратов, Л. В. Лашкевич, Ю. П. Пищулин, Д. А. Равикович, А. М. Разгон [и др.] // Музеи и памятники культуры в идейно-воспитательной работе на современном этапе : Сб. науч. тр. — М., 1983. — С. 104—153.

129. Кулешов, С. Г. Документальні джерела наукової інформації: поняття, типологія, історія типологічної схеми [Текст] / С. Г. Кулешов. — К. : УкрІНТЕІ, 1995. — 190 с.
130. Кулешов, С. Г. Документознавство: Історія. Теоретичні основи [Текст] / С. Г. Кулешов. — К., 2000. — 161 с.
131. Культурная антропология / Wikipedia [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://ru.wikipedia.org/wiki/Культурная_антропология.
132. Леві-Строс, К. Структурна антропология [Текст] / К. Леві-Строс ; пер. з фр. З. Борисюк. — 2-ге вид. — К. : Основи, 2000. — 387 с.
133. Лейбниц, Г. В. Л. Сочинения: В 4 т. / Г. В. Л. Лейбниц ; Ред. и сост., авт. вступит. статей и примеч. Г. Г. Майоров и А. Л. Субботин; пер. Я. М. Боровского [и др.]. — М. : Мысль, 1984. — Т.3. — 734 с.
134. Ленин, В. И. Полн. собр. соч. [Текст] / В. И. Ленин. — М., 1974. — Т. 33. — 585 с.
135. Маковська, Н. В. Хранителі національної пам'яті [Текст] / Н. В. Маковська // Урядовий кур'єр. — 2006 р. — 26 грудня (№ 246). — С. 13.
136. Маньковська, Р. В. Розвиток сучасного музейництва в Україні // Музейна справа та музейна політика в Україні ХХ ст.: збірник наукових праць. — К., 2004.— С. 21—26.
137. Маньковська, Р. В. Музейництво в Україні [Текст] / Р. В. Маньковська. — К., 2000. — 140 с.
138. Маркс, К. Капитал [Текст] : в 3 т. / К. Маркс. — М. : Политиздат, 1974-1975.
139. Маркс, К. О диалектическом и историческом материализме [Текст] / К. Маркс, Ф. Энгельс, В. И. Ленин. — М., 1984. — 636 с.
140. Маркс, К. О науке и технике [Текст]. В 2 т. Т. 1: Общие проблемы и закономерности развития науки и техники / К. Маркс, Ф. Энгельс, В. И. Ленин. — М. : Наука. — 520 с.
141. Маркс, К. Сочинения [Текст]. в 39 т. Т. 12 / К. Маркс, Ф. Энгельс ; Институт Марксизма-Ленинизма при ЦК КПСС. — 2-е изд. — М. : Политиздат, 1958. — 880 с.
142. Маркс, К. Теории прибавочной стоимости (IV том «Капитала») [Текст] / К. Маркс // Сочинения / К. Маркс, Ф. Энгельс. В 39 т. Т.26. Ч.1. — 2-е изд. — М. : Политиздат, 1962. — 477 с.
143. Матяш, І. Б. Методологічні засади й понятійний апарат архівознавство [Текст] / І. Б. Матяш // Український історичний журнал. — 2009. — №2. — С. 124—134.
144. Медушевская, О. М. Источниковедение: теория, история, метод [Текст] / О. М. Медушевская. — М., 1996. — 80 с.

145. Мезенцева, Г. Г. Музеєзнавство [Текст] / Г. Г. Мезенцева. — К. : Вища школа, 1980. — 120 с.
146. Мезенцева, Г. Г. Музеи Украины [Текст] / Г. Г. Мезенцева. — К. : Издательство Киевского Университета, 1959. — 176 с.
147. Многоликая глобализация. Культурное разнообразие в современном мире [Текст] / Под. ред. П. Л. Бергера и С. П. Хантингтона ; пер. с англ. В. В. Сапова, под ред. М. М. Лебедевой. — М. : Аспект Пресс, 2004. — 379 с.
148. Музееведение. Музеи исторического профиля [Текст] / Под. ред. К. Г. Левыкина, В. Хербста. — М. : Высш. шк., 1988. — 431 с.
149. Музеи мира: Музееведение [Текст] / Рос. АН НИИ культуры ; Отв. ред. Е. Е. Кузьмина. — М., 1991. — 377 с.
150. Музеи. Маркетинг. Менеджмент [Текст] / Ред. кол. : В. Ю. Дукельский, Н. А. Никишин, С. Кози, С. Фокс. — М., 2001. — 210 с.
151. Музей і відвідувач. Методологічні розробки, сценарії, концепції [Текст] / Дніпропетровський історичний музей ім. Д.І. Яворницького ; Н. І. Капустіна, Л. О. Гайда, В. М. Бекетова, Ю. М. Малієнко. — Дніпропетровськ, 2005. — 148 с.
152. Музейное дело в России [Текст] / Под. ред. М. Е. Каулен. — М., 2003. — 614 с.
153. Музейные термины [Текст] / Ю. П. Пищулин, П. Я. Букшпан, М. Б. Гнедовский, Л. Н. Годунова, В. Ю. Дукельский [и др.] // Терминологические проблемы музееведения. — М., 1986. — С. 36—135.
154. Нариси історії архівної справи в Україні [Текст] / За заг. ред. І. Б. Матяш та К. І. Климової. — К. : Видавничий дім «КМ Академія», 2002. — 615 с.
155. Настольный энциклопедический словарь [Текст]: в 8 т. Т.4 : Кальдер – Ленский / Товарищество А.Гранат и Ко (бывшее товарищество А.Гарбель и Ко). — изд. 3-е стереотипное. — М., 1896. — 673 с.
156. Низовский, А. Ю. Величайшие музеи мира [Текст] / А. Ю. Низовский. — М. : Вече, 2008. — 400 с.
157. Никишин, Н. А. Музейные предметы: знаки и символы [Текст] / Н. А. Никишин // На пути к музею XXI века : Сб. науч. тр. — М., 1997. — С. 23—32.
158. О мерах по сохранению историко-культурного наследия народов Российской Федерации [Текст] : материалы к «правительственному часу» 244 заседания Совета Федерации Федерального Собрания Российской Федерации / А. М. Никульченков, Т. А. Федотовская, Т. В. Боргоякова [и др.] // Аналитический вестник / Совет Федерации Федерального Собрания Российской Федерации, Комиссия Совета Федерации по культуре, Аналитическое Управление Аппарата Совета Федерации. — М., 2009. — № 5 (372). — 75 с. (Основные проблемы социального развития России – 111).

159. Ожегов, С. И. Словарь русского языка [Текст] / С. И. Ожегов. — 8-е изд. — М. : Советская Энциклопедия, 1970. — 900 с.
160. Олійник, О. С. Індустріалізація культури : теоретична розвідка [Текст] / О. С. Олійник. — К., 2008. — 174 с.
161. Омельченко, Ю. А. Джерела вітчизняного музейництва [Текст] / Ю. А. Омельченко // Культурологічні студії. — К., 1996. — Вип. 1. — С. 147—162.
162. Омельченко, Ю. А. До питання про витоки вітчизняного музейництва [Текст] / Ю. А. Омельченко // Питання культурології — К., 1996. — Вип. 14. — С. 71—77.
163. Омельченко, Ю. А. Домузейні форми нагромадження та використання історико-культурних цінностей [Текст] / Ю. А. Омельченко // *Vita Antiqua*. — 1999. — № 1. — С. 107—115.
164. Омельченко, Ю. А. Друга підсистема музейництва (історія, теорія, практика) [Текст] / Ю. А. Омельченко, Л. О. Данилова // *Vita Antiqua*. — 1999. — № 2. — С. 251—257.
165. Омельченко, Ю. А. Перша підсистема музейництва (теоретичні засади, витоки, формування) [Текст] / Ю. А. Омельченко // Культурологічні студії. — К., 1999. — Вип. 2. — С. 288—311.
166. Омельченко, Ю. А. Предмет музейного значення на терені краєзнавства [Текст] / Ю. А. Омельченко // Сьома Всеукраїнська наукова конференція : «Історичне краєзнавство в Україні: традиції і сучасність» (матеріали пленарного та секційних засідань). — К. : Рідний край, 1995. — С. 406—407. — Частина друга.
167. Омельченко, Ю. А. Формування вітчизняної культурної спадщини [Текст] / Ю. А. Омельченко // *Vita Antiqua*. — 2003. — №5-6. — С. 219—230.
168. Основы музееведения [Текст] / Отв. ред. Э. А. Шулепова. — М., 2005. — 504 с.
169. Основы науковедения / АН СССР, Ин-т истории естествознания и техники; руководитель авт. кол. С. Микулинский. — М. : Наука, 1985. — 432 с.
170. Основы советского музееведения [Текст] / ред. кол. : П. И. Галкина, К. Г. Митяев, Г. А. Новицкий [и др.] ; Министерство культуры РСФСР. — М. : Государственное издательство культурно-просветительной литературы, 1955. — 368 с.
171. Отле, П. Библиотека, библиография, документация [Текст] : Избранные труды пионера информатики / П. Отле ; пер. с англ. и фр. Р. С. Гиляревского и др. ; предисл., сост., коммент. Р. С. Гиляревского. — М., 2004. — 350 с.

172. Павлов, И. П. Двадцатилетний опыт объективного изучения высшей нервной деятельности (поведения) животных [Текст] / И. П. Павлов. — М., 1973. — 664 с.
173. Пам'ятки історії та культури України [Текст]: / В. О. Горбик, Г. Г. Денисенко, Т. І. Катаргіна [та ін.]. — Зошит 1. Пам'ятки історії та культури України: дослідження та збереження. — К., 2005. — 240 с.
174. Пам'яткознавчі студії в Україні: теорія і практика [Текст] / С. І Кот., В. О. Горбик, Г. Г Денисенко [та ін.]. — К., 2007. — 336 с.
175. Памятниковедение: теория, методология, практика [Текст] : Сб. науч. тр. / Министерство культуры РСФСР, НИИ культуры ; Редкол. В. И. Батов, П. В. Боярский, Н. Р. Павлова [и др.]. — М., 1986. — 152 с.
176. Пастухова, Е. И. Музеи и проблемы национальной безопасности [Текст] / Е. И. Пастухова. — Музей.— 2009.— № 11. — С. 12—13.
177. Педагогічний словник [Текст] / За ред. М. Д. Ярмаченка ; Академія педагогічних наук України, Інститут педагогіки. — К. : Педагогічна думка, 2001. — 516 с.
178. Петкова, С. М. Справочник по мировой культуре и искусству [Текст] / С. М. Петкова. — 4-е изд. — Ростов н/Д : Феникс, 2007. — 506 с.
179. Петрова, І. В. Педагогіка дозвілля в музеях: можливості та обмеження [Текст] / І. В. Петрова // Рідна школа. — 2004. — № 10. — С.70—73
180. Петрова, І. В. Проектування в соціокультурній сфері [Електронний ресурс] / І. В. Петрова. — Режим доступу : http://www.culturalstudies.in.ua/2008_petrova_i_v_menu.php.
181. Постанова Кабінету Міністрів України від 20.07.2000 № 1147 «Про затвердження Положення про Музейний фонд України» [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1147-2000-%EF>.
182. Почепцов, Г. Г. Теория коммуникации [Текст] / Г. Г. Почепцов. — М. : Рефл-бук, К. : Ваклер, 2003. — 656 с.
183. Прибега, Л. В. До питання термінологічних визначень у пам'яткоохоронній методиці [Текст] / Л. В. Прибега // Праці Центру пам'яткознавства. — 2003. — Вип. 5. — С. 18—32.
184. Прибега, Л. В. Охорона та реставрація об'єктів архітектурно-містобудівної спадщини України: методологічний аспект [Текст] / Л. В. Прибега. — К. : Мистецтво, 2009. — 304 с.
185. Психолого-педагогический словарь [Текст] / Сост. Е. С. Рапацевич. — Минск : Современ. Слово, 2006. — 928 с.
186. Радус-Зенькович, В. О некоторых вопросах музейной работы [Текст] / В. О. Радус-Зенькович // Советский музей. — 1938. — № 5. — С. 9—18.

187. Разгон, А. М. Исторические музеи в России (с нач. XVIII века до 1861 г.) [Текст] / А. М. Разгон // Очерки истории музейного дела в СССР. — 1963. — Вып. 5. — С. 189—275.
188. Разгон, А. М. Место музееведения в системе наук [Текст] / А. М. Разгон // Музей и современность. — М., 1986. — С. 43—47.
189. Разгон, А. М. Музейные исследования: возможности и границы [Текст] / А. М. Разгон // Музееведение и охрана памятников. Реставрация и консервация музейных ценностей : Науч. реферативный сборник. — М., 1981. — Вып. 2. — С. 9—13.
190. Разгон, А. М. Общетеоретические вопросы музееведения в научной литературе социалистических стран [Текст] / А. М. Разгон // Музейное дело и охрана памятников: Обзорная информация. — Вып. 1. — М., 1984. — 41 с.
191. Разгон, А. М. Охрана исторических памятников в дореволюционной России (1861-1917 гг.) [Текст] / А. М. Разгон // История музейного дела в России. — 1957. — Вып. 1. — С. 73-128.
192. Разгон, А. М. Охрана исторических памятников в России (XVIII в. — первая половина XIX в.) [Текст] / А. М. Разгон // Очерки истории музейного дела в СССР. — 1971. — Вып. 7. — С. 292—365.
193. Разгон, А. М. Музейный предмет как исторический источник [Текст] / А. М. Разгон // Проблемы источниковедения истории СССР и специальных исторических дисциплин. — М., 1984. — С. 174—183.
194. Российская музейная энциклопедия [Текст] / Редкол. : В. Л. Янин. — М.: Прогресс. — 2005. — 845 с.
195. Российская музейная энциклопедия [Текст] : в 2 т. / Сост. А. А. Сундиева и др. — М. : Прогресс. — 2001.
196. Российская музейная энциклопедия [Электронный ресурс] / Сектор музейной энциклопедии Института культурологи Министерства культуры Российской Федерации, Сеть культурного наследия. — Режим доступа : http://www.museum.ru/RME/sci_profil.asp.
197. Руденко, С. Б. Відображення специфіки кіномистецтва в музейних предметах [Текст] / С. Б. Руденко // Культура і мистецтво у сучасному світі. — 2006. — Вып. 7. — С. 153—166.
198. Руденко, С. Б. Джерела інформації як продукт «інформатизації матерії» [Текст] / С. Б. Руденко // Документознавство. Бібліотекознавство. Інформаційна діяльність : проблеми науки, освіти, практики: Зб. матеріалів VI Міжнар. наук.-практ. конф., м. Київ, 19-21 травня 2009 р. / Міністерство освіти і науки України, Міністерство культури і туризму України, Державна академія керівних кадрів культури та мистецтв; Редкол. Г. В. Боряк, Г. В. Власова, Л. А. Дубровіна, М. С. Слободяник та ін. — К., 2009. — С. 144—146.

199. Руденко, С. Б. З історії музейної справи в Україні (сер. 20-х рр. ХХ ст.) : наукова концепція розвитку театрального музею П. І. Руліна / С. Б. Руденко // *Культура і мистецтво у сучасному світі*. — 2005. — Вип. 6. — С. 154—161.
200. Руденко, С. Б. З історії музейної справи: універсальність наукової концепції П. І. Руліна [Текст] / С. Б. Руденко // *Український технічний музей : історія, досвід, перспективи: Матеріали Четвертої Всеукраїнської науково-практичної конференції, м. Київ, 12-13 травня 2005 р.* — К. : Поліграфічне підприємство «ЕКМО», 2005. — С.43—46.
201. Руденко, С. Б. Заснування Українського театрального музею і діяльність його фундатора В. Василька-Миляйва [Текст] / С. Б. Руденко // *Питання культурології*. — 2005. — Вип. 21. — С.110—122.
202. Руденко, С. Б. Історико-культурна пам'ятка як специфічний носій інформації [Текст] / С. Б. Руденко // *Культура та інформаційне суспільство ХХІ ст. : Матеріали наукової конференції молодих учених, м. Харків, 24-25 квітня 2007 р.* / Харк. держ. акад. культури. — Х. : ХДАК, 2007. — С. 57.
203. Руденко, С. Б. Історія формування матеріальної історико-культурної пам'ятки як цілісного соціокультурного феномену [Текст] / С. Б. Руденко // *Праці Центру пам'яткознавства*. — Вип. 16. — К., 2009. — С. 300—313.
204. Руденко, С. Б. Класифікація матеріальних історико-культурних пам'яток [Текст] / С. Б. Руденко // *Культура та інформаційне суспільство ХХІ ст. : Матеріали Всеукраїнської науково-теоретичної конференції молодих учених, м. Харків, 23-24 квітня 2009 р.*, Редкол. : В. М. Шейко, Н. М. Кушнарєнко, Т. Д. Булах. — Х : ХДАК, 2009. — С. 66.
205. Руденко, С. Б. Методологія та методика музеєзнавства [Текст] / С. Б. Руденко // *Культура і мистецтво у сучасному світі*. — 2008. — Вип. 9. — С. 90—97.
206. Руденко, С. Б. Музей в контексті рекреаційно-дозвілєвої діяльності [Текст] / С. Б. Руденко // *Фундаментальні і прикладні дослідження рекреаційно-дозвілєвої сфери в контексті євроінтеграційних процесів: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, м Київ, 12-13 травня 2008 р.* / Міністерство освіти і науки України, Міністерство культури і туризму України, Київський національний університет культури і мистецтв. — К. : Видавничий центр КНУКіМ, 2008. — С. 304—306.
207. Руденко, С. Б. Музейна пам'ятка в контексті музейництва та матеріальної історико-культурної спадщини [Текст] / С. Б. Руденко // *Українська культура: минуле, сучасне, шляхи розвитку*. — 2009. — Вип. 15. В 2 т. Т. 2. — С.63—73.
208. Руденко, С. Б. Музейна пам'ятка як науково-інтерпретаційне джерело інформації [Текст] / С. Б. Руденко // *Документознавство. Бібліотекознавство*.

- Інформаційна діяльність : проблеми науки, освіти, практики: Зб. матеріалів VII Міжнародної науково-практичної конференції, м.Київ, 25-27 травня 2010 р. / Міністерство культури і туризму України, Державна академія керівних кадрів культури та мистецтв; Наук. ред.: М. С. Слободяник, Г. В. Власова. — К., 2010. — С. 107—109.
209. Руденко, С. Б. Музейництво як різновид соціальної комунікації [Текст] / С. Б. Руденко // Соціальні комунікації в стратегіях формування суспільства знань : Матеріали Міжнародної наукової конференції, м. Харків, 26-27 лютого 2009 р., Редкол. : В. М. Шейко, Н. М. Кушнарєнко, М. М. Каністратенко та ін., у 2-х частинах. — Частина перша. — Харків : ХДАК, 2009. — С. 62—64.
210. Руденко, С. Б. Пам'ятки науки і техніки: до проблеми визначення терміну [Текст] / С. Б. Руденко // Актуальні питання історії науки і техніки : Матеріали Шостої Всеукраїнської наукової конференції / Міністерство аграрної політики України, Полтавська державна аграрна академія, Центр пам'яткознавства НАНУ і УТОПіК, Академія інженерних наук України, Асоціація працівників музеїв технічного профілю. — Полтава. : Видавництво Terra, Полтавська державна аграрна академія, 2008. — С. 119—123.
211. Руденко, С. Б. Пам'яткознавство і музеєзнавство: взаємодія терміносистем [Текст] / С. Б. Руденко // Перші Зарембівські читання : Матеріали Перших Всеукраїнських наукових читань, присвячених 60-річчю від дня народження українського історика та пам'яткознавця Сергія Захаровича Заремби (1947-2003), м. Київ, 23 січня 2007 р. / Центр пам'яткознавства НАНУ та УТОПіК. — К., 2007. — С. 49—58.
212. Руденко, С. Б. Пам'яткознавство як метанаука та наукова дисципліна [Текст] / С. Б. Руденко // Українські культурні індустрії : стан, проблеми, перспективи : Тези доп. Всеукр. наук.-теоретич. конф. «Українські культурні індустрії : стан, проблеми, перспективи», м Київ, 30 травня 2008 р. ; Редкол. М. М. Поплавський, С. Д. Безклубенко, Л. Г. Петрова, Л. П. Бойко. — К. : Видавничий цент «КНУКіМ», 2008. — С. 178—182.
213. Руденко, С. Б. Про визначення понять матеріальної та духовної культури [Текст] / С. Б. Руденко // Актуальні філософські та культурологічні проблеми сучасності. — К., 2009. — Вип. 24. — С. 181—188.
214. Руденко, С. Б. Про класифікацію матеріальних історико-культурних пам'яток [Текст] / С. Б. Руденко // Праці Центру пам'яткознавства. — 2009. — Вип. 15. — С. 292—304.
215. Руденко, С. Б. Про фундаментальні засади пам'яткознавства [Текст] / С. Б. Руденко // Праці Центру пам'яткознавства. — 2008. — Вип. 14. — С. 18—40.

216. Руденко, С. Б. Проблема наступності в розвитку української музеєзнавчої школи у ХХ ст. [Текст] / С. Б. Руденко // Другі Зарембівські читання : Матеріали Других Всеукраїнських наукових читань : «Українське пам'яткознавство : сучасні проблеми та тенденції : Збірник наукових статей / Центр пам'яткознавства НАНУ та УТОПІК. — К., 2009. — С. 149—153.
217. Руденко, С. Б. Співвідношення понять «музейна пам'ятка» та «історичне джерело» [Текст] / С. Б. Руденко // Вісник Державної академії керівних кадрів культури і мистецтв. — 2009. — № 3. — С. 63—67.
218. Руденко, С. Б. Співвідношення понять пам'ятка та документ [Текст] / С. Б. Руденко // Документознавство. Бібліотекознавство. Інформаційна діяльність : проблеми науки, освіти, практики : Зб. матеріалів V Міжнар. наук.-практ. конф., м. Київ, 20-22 травня 2008 р. / Міністерство освіти і науки України, Міністерство культури і туризму України, Державна академія керівних кадрів культури та мистецтв; Редкол. В. А. Бітаєв, Г. В. Власова, Л. А. Дубровіна, М. С. Слободяник та ін.— К. : ДАКККіМ, 2008. — С. 99—101.
219. Руденко, С. Б. Сутність матеріальної історико-культурної пам'ятки як соціокультурного феномену [Текст] / С. Б. Руденко // Молодь у сучасному світі : філософсько-культурологічні виміри. Зб. Матеріалів Міжнародної наукової конференції, м. Київ, 26-27 березня 2009 р. — К. : Видавничий центр КНЛУ, 2009. — С. 378—381.
220. Руденко, С. Б. Сутність та специфіка феномену музейної пам'ятки [Текст] / С. Б. Руденко // Український технічний музей : історія, досвід, перспективи. Матеріали 7-ї науково-практичної конференції, м.Київ, 21-22 травня 2009 р. / Центр пам'яткознавства НАНУ та УТОПіК. — К., 2009. — С. 9—11.
221. Руденко, С. Б. Терміносистема пам'яткознавства : уточнення дефініцій [Текст] / С. Б. Руденко // Праці Центру пам'яткознавства. — 2006. — Вип. 9. — С. 213—225.
222. Руденко, С. Б. Формування системи наукових знань про матеріальну історико-культурну пам'ятку як соціокультурний феномен (сер. 80-х рр. ХХ ст. – початок ХХІ ст.) [Текст] / С. Б. Руденко // Актуальні питання історії науки і техніки : Матеріали 8-ї Всеукраїнської наукової конференції, м.Очаків, 17-19 жовтня 2009 р.— К., 2009. — С. 254—256.
223. Рулин, П. И. Театральный музей Всеукраинской Академии наук [Текст] / П. И. Рулин // Советский музей. — 1932. — №5. — С.109—116.
224. Рулін, П. І. Праця українського театрального музею 1926-1929 рр. [Текст] / П. І. Рулін // Річник Українського театрального музею. — К., 1930. — С. 197—215.

225. Рулін, П. І. Театральний Музей [Текст] / П. І. Рулін // Вісті ВУАН. — 1929. — № 9—10. — С. 42—45.
226. Рулін, П. І. Театральний музей [Текст] / П. І. Рулін // Нове мистецтво. — 1928. — №5. — С.2—4.
227. Рулін, П. І. Український Театральний Музей. Завдання і перспективи [Текст] / П. І. Рулін. — К., 1927. — 21 с.
228. Рутинський, М. Й. Музеєзнавство [Текст] : Навч. посіб. / М. Й. Рутинський, О. В. Стецюк. — К. : Знання, 2008. — 428 с.
229. Сафразьян, Л. Т. Использование музейных коллекций в исторических исследованиях [Текст] / Л. Т. Сафразьян // Музейное дело в СССР. — 1987. — Вып. 17. — С. 87—106.
230. Сафразьян, Л. Т. Музейный предмет как объект источниковедческого исследования [Текст] / Л. Т. Сафразьян // Актуальные проблемы советского музееведения. — 1987. — Вып. 17. — С. 27—39.
231. Свенціцький, І. С. Музеї і книгозбірні сучасної України [Текст] / І. С. Свенціцький. — Львів : Діло, 1927. — 13 с.
232. Свенціцький, І. С. Про музеї та музейництво (нариси і замітки) [Текст] / І. С. Свенціцький. — Львів : Діло, 1920. — 80 с.
233. Серебренников, Г. Н. Организация и содержание научно-исследовательской работы музеев [Текст] / Г. Н. Серебренников. — М., 1945. — 20 с.
234. Скрипник, Г. А. Етнографічні музеї України. — К., 1989. — 304 с.
235. Словарь актуальных музейных терминов [Текст] / М. Е. Каулен, А. А. Сундиева, И. В. Чувилова // Музей. — 2009. — № 5. — С. 47—68.
236. Словарь иностранных слов. — К.: Издательство Ф.А.Иогансона, [1880-е (?)]. — 746 с.
237. Советский энциклопедический словарь [Текст] / Гл. ред. А. М. Прохоров. — 2-е изд. — М.: Сов. энциклопедия, 1983. — 1600 с.
238. Соколов, А. В. Общая теория социальной коммуникации [Текст] / А. В. Соколов. — СПб : изд-во Михайлова В. А., 2002. — 461 с.
239. Солодовников, Д. К вопросу о паспортах на музейные предметы [Текст] / Д. К. Солодовников // Советский музей. — 1937. — № 6-7. — С. 40—41.
240. Сотникова, С. И. Музеология [Текст] / С. И. Сотникова. — М.: Дрофа, 2004. — 192 с.
241. Соціологія культури [Текст] / О. М. Семашко, В. М. Піча, О. І. Погорілий та ін. ; за ред. О. М. Семашка, В. М. Пічі. — К. : Каравела, Львів. : Новий Світ — 2000, 2002. — 334 с.
242. Странски, З. Музеологията като наука [Текст] / З. Странски // Музеи и паметници на културата. — 1981. — №6. — С. 37—42.

243. Странский, З. Понимание музееведения [Текст] / З. Странски // Музеи мира: Музееведение. — М., 1991. — С. 8—26.
244. Субтельний, О. Україна: історія [Текст] / О. Субтельний; Пер. з англ. Ю. І. Шевчука; Вст. ст. С. В. Кульчицького. — 2-ге вид. — К. : Либідь, 1992. — 512 с.
245. Сундиева, А. А. О базовых понятиях музейной науки [Текст] / А. А. Сундиева. — Музей.— 2009.— № 5. — С. 4—9.
246. Суринов, В. М. Музейность источника. Методологический анализ проблемы [Текст] / В. М. Суринов // Актуальный проблемы советского музееведения. — М., 1987. — С. 17—27.
247. Сучасний словник української мови: 60 000 слів [Текст] / За заг. ред. В. В. Дубічинського. — Харків : ВД «ШКОЛА», 2007. — 832 с.
248. Труды Первого Всероссийского музейного съезда [Текст]. В 2 т. Т. 2. Материалы секционных заседаний 1-5 декабря 1930 г. / Сектор науки НКП РСФСР; под ред. И. К. Луппола. — М.-Л. : Государственное учебно-педагогическое издательство, 1931. — 210 с.
249. Тютюнник, Ю. Г. Объекты индустриальной культуры и ландшафт [Текст] / Ю. Г. Тютюнник.— К., 2007. — 152 с.
250. Українська архівна енциклопедія [Текст] / Редкол. Г. В. Боряк, І. Н. Войцехівська, Г. К. Волкотруб [та ін.]. — А-Г — К., 2006. — 287 с.
251. Фарсобин, В. В. Источниковедение и его метод: опыт анализа понятий и терминологии [Текст] / В. В. Фарсобин. — М., 1983. — 231 с.
252. Федоров, Н. Ф. Музей, его смысл и значение [Текст] : Собр. соч. в 4 т. Т. 2. — М., 1995. — 346 с.
253. Философский словарь / Под ред. И. Т. Фролова. — 4-е изд. — М. : Политиздат, 1981. — 445 с.
254. Философский словарь: справочное издание / авт.-сост. И. В. Андрущенко, О. А. Вусатюк, С. В. Линецкий, А. В. Шуба. — К., 2006. — 1056 с.
255. Філософський енциклопедичний словник / НАНУ, Ін-т філософії ім. Г. С. Сковороди ; гол. редкол. В. І. Шинкарук. — К. : Абрис, 2002. — 742 с.
256. Філософський словник [Текст] / За ред. В. І. Шинкарука. — 2-ге вид., переробл. і доп. — К. :Голов. ред. УРЕ, 1986. — 800 с.
257. Фукуяма, Ф. Доверие: социальные добродетели и путь к процветанию [Текст] / Ф. Фукуяма. — М., 2001. — 730 с.
258. Хадсон, К. Влиятельные музеи [Текст] / Кеннет Хадсон. — Новосибирск, 2002. — 195 с.

259. Хайдеггер, М. [Работы и размышления разных лет] [текст] / Состав., перевод с нем., статья и примеч. А. В. Михайлов. — М. : Гнозис, 1993. — 464 с.
260. Хоруженко, К. М. Культурология: Энциклопедический словарь [Текст] / К. М. Хоруженко. — Ростов-на-Дону, 1997. — 640 с.
261. Хрестоматія з архівознавства / Державний комітет архівів України, Український науково-дослідний інститут архівної справи та документознавства ; упоряди. Г. В. Боряк, І. Б. Матяш, Р. Я. Пиріг. — К. : Видавничий дім «КМАкадемія», 2003. — 408 с.
262. Хроника Революции [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://liberte.newmail.ru/chronology.html>.
263. Цуканова, В. Н. Музейный предмет и исторический источник [Текст] / В. Н. Цуканова // Актуальный проблемы советского музееведения. — М., 1987. — С. 9—17.
264. Чачко, А. С. Библиотековедение в человеческом измерении: Монография [Текст] / А. С. Чачко ; Международная Академия Информатизации при ООН. Отделение «Библиотековедение». — К. — М., 2000. — 168 с.
265. Швецова, Г. М. Документ і книга в системі соціальних комунікацій : автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук : спец. 07.00.08. «Книгознавство, бібліотекознавство, бібліографознавство» [Текст] / Г. М. Швецова. — К., 2002. — 30 с.
266. Швецова-Водка, Г. М. Співвідношення понять «документ» та «історичне джерело» [Текст] / Г. М. Шведова-Водка // Архіви України. — 2001. — № 4 – 5. — С. 33—56.
267. Шевченко, В. В. Музеєзнавство [Текст] / В. В. Шевченко. — К., 2007. — 288 с.
268. Шляхтина, Л. М. Основы музейного дела: Теория и практика [Текст] / Л. М. Шляхтина. — М. : Высш. шк., 2005. — 182 с.
269. Шмидт, С. О. Памятники в системе развития науки и общественного сознания [Текст] / С. О. Шмидт // Музеи мира: Музееведение. — М., 1991. — С. 98—110.
270. Шмит, Ф. И. Музейное дело. Вопросы экспозиции [Текст] / Ф. И. Шмит. — Л. : Academia. — 1929. — 248 с.
271. Шмит, Ф. И. Исторические, этнографические, художественные музеи. Очерк теории и истории музейного дела [Текст] / Ф. И. Шмит. — Х. : Союз, 1919. — 104 с.
272. Шола, Т. Мосты : музей эпохи глобализации [Текст] / Т. Шола // Museum. — 2001. — № 3 (209). — С. 57—60.

273. Шола, Т. Предмет и особенности музеологии [Текст] / Т. Шола // Museum. — 1987. — № 153. — С. 49—53.
274. Шрайнер, К. Основы музееведения. Теория и методология собирания, хранения, изучения и использования музейных предметов [Текст] / К. Шрайнер // Музейное дело и охрана памятников : Экспресс информация. — 1987. — Вып. 2. — 11 с.
275. Шрайнер, К. Предмет исследования музееведения и происхождение дисциплины [Текст] / К. Шрайнер // Музеи мира: Музееведение. — М., 1991. — С. 39—50.
276. Шуба, О. В. Церковна старовина як об'єкт пам'яткознавчих досліджень [Текст] / О. В. Шуба // Праці Центру пам'яткознавства.— Вип. 3.— К., 2001.— С. 207-218.
277. Энциклопедический словарь [Электронный ресурс] / Под ред. И. Е. Андриевского, К. К. Арсеньева, Ф. Ф. Петрушевского : в 86 т. — СПб : Издатели Ф. А. Брокгауз (Лейпциг) и И. А. Ефрон (Санкт-Петербург), 1890-1907. — Библиотека «Вехи», 2000-2009. — Режим доступа : <http://www.vehi.net/brokgauz/index.html>.
278. Эпштейн, М. Реалогия – наука о вещах [Текст] / М. Эпштейн // Декоративное искусство СССР. — 1985. — № 6. — С. 21—22, 44.
279. Эпштейн, М. Вещь и слово. О лирическом музее [Текст] / М. Эпштейн // Парадоксы новизны. — М., 1988. — С. 307.
280. Юренева, Т. Ю. Музееведение: учебник для высшей школы [Текст] / Т. Ю. Юренева. — 4-е изд. испр. и доп. — М.: Академический проект, Альма Матер. — 2007. — 560 с.
281. Якубовський, В. І. Музеєзнавство [Текст]. — Кам'янець-Подільський, 2006. — 272 с.
282. Britannica [Text]. in 30 vol. Vol. 12. — Chicago, 1982. — 895 p.
283. Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage [Digital resource]. — Acces mode : http://portal.unesco.org/en/ev.php-URL_ID=17716&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html.
284. Ecomuseum / Wikipedia [Digital resource]. — Acces mode : <http://en.wikipedia.org/wiki/Ecomuseum>.
285. Mayrand, P. The new museology proclaimed [Text] / P. Mayrand. — Museum. — 1985. — № 4 (148). — P. 200—201.
286. Museo Archeologico Nazionale [Digital resource]. — Acces mode : http://www.marketplace.it/museo.nazionale/emuseo_home.htm.
287. Ogburn, W. F. Social change with respect to culture and original nature [Text] / W. F. Ogburn. — New York : b. W. Huebsch, Inc., 1922, 1923. — 365 p.

288. Rivière, G. H. The ecomuseum – an evolutive definition [Text] / G. H. Rivière // Museum. — 1985 .— № 4 (148). — P. 182—183.
289. The International Council of Museums // ICOM Definition of a Museum [Digital resource]. — Acces mode : <http://icom.museum/definition.html>.
290. UNESCO : сайт [Digital resource]. — Acces mode : <http://www.unesco.org/new/ru/unesco/about-us/who-we-are/introducing-unesco/>.
291. Varine, de H. The word and beyond [Text] / H. de Varine // Museum. — 1985.— № 4 (148). — P. 185.

Наукове видання

Руденко Сергій Борисович

МУЗЕЙНА ПАМ'ЯТКА:

*СОЦІОКУЛЬТУРНА СУТНІСТЬ ТА МІСЦЕ В СИСТЕМІ
ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНИХ ЦІННОСТЕЙ*

Друкується за авторською редакцією

Комп'ютерне верстання Руденко С.Б.

Булах І.Т.

Підп. до друку 28.06.2012. Формат 60x84 ¹/₁₆. Папір др. апарат.
Друк офсетний. Умов. друк. арк. 7,0. Зам. 151. Тираж 300.

Видавець і виготовлювач

Національна академія керівних кадрів культури і мистецтв
01015, м. Київ, вул. Івана Мазепи, 21.

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру суб'єктів видавничої справи
ДК № 3953 від 12.01.2011.